

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

В. О. Скворець, Т. Ф. Бірюкова

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти магістра
спеціальності «Соціологія»
освітньо-професійної програми «Соціологія»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 11
від 30 квітня 2024 р.

Запоріжжя
2024

УДК 316.42(075.8)
С 427

Скворець В. О., Бірюкова Т. Ф. Глобалізація: соціологічний аналіз : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Соціологія» освітньо-професійної програми «Соціологія». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. 142 с.

У навчальному посібнику в систематизованому вигляді подано програмний матеріал дисципліни «Глобалізація: соціологічний аналіз», який розкриває методологічні засади дослідження глобалізації, специфіку розвитку глобалізації в основних сферах суспільного життя, суперечливий характер впливу глобалізації на функціонування світового порядку, вплив глобалізації на трансформацію українського суспільства. У посібнику запропоновано питання для самоконтролю і тестові завдання. Для формування необхідних соціологу навичок осмислення впливу глобалізації на функціонування різних соціальних суб'єктів, систем та суспільств студентам запропоновано практичні завдання. Основний текст доповнює термінологічний словник.

Посібник розрахований на здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Соціологія» освітньо-професійної програми «Соціологія».

Рецензенти

В. В. Кривошеїн, доктор політичних наук, професор, в.о. декана факультету суспільних наук і міжнародних відносин, професор кафедри соціології, соціальної роботи, публічного управління та адміністрування Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

М. А. Лепський, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології, академік Української академії наук

Відповідальний за випуск

І. О. Кудінов, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Тема 1. Вступ до курсу «Глобалізація: соціологічний аналіз».....	6
Тема 2. Глобалізація у конструктах сучасної теоретичної соціології	13
Тема 3. Аналіз понятійно-категоріального апарату глобального розвитку людства	19
Тема 4. Економічні аспекти глобалізації	26
Тема 5. Політичні аспекти міжнародної взаємодії соціальних суб'єктів в умовах глобалізації	32
Тема 6. Соціокультурні аспекти глобалізації	38
Тема 7. Глобалізація – джерело формування світового порядку	48
Тема 8. Життєустрій народу перед викликами глобалізації.....	54
Тема 9. Моделі світового порядку	61
Тема 10. Світовий порядок в середині ХХ - на початку ХХІ століття.....	66
Тема 11. Трансформація суспільства за моделлю Вашингтонського консенсусу	76
Тема 12. Трансформація суспільства за моделлю Пекінського консенсусу	82
Тема 13. Вплив глобалізації на трансформацію українського суспільства	87
Тема 14. Місце українського суспільства в соціальній еволюції людства	95
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	107
ТАБЛИЦІ ТА СХЕМИ ДО КУРСУ.....	114
ДОДАТКИ.....	126
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА.....	134
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	139

ВСТУП

Навчальній дисципліні «Глобалізація: соціологічний аналіз» відводиться важливе місце у підготовці здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Соціологія». Поширення глобальної проблематики у соціальних науках зумовило проблему спроможності напрацьованого цілими поколіннями науковців соціологічного інструментарію забезпечувати осмислення змін, що зумовлені впливом глобалізації на соціальні процеси та системи. Як зазначають науковці, організаційним ядром класичної соціології була нація-держава як базова одиниця інтересу й аналізу, тож увесь концептуальний апарат соціології та інших суспільних наук орієнтувався на дослідження особливостей її функціонування, залишаючи поза увагою ширшу реальність. Вивчення такого явища як глобалізація вимагає комплексного підходу з використанням знання, сконцентрованого в багатьох суспільних та гуманітарних науках, зокрема в історії, політичній економії, соціології, політології, культурології, геополітиці, геоekonomії, соціальній психології, глобалістиці, соціальній філософії та інших. Автори посібника зробили спробу подати в систематизованому вигляді програмний матеріал дисципліни «Глобалізація: соціологічний аналіз», що розподіляється на чотири змістових модулів: методологічні засади дослідження глобалізації; специфіку розвитку глобалізації в основних сферах суспільного життя; суперечливий характер впливу глобалізації на функціонування світового порядку; вплив глобалізації на трансформацію українського суспільства.

Посібник допоможе студентам ознайомитися зі здобутками зарубіжних та українських вчених, які вивчали процеси формування глобального соціального простору.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Глобалізація: соціологічний аналіз» є ознайомлення магістрів освітньо-професійної програми «Соціологія» з основною проблематикою соціології глобалізації та виокремлення основних напрямів формування глобального соціального простору з урахуванням теоретичних і емпіричних надбань провідних вчених вітчизняної та зарубіжної сучасних соціологічних шкіл.

Основними завданнями вивчення курсу «Глобалізація: соціологічний аналіз» є:

- 1) ознайомлення магістрів з основними методологічними засадами дослідження глобалізації;
- 2) аналіз основних сфер розвитку глобалізації;
- 3) осмислення суперечливого характеру впливу глобалізації на функціонування світового порядку;
- 4) усвідомлення місця українського суспільства у процесі глобальних соціальних змін та трансформації світового порядку.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- глобалізацію як предмет дослідження соціології;

- основні теоретичні моделі глобалізації в контексті соціології;
- понятійно-категоріальний апарат глобального розвитку людства;
- економічні, політичні та соціокультурні аспекти глобалізації;
- глобалізаційні процеси як джерело формування світового порядку;
- виклики глобалізації для життєустрою різних народів світу;
- моделі світового порядку як результат взаємодії провідних держав;
- ознаки двополюсної, однополюсної та багатопольової моделі

світового порядку;

- особливості трансформації суспільства за моделлю Вашингтонського консенсусу;
- особливості трансформації суспільства за моделлю Пекінського консенсусу;
- вплив глобалізації на трансформацію українського суспільства;
- зміну місця українського суспільства в соціальній еволюції людства.

ВМІТИ:

- визначати методологічні засади дослідження глобалізаційних процесів;
- використовувати у дослідженнях теорії і концепції глобалізації;
- спиратися на понятійно-категоріальний апарат глобального розвитку людства;
- аналізувати соціальні явища і процеси у різних сферах розвитку глобалізації;
- використовувати діалектичний підхід в осмисленні суперечливого характеру впливу глобалізації на функціонування світового порядку;
- здійснювати діагностику соціальних змін в українському суспільстві в контексті глобалізації;
- розробляти соціальні проекти, що спрямовані на забезпечення конструктивного характеру соціального відтворення в українському суспільстві.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні досягти таких **результатів навчання (компетентностей)**:

- Вміння аналізувати соціальні явища і процеси, використовуючи емпіричні дані та сучасні концепції і теорії соціології.
- Вміння здійснювати діагностику та інтерпретацію соціальних проблем українського суспільства та світової спільноти, причини їхнього виникнення та наслідки.
- Вміння розробляти та оцінювати соціальні проекти і програми.
- Вміння зіставити методологію та результати різних соціологічних досліджень.
- Вміння визначати суперечності та прогалини у наявному знанні.

Тема 1. Вступ до курсу «Глобалізація: соціологічний аналіз»

План

1. Місце і роль курсу в системі професійної підготовки магістра соціології.
2. Глобалізація як предмет дослідження соціології.
3. Типології сучасних теорій глобалізації.

Ключові поняття: нація-держава, глобальність, процес раціоналізації, глобальне суспільство, технологічна революція, «глобальне село», глобальні мережі, «гіперглобалісти», «скептики», «трансформаціоналісти».

1. Місце і роль курсу в системі професійної підготовки магістра соціології

У сучасній соціології, за оцінкою **Т. Цимбала**, утвердився погляд, нібито глобальна проблематика означає досить радикальний розрив із попередніми етапами розвитку теоретичної думки і вимагає докорінного перегляду низки її засад, а також відмови від її понять та підходів. Це зумовлено тим, що ***організаційним ядром класичної соціології була нація-держава як базова одиниця інтересу й аналізу***, тож увесь концептуальний апарат соціології та інших суспільних наук орієнтувався на дослідження особливостей її функціонування, залишаючи поза увагою ширшу реальність. Отже, ***соціологія*** не лише не повністю відображала реальність, а ***в альянсі із державною владою брала участь у проєкті «випереджального» відображення***, сприяючи розробці організаційної моделі нації-держави.

Дослідники визначили наявність наукової проблеми в прояві ***розбіжності між інструментарієм класичного соціологічного теоретизування та глобальними трансформаційними тенденціями сучасності***. Інтерес до світу в цілому як об'єкта вивчення похідний від просвітницького інтересу до людства, притаманного таким філософам як **Гердер, Тюрго і Кондорсе**. Для **А. Сен-Симона** світ у цілому був, по-перше, об'єктом вивчення, а по-друге, горизонтом процесу об'єднання людства під впливом індустріалізму. Універсалізм Просвітництва і орієнтація на категорію людства могли наштовхнути теоретиків на осмислення крайніх обмежень і умов, з якими стикаються експансивні соціальні процеси.

У соціальній теорії **К. Маркса** поєднується просвітницький інтерес до категорії людства із вченням про функціонування капіталістичного виробництва. Завдяки універсалізаційному характеру відчуження та грошей, а також ***логіці безкінечного нагромадження капіталу капіталістичне виробництво*** ***втягує в свою сферу дедалі більше народів світу***, шукаючи нових ринків збуту та дешевої робочої сили. Започаткована ним експансія веде до посилення ***інтеграції різних частин світу в одну систему виробництва та споживання***, а отже, в ***уніфікований простір умов життя***, що створює умови для міжнародної соціальної організації. Приведене в рух розширення капіталістичної системи прямує до свого крайнього горизонту — загальносвітового масштабу. Таким чином, ***глобальність*** ***виступає теоретично очікуваним емпіричним і практичним горизонтом, наслідком логіки розвитку капіталізму***. **Е. Дюркгайм** безпосередньо порушував

проблематику переходу за межі конкретних національних суспільств, виходу на рівень «міжнародного життя». Він стверджував, що в ХХ ст. в соціології виникне інтерес до того, що згідно з конвенційними соціологічними стандартами, належить не до суспільного, а до *цивілізаційного* або *позанаціонального* рівня. **М. Вебер** трактує всю історію та всю територію розселення людства як однаково можливий простір для зародження капіталізму і з'ясовує, як розвивалися характерні риси капіталізму, що перешкодило їм повністю сформуватися в Китаї, Індії, античному світі. Він розуміє розвиток (трансісторичний і метасуспільний) як *процес раціоналізації*, який тяжіє до всього світу (*глобальності*). **Г. Зіммель** вважав, що в новітню добу індивіди все більше стають позасуспільними істотами і в результаті індивідуалізації вони засвоюють «сутнісну соціальність» і стають носіями «глибинної соціальності».

Отже, низка соціологів-класиків зверталася до *транссупільного аналізу*, а в деяких із них навіть було імпліцитно присутнє передчуття *глобальності*, яке зринає на перехресті *категорій людства та суспільства*, коли розглядається можливість перетворення людства на одне суспільство. У кожному випадку «зустріч» із глобальною проблематикою зумовлена особливостями впливів, яких зазнав теоретик, та особливостями його інтересів. У випадку **К. Маркса** таку роль відіграла *британська політекономія та німецька філософія*; для **Е. Дюркгайма** та **М. Моса** – *екстраполяція нації-держави на світовий терен*; для **Г. Зиммеля** – *інтерес до грошей*. Незважаючи на ці відмінності, всі ці науковці зверталися до *транссупільних практик як емпіричного поля та наслідків глобальності як горизонту теоретизування*. В поєднанні із універсальністю основоположних соціологічних понять ця спільна ознака свідчить про наявність зв'язків між сучасними теоріями глобалізації та класичною соціологією.

Оскільки в сучасному світі практично кожна людина, кожен соціальний суб'єкт зазнає впливу глобалізаційних процесів, то підготовка соціологів вимагає використання соціологічного інструментарію в дослідженні глобалізації.

2. Глобалізація як предмет дослідження соціології

Соціолог **П. Штомпка** зазначає, що кінцевою межею соціологічного аналізу і найскладнішим соціальним об'єктом є *глобальне суспільство* (тобто людство, усі жителі планети Земля). Філософи від стародавніх часів послуговувалися загальною *категорією людства*. Класики соціології ХІХ століття, починаючи від **Конта** чи **Спенсера**, розуміли еволюцію чи розвиток як процес, предметом якого було *суспільство як цілісність*. Соціологи, які працювали пізніше, усвідомлювали, що всі соціальні феномени (дії, групи, інститути, організації тощо) існують в контексті цілої системи навколишніх соціальних структур, серед яких і найбільш містка цілісність – людство. Але лише наприкінці ХХ ст. *ідея глобального суспільства та роздуми про тенденцію, яка веде до його створення (процес глобалізації)* стали головними сюжетами соціологічної теорії. На двох *світових соціологічних конгресах* – у

Білефельді (1994 р.) та в **Монреалі** (1998 р.) – серед тем у доповідях найчастіше з'являвся термін «глобалізація». На зламі XX і XXI ст. з'явилася нова хвиля **радикальних соціальних рухів, спрямованих проти глобалізації** (зокрема, бурхливі протести в Сіетлі, Вашингтоні, Празі, Давосі, Генуї).

В основі захоплення глобалізацією лежить реальний соціальний процес, пов'язаний з експансивним розвитком модерної суспільної формації. **Ентоні Гідденс** визначив глобалізацію як *«інтенсифікацію загальносвітових соціальних відносин, які поєднують віддалені місця так, що локальні події формуються під впливом того, що відбувається за багато миль від них»*. **Роланд Робертсон** визначив **глобалізацію** як *«сукупність процесів, що поєднують соціальний світ в одне ціле»*. У якому розумінні «одне ціле»? Точкою відліку цих процесів стали **технічні винаходи у сфері комунікації між людьми**: можливості переміщення у просторі (широко доступне авіаційне сполучення), і засоби комунікації на відстані (телефона, радіо, телебачення, інтернет і мобільні телефони). Такі засоби комунікації сьогодні не знають кордонів, охоплюють цілий світ.

Технологічна революція вплинула на всі царини нашого життя. По-перше, **новітні технології покривають світ мережею комунікаційних і телекомунікаційних зв'язків**. Справджується пророцтво теоретика мас-медіа **Маршалла Маклюєна**, що світ перетворюється на *«глобальне село»*. А для **Мануеля Кастельса** суть глобалізації полягає в появі **глобальної мережі**. По-друге, щоденно відбувається немислиме за масштабами перетікання фінансів лише натисканням клавіші комп'ютера. Грошові операції стають для економіки важливішими, ніж матеріальне виробництво, вони відриваються від сфери виробництва та споживання, стають непрозорими, відкриваючи шлях для спекулятивних операцій у величезних масштабах. **Біржі, банки, інвестиційні фонди, маклерські бюро отримують ранг центральних економічних інституцій**. По-третє, людські спільноти все міцніше пов'язуються розвиненою мережею залежностей: економічних, фінансових, політичних, стратегічних, культурних. Події в одному кінці світу миттєво впливають на те, що діється у віддалених країнах. По-четверте, **з'являються нові форми економічних, політичних, культурних організацій, що мають наднаціональний характер**. Сформувалися великі промислові корпорації, банки, торговельні фірми. Деякі ще зберігають символічний зв'язок із країною, з якої походять: «Sony», «Toyota», «Microsoft», «Boeing»; інші існують у вже суто міжнародному просторі: «Coca-Cola», «McDonald's», «Carrefour», «General Motors», «Citibank» та інші. Масштаби їхніх операцій перевищують розміри економіки не однієї держави. У політиці набагато раніше виникли міжнародні організації на зразок **ООН, ЮНЕСКО, «Інтерпол»** і т. п., а тепер це явище набуває нових форм. Типово наднаціональний характер мають так звані **нові соціальні рухи**, а також такі організації та товариства, які постають як **екологічний рух** і «Greenpeace», **рух за права людини** та **Міжнародна амністія**, що дає підстави говорити про постання **«глобального громадянського суспільства»**. По-п'яте, **з'являються цілі соціальні категорії, життя і праця яких цілковито відриваються від якогось конкретного місця**. Вони постійно

змінюють місце перебування, пересуваються по всьому світу, значну частину життя проводять у готелях. По-шосте, **глобалізація означає нові масштаби загроз і ризиків, перед якими опиняються люди**. Цивілізаційні ризики викликані побічними, непланованими й непередбачуваними наслідками людської активності, розвитку техніки, експлуатації джерел сировини, індустріалізації. Забруднення середовища, вичерпання сировинних ресурсів, глобальне потепління клімату, пандемії, тобто епідемії, що поширюються у всесвітньому масштабі, – це теми щоденних страхів і турбот людей, незалежно від того, де вони живуть. По-сьоме, **у глобальному світі змінюється характер збройних конфліктів і воєн**. Мілітарна загроза вже рідко виходить від конкретних держав, частіше – від терористичних мереж, які мають глобальний характер.

3. Типології сучасних теорій глобалізації

Процеси глобалізації зумовили нечувані соціальні зміни в житті народів планети, від результативності дослідження яких залежить *можливість формування адекватних систем соціального управління для різних соціальних систем*. Соціолог **Т.В. Цимбал** систематизував погляди сучасних теоретиків глобалізації шляхом типологізації їхніх теорій.

Важливим моментом у встановленні обсягу теоретичних наслідків глобалізації для концептуального апарату соціології є розуміння зв'язку цього процесу із попередніми етапами розвитку суспільства: чи несе (або вже принесла) вона в собі якісь вагомні розриви із минулим, а чи продовжує логіку його розвитку. Від відповіді на це питання залежить адекватність *класичних теорій суспільної еволюції до обставин глобальної сучасності*, а відтак розуміння міри пояснюваності сучасних процесів цими теоріями.

Сучасні теорії глобалізації не дають однозначної відповіді на це питання. В них намітилася низка підходів до розуміння цього процесу, які можна класифікувати за кількома критеріями. Найбільш відомий із них, до якого незалежно прийшли кілька дослідників, виділивши три табори теоретиків глобалізації, хоч і назвавши їх при цьому дещо по-різному, відштовхується від оцінки радикальності впливу глобалізації на сучасні передусім політичні й економічні, але також культурні й соціальні інститути. Таку класифікацію підтримують **Ентоні Гідденс** і **Девід Гелд**, **Ентоні МакГрю**, **Девід Голдблат** і **Джонатан Ператон**. Гелд та ін. називають ці табори (1) «гіперглобалістами», (2) «скептиками» і (3) «трансформаціоналістами». Гідденс виділяє радикалів і скептиків, хоч сам фактично займає проміжну позицію, якій не дає спеціальної назви.

Для **гіперглобалістів** глобалізація свідчить про *настання нової епохи*, в якій відбуватиметься «денаціоналізація» економіки, формування єдиного світового ринку і символічного простору та глобальної конкуренції. **Скептики** стверджують, що сучасні рівні економічної взаємозалежності не є безпрецедентними, а ажіотаж навколо глобалізації – це, по суті, міф, який приховує неоліберальні капіталістичні інтереси та регіональну гегемонію деяких національних урядів. Нарешті з погляду **трансформаціоналістів**

сучасна модель глобалізації безпрецедентна і є насиченим суперечностями історичним процесом, який не має заданого напрямку розвитку, тобто перебуває в стані становлення, який може привести до різних результатів.

До гіперглобалістів зазвичай зараховують Зигмунта Баумана («Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства»), Ульриха Бека («Що таке глобалізація?») та Мартіна Елброу («Глобальна доба. Держава і суспільство за межами модерності»). До скептиків відносять Лінду Вайс («Міф про безсилу державу»), Поля Гірста та Грема Томпсона («Глобалізація під питанням. Міжнародна економіка і можливості врядування») та Джона Грея («Облудний світанок. Ілюзія глобального капіталізму»). До категорії трансформаціоналістів (або поміркованих) потрапляють Девід Гелд, Ентоні Мак-Грю, Девід Голдблат і Джонатан Ператон («Глобальні трансформації», «Демократія і глобальний порядок», «Трансформація демократії? Глобалізація і територіальна демократія»), Ентоні Гідденс («Нестримний світ: Як глобалізація перетворює наше життя» та «Глобальний диспут про третій шлях»), Мануель Кастельз («Інформаційна епоха. Економіка, суспільство і культура»), Сескія Сесен («Втрата контролю? Суверенітет у глобальну добу»), Джозеф Стігліц («Глобалізація та її тягар»).

Розходження між представниками різних таборів щодо оцінки радикальності глобалізації пов'язані із їхніми підходами до означення цього процесу та його аналітичного відмежування від інших процесів, що відбуваються в сучасних суспільствах. **Гіперглобалісти** тяжіють включати до означення глобалізації *процеси інформаційної революції*, які сформували базу для специфічної конфігурації транссуспільних практик останніх десятиліть, а тому глобалізація постає процесом із неглибокими історичними коренями (з 1970-тих років).

Скептики абстрагують глобалізаційні процеси від технологічних та комунікаційних змін останнього часу, вважаючи їх незалежними явищами. З їхнього погляду, глобалізація має довгу історичну траєкторію, вона є відомим явищем для людських суспільств, до якого вони мають відповідні адаптивні стратегії. Тому сучасний «спалах» інтересу до глобалізації є не більше, ніж (1) *ідеологічним ефектом для виправдання неоліберальної політики* або (2) *інтенсифікованою формою глобалізації* відповідно до зрослої чисельності людства та поліпшеної комунікаційно-технологічної інфраструктури або (3) *ефектом від перехідного періоду в зміні балансу світових сил*, що проте не наділяє цей процес унікальністю та безпрецедентністю.

Трансформаціоналісти (або помірковані) не стільки обирають «середню» позицію, як із розумінням ставляться до аргументів і теоретичних труднощів обох крайніх таборів. Вони по суті визнають (як і гіперглобалісти) сучасну епоху унікальною, але не через глобалізацію (котру, разом із скептиками вважають давнім феноменом), а через її поєднання із іншими процесами (революціями) в суспільстві, зокрема із технологічною та символічною, котрі є незалежними від глобалізації змінними. Тобто *унікальність сучасної епохи – в*

злитті різних процесів, що надали часового й просторового динамізму суспільствам (і транссуспільним практикам).

Таким чином, ці табори не суперечать один одному в баченні нинішніх суспільних процесів. Що їх поділяє, то це означення глобалізації та її відмежування від супутніх суспільних процесів. Якщо перші означають глобалізацію ширше, ніж просто транссуспільну практику, то другі схиляються до вузького розуміння, яке разом із тим розширює часовий діапазон прикладення цього поняття.

Динаміка змін у світі зумовила появу **концептуально-теоретичних підходів** та пояснень явища глобалізації, заснованих на міждисциплінарних дослідженнях. Глобалізаційні процеси стали предметом вивчення різних соціально-гуманітарних наук, що зумовило появу досить великої кількості *тлумачень глобалізації*, в яких акцентується увага на політичному, історичному, філософському, соціологічному, культурному, психологічному та інших її вимірах.

Полеміка різних наукових шкіл, які досліджують явище глобалізації, відіграє важливу роль в осмисленні *багатоаспектність глобалізаційного процесу*, його *основних складових, витоків, тенденцій, загроз, наслідків* тощо. Дослідження явища глобалізації обумовлене потребами як соціальної теорії, так і соціальної практики. **Формування глобального простору набуло неоднозначного характеру**: з одного боку, воно стало *каталізатором не лише міждержавного економічного і культурного обміну*, подальшому поділу праці на світовому ринку, а і чинником дестабілізації суспільних процесів, сферою *маніпулювання суспільною свідомістю та ареною планетарного цивілізаційного протистояння*.

В сучасній українській науці вивчення проблем глобалізації знайшло відображення у творах таких вчених як **В. Бебик, О. Білорус, М. Головатий, О. Зернецька, О. Картунов, С. Кримський, А. Кудряченко, Д. Лук'яненко, Ю. Мацейко, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, О. Скаленко, В. Співак, Ю. Шайгородський, М. Шепелєв, С. Шергін, О. Шморгун, Б. Юськів** та ін. Дослідженню глобального громадянського суспільства присвячені публікації **В. Андрущенка, М. Михальченка, А. Шаповалової, Т. Шульги** та ін.

? Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає головна проблема соціологічної науки в дослідженні глобалізаційних процесів?
2. Які концепти класичної соціології створили підґрунтя дослідження процесів глобалізації?
3. Охарактеризуйте глобалізацію як предмет дослідження соціологічної науки?
4. Поясніть основні підходи в типології сучасних теорій глобалізації
5. Як визначається зміст глобалізації у концепціях гіперглобалістів?
6. Як визначається зміст глобалізації у концепціях скептиків?
7. Як визначається зміст глобалізації у концепціях трансформаціоналістів?

✍ Тести для самоперевірки:

1. Під «глобальністю» розуміється:

- а) життя у світовому співтоваристві;
- б) життя в локальній цивілізації;
- в) життя в глобальній цивілізації;
- г) торговельні, фінансові, політичні, соціальні та культурні відносини.

2. Автором книги «Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства» є:

- а) З. Бауман;
- б) Е. Гідденс;
- в) М. Елброу;
- г) Дж. Стігліц.

3. Автором книги «Глобалізація та її тягар» є:

- а) З. Бауман;
- б) Е. Гідденс;
- в) М. Елброу;
- г) Дж. Стігліц.

4. Автором книги «Нестримний світ: Як глобалізація перетворює наше життя» є:

- а) З. Бауман;
- б) Е. Гідденс;
- в) М. Елброу;
- г) Дж. Стігліц.

5. Форми прояву глобалізації:

- а) становлення загальнопланетарного науково-інформаційного простору, глобальної інформаційної інфраструктури, мережних інформаційних технологій, світової комунікаційної системи й технологічних макросистем у сфері виробництва, транспорту й зв'язку;
- б) інтенсифікація міжнародних трансакцій, розвиток електронної комерції, становлення ринків робочої сили, товарів, інформаційних технологій на основі поступового зняття бар'єрів у торгівлі, підписання багатосторонніх торговельних угод і та ін.;
- в) швидке зростання світового фінансового ринку, який функціонує в режимі реального часу на основі об'єднання ринкових і мережних комп'ютерно-комунікаційних технологій;
- г) всі відповіді правильні.

📖 Практичні завдання

1. Поміркуйте, які функції соціології у практичній діяльності соціолога здатен забезпечити курс «Глобалізація: соціологічний аналіз».
2. Обґрунтуйте значення знань з курсу «Глобалізація: соціологічний аналіз» для осмислення соціальних змін, що відбуваються в сучасному українському суспільстві.

Тема 2. Глобалізація у конструктах сучасної теоретичної соціології

План

1. Становлення соціальної теорії глобалізації.
2. Глобалізація культури.
3. Теорії культурної глобалізації.

Ключові поняття: теорія імперіалізму, теорія залежності, теорія світової системи, культурний конфлікт, культурний імперіалізм, глобальна ойкумена, уніформізація культури, сценарій глобальної гомогенізації.

1. Становлення соціальної теорії глобалізації

Про початок вивчення глобальних процесів свідчать публікації деяких авторів початку ХХ століття. Ініціаторами сучасного розуміння глобалізації можна вважати три напрями соціальної теорії. Перша – **теорія імперіалізму**, яку сформулював британський автор **Джон А. Гобсон** (1902 р.). Ця теорія набула поширення у версії **В. Леніна** і **М. Бухаріна**, які доводили, що **імперіалізм** – це найвища фаза розвитку капіталізму, що супроводжується кризами перевиробництва та падінням ставок прибутковості, а *захисною стратегією від них є колоніальна експансія, загарбання або непряме підпорядкування собі слабших країн*. Це дозволяє експлуатувати дешеву робочу силу, надає доступ до природних ресурсів і відкриває нові ринки збуту для надлишку власних товарів. У результаті *світ асиметрично поділений на панівні та підпорядковані країни*. Концепція класової боротьби переноситься на глобальний вимір, увесь світ стає ареною зіткнення кількох **капіталістичних центрів** із численними слаборозвиненими або нерозвиненими **периферійними суспільствами**. Внаслідок того, що переміщення ресурсів і прибутків відбувається в одному напрямку, прірва між багатими та бідними країнами поглиблюється. *Багаті стають ще багатішими, а бідні – ще біднішими*. На думку Леніна, тільки світова революція може розірвати це зачароване коло деградації.

Продовженням цієї концепції є **теорія залежності**, яка виникла в ХХ ст., коли пряма політична залежність відсталих країн була скасована, але з'явилась *неоколоніальна економічна залежність* (постколоніальний період). Ця теорія описує відносини між «першим світом» і «третьим світом» (досвід Латинської Америки). **Пауль Пребіш** позначив відмінності між «центром» (найрозвиненіші індустріальні країни) і «периферією» (бідні сільськогосподарські країни). В теорії залежності склалися два напрями. **Андре Франк** вбачає *перспективу Латинської Америки в постійному й неминучому відставанні*, посиленні експлуатації і поневолення з боку США і багатонаціональних корпорацій, що базуються у США. Прибутки від експлуатації місцевих сировинних ресурсів і робочої сили надходять за кордон, до центру, а до цього економічного ладу адаптовуються місцеві еліти. «Компрадорські» еліти в союзі з чужим капіталом посилюють підпорядкування своїх країн центрові.

Енріке Кардозо і Едуардо Фалетто пропонують *оптимістичний сценарій в концепції залежного розвитку*. Вони вважають, що головна проблема залежних країн – це відсутність власних технологій та слабкість сектору капітальних ресурсів, але приплив закордонних інвестицій творить у відсталих країнах анклав модерного виробництва. Виникає простір для підготовки кваліфікованих працівників, місцевих менеджерів, а ці зміни можуть привести до старта власного економічного розвитку.

Третя концепція – **теорія світової системи** (створив **Іммануїл Валлерстайн**). Він виділив три стадії історії людства. Перша – це **епоха «міні-систем»**, відносно невеликих економічно самодостатніх суспільств із внутрішнім поділом праці та монолітним комплексом культури (домінують у період мисливсько-збиральницької економіки та відіграють важливу роль у період садово-землеробської економіки). Друга – **епоха «світових імперій»**, які поглинають значну частину «міні-систем», що ґрунтувалися на землеробстві, а способом економічної координації цих імперій є сильна політична й військова влада, жорстке адміністрування, нещадні збори данин і податків, війни та завоювання. А їхня криза настає із збільшенням територій та гіпертрофуванням бюрократичного апарату. Приклади цього – стародавній Єгипет, Рим, Китай, а в наші часи – СРСР. Третя – **епоха світової системи** починається в XVI ст. із зародженням раннього капіталізму. Поступово свою роль економічного регулятора держава передає ринкові, а єдиною економічною функцією держави залишається захист власності, вільного ринку й вільної конкуренції. Капіталістична система має надзвичайну силу експансії. Динамічність цієї системи та здатність забезпечити більшість благ роблять її привабливою для значних сегментів людства. Розвиток технічних транспортних засобів і комунікації полегшує поширення у світі цієї системи. У результаті **світ зазнає ієрархічного розширення на три групи країн: центр, периферію і напівпериферію**. Це збігається з візією трьох світів: «першого», «третього» і розташованого між ними «другого». До «другого світу» зараховують **соціалістичні країни**, які проводили індустріалізацію, урбанізацію і своєрідну модернізацію. Розвал планово-директивної економіки разом із падінням комунізму призвів до монополії капіталістичної системи в усьому світі. Вона є асиметричною системою зі значною нерівністю і поділом світу на високорозвинуті, слаборозвинуті й нерозвинуті країни. Цей поділ сьогодні метафорично називають **«конфліктом між багатою «Північчю» і убогим «Півднем»**. Виявилось, що теорія світової системи недостатня для розуміння всіх складнощів сучасного світу, інтерес теоретиків перемістився від економіки до культури.

2. Глобалізація культури

Перші спостереження на тему глобалізації культури з'явилися в працях відомих антропологів **Броніслава Маліновського** (1884-1942) та **А. Р. Редкліффа-Брауна** (1881-1955), які під час польових досліджень на островах Полінезії зіткнулися з явищами культурного контакту і виявили **зіткнення автохтонних культур із західною культурою (культурний конфлікт)**. Це

явище проявлялось у колоніях, де імпортовані з Європи інституції і культурні зразки нав'язувалися силоміць. Місцеві способи життя, норми та цінності, звичаї і традиції, релігійні вірування, моделі родинного життя, стилі споживання – все це руйнувалося і розпорошувалося. Місцеві культури починали, принаймні зовні, уподібнюватися до культури Заходу.

Така ситуація викликала дві різні реакції антропологів. *Одні, проникнуті духом етноцентризму* (переконанням про вищість власних вірувань, норм, стилів життя), що був природною ідеологією колоніальних держав, трактували це як **цивілізаційну місію**, завдання якої – винити релікти варварства та поганства серед примітивних народів. *Другі, ті, які серйозно трактували ідеологію культурного релятивізму*, розглядали культурну експансію Заходу як **культурний імперіалізм**, що призводить до знищення автохтонних культур колонізованих суспільств. Перші вбачали в уніформізації культури перемогу цивілізації, другі – втрату культурного розмаїття.

В наш час **уніформізація культури** у глобальному масштабі відбувається мирно, культурні взірці переносять за посередництвом медіа, особистих контактів у масовому масштабі, а також масового споживання товарів. **Імперіалізм медіа** – це поширення сюжетів, подібних один до одного за змістом і за формою. «**Ефект демонстрації**» виникає внаслідок особистого контакту із привабливими взірцями чужої культури. **Диктатура споживачтва** наказує всім споживати схожі товари. Однак *де-факто домінує експансія культури найрозвиненіших країн Заходу, США*. Напряма культурного впливу визначає економічна сила. В США продукують найбільше фільмів, телесеріалів, розважальних програм, які продають в інші країни. США володіють найбільшими маркетинговими можливостями для своїх продуктів. Важливим каналом є **сфера туризму**, адже світом подорожують переважно жителі найрозвиненіших країн, які своєю поведінкою демонструють взірці західної культури. Місцеві підприємці від туризму стараються задовольнити їхні звички і вподобання, піддаючись **випереджувальній акультурації** (будки з гамбургерами). **Дж. Рітцер**, описуючи такі явища, ввів поняття «**макдональдизації суспільства**».

Цей процес викликає двояку реакцію. Виникає потужна хвиля *критики комерціалізації і уніформізації культури в глобальному масштабі, що призводять не лише до деградації локальних культур з їхнім багатством, але й до зниження якості культурних змістів, що породжує антикультуру, нове варварство*. Виникають соціальні рухи на захист фольклору, власної традиції, мови чи діалекту. Але є й інша реакція. *Надія на модернізацію і досягнення рівня найрозвиненіших країн схиляє до готовності прийняти західні культурні зразки як символи руху вперед*.

3. Теорії культурної глобалізації

Процес культурної глобалізації сприяє багатій теоретичній рефлексії. Серед них дві теоретичні концепції: одна стосується об'єктивного перебігу процесу, друга – його суб'єктивного віддзеркалення у суспільній свідомості. Шведський антрополог **Ульф Ганнерц** ввів поняття **глобальної ойкумени**, яке

стосовно явищ культури є аналогією ідеї світової економічної системи. І тут, і там ідеться про тісні, інтенсивні зв'язки та залежності в масштабах, які перевищують локальний вимір. **Ойкумена** – це простір культурних взаємодій, взаємопроникнення і обміну культурними змістами. **Традиційні культури** – це замкнуті ойкумени, локалізовані в просторових і часових межах. Вони витворюються, маніфестуються і репродукуються у безпосередніх соціальних взаємодіях своїх учасників. Натомість **модерна культура** – це відкрита ойкумена, яка виходить поза просторові та часові рамки, зокрема завдяки комунікаційним технологіям і транспорту. В сучасному світі під впливом експансії культури ойкумена набуває глобального характеру: взаємодія і перетікання культур дають про себе знати в масштабах всього людства.

Взаємні культурні перетікання у межах глобальної ойкумени відбувається в одному напрямку й має чітке розрізнення між центрами, які ініціюють культурні змісти та послання, і периферіями, де ці впливи засвоюють. Перетікання від периферії до центру, є рідкістю і стосується більш маргінальних аспектів культури (мода афро, латиноамериканський роман). У кожную епоху з'являються специфічні центри для певних культурних продуктів (у наші часи США – у царині технології, науки та візуальної культури, Франція – у царині вишуканої кухні та елітної моди, Японія – у царині організаційної та корпоративної культури). Виникають також *регіональні центри*, з яких культурні змісти впливають лише на окремі країни (Іран – для ісламського світу, Ватикан – для християнських країн, Велика Британія – для країн колишньої імперії). Зазираючи в майбутнє, **Ганнерц** окреслює чотири можливі сценарії долі глобальної культурної ойкумени. Перший – **сценарій глобальної гомогенізації**. Західна культура (зокрема американська) остаточно запанує, всі суспільства стануть більш або менш вдалою копією західного стилю життя, прагнень, цінностей і норм, споживацьких взірців, ідей, ідеалів та переконань. Усюди будуть ті самі товари і послуги, а місцева культурна традиція всюди відступатиме під впливом культури Заходу.

Другий сценарій вводить часову корекцію і трактує цей процес у перспективі *«історичної довготривалості»*. **Ганнерц** називає його **сценарієм культурного насичення**, у якому периферійні країни поступово, опираючись, протягом кількох поколінь, змінюють локальні культурні ідеї, сенси й цінності на уніформізовані змісти, що пливають із панівних центрів. Врешті культура центрів неминуче починає домінувати, але це не відбувається ані швидко, ані легко.

Третя перспектива – **сценарій культурної деформації**, що означає спрощення, зубожіння і навіть деградацію західної культури під час її адаптації периферійними країнами. Тут діє двоякий механізм. По-перше, у зіткненні з культурою периферії починає діяти *селекція, що вилучає вищі цінності та більш витончені смисли*. Найлегше приймають найпростіші, найпримітивніші, фрагменти культури (радіше порнографію, аніж поезію; музика реп – радіше, ніж Бетховен). Другий механізм деформації – *компромісне узгодження змістів, що надходять ззовні, із локальними звичаями та традиціями*. Наприклад, у

авторитарному суспільстві імпорту демократичних інститутів може призвести до «фасадної», палацової демократії.

Четвертий сценарій – це *«дозріваюча культурна амальгамація (сплав)»*, що передбачає більш рівноправний діалог і обмін між культурами центру та периферії, що збагачує всі культури. *Зіткнення культур* – це корисне явище, яке стимулює креативність та оригінальність обох сторін. Відбувається вибіркова модифікація культури центру через вплив реінтерпретації, зробленої у периферійних спільнотах. Одночасно культура центру стимулює певні приховані цінності локальних культур, в яких важливу роль відіграють місцеві творці культури. Кінцевим результатом оптимістичного сценарію є *«креолізація»* або *«гібридизація» культури*. У рамках глобальної культурної ойкумени триває вічний діалог сенсів, цінностей, норм, ідей. В концепції ізраїльського соціолога **Шмуеля Айзенштадта** підпорядковані суспільства ніколи просто не копіюють панівної культури – вони її селективно інкорпорують і трансформують. Тому нині немає однієї модерної цивілізації чи культури, а є багато «модерностей». *Теорія різноманітних модерностей* (multiple modernities) стала важливою течією сучасної історичної та порівняльної соціології. Серед розробників цієї теорії швед **Бйорн Віттрок** та австралієць **Йоган Арнасон**.

? Питання для самоконтролю:

1. Опишіть основні теорії, що стали джерелом соціальної теорії глобалізації.
2. Охарактеризуйте теорію світової системи І. Валлерстайна.
3. Охарактеризуйте теоретичні засади глобалізації культури.
4. Опишіть основні теорії культурної глобалізації.
5. Опишіть сценарії розвитку глобальної культурної ойкумени.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Теорію імперіалізму вперше сформулював:

- а) Джон А. Гобсон;
- б) Броніслав Маліновський;
- в) Пауль Пребіш;
- г) Іммануїл Валлерстайн.

2. Теорію світової системи обґрунтував:

- а) Джон А. Гобсон;
- б) Броніслав Маліновський;
- в) Пауль Пребіш;
- г) Іммануїл Валлерстайн.

3. Засновниками концепції культурного конфлікту є:

- а) В. Ленін і М. Бухарін;
- б) Енріке Кардозо і Едуардо Фалетто;
- в) Броніслав Маліновський (1884-1942) і А. Р. Редкліфф-Браун;
- г) Бйорн Віттрок і Йоган Арнасон.

4. Шлях культурних змін, за якого периферійні країни поступово, опираючись, протягом кількох поколінь, змінюють локальні культурні ідеї, сенси й цінності на уніформізовані змісти, що витікають із панівних центрів

- а) сценарій глобальної гомогенізації;
- б) сценарій культурного насичення;
- в) сценарій культурної деформації;
- г) сценарій «дозріваючої культурної амальгамації (сплаву)».

5. Теорію різноманітних модерностей створив:

- а) Ульф Ганнерц;
- б) Дж. Рітцер;
- в) Шмуель Айзенштадт;
- г) Андре Франк.

6. В розвиток теорії залежності зробив внесок:

- а) Джон А. Гобсон;
- б) Броніслав Маліновський;
- в) Пауль Пребіш;
- г) Іммануїл Валлерстайн.

7. Шлях культурних змін, за якого Західна культура (американська) остаточно запанує, всі суспільства стануть більш або менш вдалою копією західного стилю життя, прагнень, цінностей і норм, споживацьких взірців, ідей, ідеалів та переконань:

- а) сценарій глобальної гомогенізації;
- б) сценарій культурного насичення;
- в) сценарій культурної деформації;
- г) сценарій «дозріваючої культурної амальгамації (сплаву)».

8. Шлях культурних змін, за якого відбувається спрощення, зубожіння і навіть деградацію західної культури під час її адаптації периферійними країнами:

- а) сценарій глобальної гомогенізації;
- б) сценарій культурного насичення;
- в) сценарій культурної деформації;
- г) сценарій «дозріваючої культурної амальгамації (сплаву)».

✦ Практичні завдання

1. Наведіть приклади уніформізації культури у сучасному українському суспільстві.
2. Подумайте, яке місце займає пострадянське українське суспільство у моделі світової системи Іммануїла Валлерстайна.

Тема 3. Аналіз понятійно-категоріального апарату глобального розвитку людства

План

1. Основні поняття дослідження глобального розвитку людства.
2. Основні теоретичні моделі уявлень про глобалізацію.
3. Вплив глобалізації на формування міжособистісного простору.

Ключові поняття: глобалізаційні процеси, глобалізація культури, «образи глобального порядку», антиглобалізм, уніформізація культури, амбівалентність, міжособистісний простір, ідентичність, «глобальне громадянське суспільство», глобальна солідарність.

1. Основні поняття дослідження глобального розвитку людства

Дослідження процесів глобалізації супроводжується формуванням низки концепцій і теорій, зміст кожної з яких визначається певним набором понять (концептів), що були введені авторами до наукового обігу. Засвоєння змісту цих понять постає передумовою осмислення соціальних реалій глобалізованого світу.

Глобалістика – сукупність знань (концепцій, теорій) і практичних дій, пов'язаних з осмисленням глобальних проблем, пошуком шляхів, засобів та способів їх вирішення, намаганням надати процесам глобалізації керованого характеру.

В широкому сенсі **глобалістика** – це сукупність наукових, філософських, культурологічних та прикладних досліджень різних аспектів глобалізації і глобальних проблем, практична діяльність щодо їх реалізації отриманих знань в політичній, економічній, соціальній та духовній сферах на різних рівнях соціального управління (регіонального, державного, міжнародного, світового).

У вузькому сенсі **глобалістика** – це міждисциплінарна галузь наукових досліджень, спрямованих на виявлення сутності, тенденцій і причин процесів глобалізації, глобальних проблем, а також пошук їх вирішення (закріплення позитивних і подолання негативних для людини та біосфери наслідків цих процесів).

Щодо визначення *об'єкту та предмету дослідження глобалістики* існують кілька відмінних підходів. **О. Білорус** стверджує, що *об'єктом глобалістики є процеси глобалізації, а предметом глобалістика – виявлення законів і закономірностей формування нової системи світового порядку – глобалізму.*

Методологією глобалістики він вважає глобально-цивілізаційний підхід, який дає змогу виявити генезу, витоки і взаємозв'язок політичних, економічних і культурних вимірів глобалізації, співвідношення процесів глобалізації, інтеграції і дезінтеграції, регіоналізації і фрагментації.

З точки зору **А. Федотова**, *предметом дослідження глобалістики є єдиний позамежний світ.* Українські дослідники **В. Бебик** та **Л. Дегтярьова** доводять, що **глобалістика** – це наука про системне, комплексне вивчення суспільної сфери, яка розглядається як цілісний об'єкт дослідження з точки

зору діалектичної єдності і суперечливості процесів універсалізації і гетерогенності світу, що глобалізується.

Об'єкт глобалістики – процеси глобалізації в різноманітних формах прояву (**форми глобалізації**: фінансово-економічна, соціально-політична, науково-технологічна, інформаційна, екологічна, соціокультурна та ін.).

Предмет глобалістики – вивчення динаміки глобальної соціоекосистеми, розробка шляхів раціональної взаємодії елементів планетарної системи «людина – соціум – біосфера» і виявлення її прогностичних тенденцій. Під глобальною (планетарною) соціоекосистемою розуміють комплекс природних і соціокультурних явищ і процесів, які функціонують як єдине ціле на рівні глобальної екосистеми – біосфери.

Важливим досягненням глобалістики стало формування прийнятної та загальнозрозумілої мови спілкування – *категоріального апарату*. До найбільш вживаних відносимо такі категорії, як *глобалізація, глобалізм, глобальний розвиток, глобальні проблеми* та ін.

Враховуючи певну термінологічну невизначеність, українські дослідники **В. Бебик** і **С. Шергін** пропонують змістовно і методологічно визначитись з *глобалізацією як процесом, глобалістикою як наукою, глобалізмом як ідеологією*.

Глобалізація – процес ущільнення та інтенсифікації економічних, фінансових, політичних, мілітарних, культурних, ідеологічних зв'язків і залежностей між людськими спільнотами, що призводить до уніформізації світу в усіх цих сферах і знаходить віддзеркалення у появі соціальних зв'язків, солідарності та ідентичності в надлокальному й наднаціональному масштабах.

Мондіалізм (від фр. Monde – світ) – це рух за об'єднання світу та його окремих регіонів на федеральній основі із всесвітнім урядом. Мондіалізм – це свідоме перетворення світового співтовариства у відкриту цілісну систему, основою якого є інтернаціоналізація капіталізму і технологічна революція, що виражається в посиленні транспарентності національних кордонів, взаємозалежності окремих людських співтовариств у планетарному масштабі і породжує відповідні ідеологію та стратегію.

Глобалізм – це імперіалізм сучасної ери розвитку людства, що має нову політичну й соціально-економічну якість, оскільки спирається на силу всесвітніх, глобальних монополій, що прискорено зростають до гігантських масштабів, особливо завдяки синергетичному ефекту глобальної інтеграції.

Глокалізація (globalization + localization = glocalization) – слово-гібрид, термін, що використовується для позначення глобальної локалізації – глобального світогляду, пристосованого до локальних умов.

Антиглобалізм – загальний термін, що описує політичну позицію людей, що протистоять політиці глобалізації. Прихильники антиглобалізму загалом об'єднані ідеєю протистояння політичній владі транснаціональних корпорацій за рахунок суверенітету держав, що проявляється у вигляді торгових договорів та впливу міжнародних економічних організацій.

Глобальний розвиток (на думку **Ю. Тишкуна**) відображає реальні якісні зміни природи й характеру, умов існування людства, тоді як *глобальна*

політика – лише потенцію («динаміку») планетарних змін, породжувану «грою» політичних сил у рамках людства. **Глобальний розвиток** у цьому ідейному руслі постає як *частина макроеволюції* – вищої форми організації матерії – як неживої, так і живої. Він втілюється у прогресі як безперервному зростанні складності внутрішньої організації та функціонування людства, за Г. Спенсером. Розвиток людства забезпечується безперервними кумулятивними ефектами, завдяки покращенню кількісних показників, які відображають прогрес економіки, політики, соціальної сфери здобутий працею багатьох поколінь. Натомість **глобальна політика** – *амбівалентна*. Вона може як сприяти (само)організації природи й людства, так і руйнувати їх наявну організацію, формувати низькоорганізовані системи (хаос) через свідомо чи несвідомо інспіровані соціальні і природні катаклізми, зокрема, через їхню найвищу форму – планетарну війну за допомогою зброї масового знищення.

Глобальні проблеми (глобальні проблеми людства, глобальні проблеми світу, глобальні проблеми сучасності) – комплекс проблем і ситуацій, які торкаються життєвих інтересів усіх народів світу та вимагають для свого розв'язання колективних зусиль світової громадськості.

2. Основні теоретичні моделі уявлень про глобалізацію

Соціолог **П. Штомпка** зазначає: що *концепції Ганнерца і Айзенштадта* говорять про *реальні глобалізаційні процеси*, то американський соціолог **Роланд Робертсон** звертає увагу на *зміни у свідомості людини, викликані глобалізацією культури*. Одним із аспектів процесу глобалізації є поява *особливого уявлення про глобалізацію*. Глобалізація культури полягає у поширенні в світі певного уявлення про глобалізацію. Таке уявлення – чи то на побутовому рівні, чи артикульоване ідеологічно або теоретично – може ставати *автономним чинником, що впливає на глобалізаційні процеси*. Реакція розуму на глобалізацію стає *співдетермінантою глобалізації*. **Ентоні Гідденс, Ульріх Бек і Скотт Леш**, щоб описати *зворотний вплив концепцій і теоретичного знання на соціальний світ*, навіть запровадили поняття *«рефлексивної модерності»*. Подібно до впровадженого **Фердинандом Тьоннісом** поділу людських груп на *спільноти (Gemeinschaft, гемайншафт – громада)* та *організовані суспільства (Gesellschaft, гезельшафт – суспільство, співтовариство)*, Робертсон пропонує типологію, в основу якої кладе *чотири «образи глобального порядку»*.

Перший образ – це *«глобальний Gemeinschaft I»*. *Світ представлений тут як багата мозаїка замкнених, відмежованих одна від одної спільнот* – або унікальних та егалітарних, або вищих і нижчих у культурному розвитку, але взаємно ізольованих і які не мають наміру підпорядковувати собі відмінних від себе. *Такий образ типовий для ідеології антиглобалізму*, де він має радше нормативне забарвлення, аніж описове. Він виражає *спротив реаліям уніформізації культури*. У своїй ієрархічній версії він з'являється у *фундаменталістських релігійних орієнтаціях* (наприклад, *іслам*), які вимагають відтворення своїх спільнот у чистому, ідеальному вигляді,

залишаючи невірних самим собі, у путях їхніх другорядних культур, адже вони не можуть становити загрози для культури вищого порядку.

Другий образ – це «глобальний *Gemeinschaft II*», у якому реалізується *ідея досягнення загальнолюдського консенсусу довкола деяких спільних цінностей та ідеалів*. Тут ідеться радше про те, «як би воно мало бути», аніж «як є насправді». Людський рід ще не має єдності, але вона потрібна. Таке послання несуть у собі християнська ідея Божого царства на Землі, концепція вселенської Церкви та екуменічні тенденції у сучасному католицизмі, виражені закликом Івана Павла II до нової євангелізації світу. У світському житті виявами таких загальнолюдських мрій є рух за мир, екологічний рух, а також рух за права людини.

Третя візія – це «глобальний *Gesellschaft I*», тобто мозаїка суверенних, незалежних національних держав, пов'язаних сильними взаємними узами співробітництва у сфері економіки, політики та культури. Колись це називали «концепцією мирного співіснування». В егалітарній версії держави-учасниці розглядаються як рівноправні партнери, залучені у взаємодію співпрацю. В ієрархічній версії визнається існування провідної держави чи провідних держав, які, не втручаючись у внутрішні справи інших країн, беруть на себе обов'язок підтримувати світовий порядок (роль «світового поліцейського»). У XX столітті таку роль відігравали Сполучені Штати і Радянський Союз, після розпаду СРСР позицію гегемона здобули Сполучені Штати, а нині дедалі виразніше до позиції наддержави просувається Китай.

І четверта візія – «глобальний *Gesellschaft II*» – передбачає зникнення національних держав та уніфікацію – спочатку регіональну, а згодом глобальну – під егідою спільної політичної організації, наднаціонального світового правління. Важливі зусилля щодо реалізації такої візії зроблено в Європі (починаючи від інтеграційних економічних утворень *Європейської спільноти з вугілля та сталі* та *Спільного ринку* до *Європейського Союзу* та *Валютного союзу*, також до створення наднаціональних інституцій судочинства – *Трибуналу в Гаазі* та *Європейського Суду з прав людини у Страсбурзі*, а потім політичних структур – *Європарламенту* та *Єврокомісії*). Уніфікують надзвичайно важливий сегмент культури, яким є право, як цілісне європейське законодавство. Процеси глобалізації, що йдуть знизу, отримують потужну підтримку в цілеспрямованому економічному та політичному інтеграційному проекті. Глобалізація перестає бути тільки суспільною тенденцією, а стає задумом про краще облаштування людського світу.

П. Штомпка стверджує що зіткнення і дебати між цими концепціями будуть суттєвим чинником, який визначатиме вигляд і характер суспільства майбутнього.

3. Вплив глобалізації на формування міжособистісного простору

Аналізуючи соціальні зміни, що пов'язані з процесами глобалізації, необхідно визначити характер їхнього впливу на життя людей, соціальних груп і спільнот. Соціолог П. Штомпка вказує на необхідність погляду на соціальні

зміни з особистої аксіологічної перспективи і виявляє **глибоку амбівалентність**. Одні й ті самі процеси приносять успіхи та поразки, великі здобутки і серйозні втрати, позитивні й негативні наслідки, силу і слабкість. Найбільший практичний і політичний виклик нашого часу – впоратися з цією амбівалентністю: зберегти та культивувати те, що корисне, і мінімалізувати негативні наслідки. Тому важливим є **перелік наслідків впливу глобалізації на міжособистісний простір**.

Серед наслідків глобалізації **П. Штомпка** називає **позитивні наслідки глобалізації (здобутки) для формування міжособистісного простору**.

По-перше, **глобалізація розширює міжособистісний простір, у якому відбуваються контакти та взаємодія, де виникають соціальні стосунки, з'являється соціальний зв'язок, усталюються кордони «ми»**. Ми справді дійшли до глобального села – дуже наблизилися до тих, що живуть у найвіддаленіших куточках світу. Виникає цілком **нова ідентичність**, коли ми нашим «ми» дедалі частіше охоплюємо все людство. Поширюється ідея прав людини, вже не тільки громадянських прав для членів однієї державної спільноти. Нові соціальні рухи просувають спільні цінності, еднають людей різних країн для захисту від глобальних загроз у «суспільстві ризику». Постає, самоорганізуючись знизу, **«глобальне громадянське суспільство»**. Викристалізуються нові наднаціональні спільноти – на основі професійної близькості (наукові, мистецькі, бізнесові, спортивні) чи спільних уподобань, стилю життя (байкери, хіп-хопівці, фани).

По-друге, **революція у засобах комунікації, яка уможливила розмову в будь-яких просторах і в будь-який час**. Цим змінам у житті людини посприяли такі революційні винаходи, як інтернет, електронна пошта, мобільний телефон тощо. Зникають мовні бар'єри, оскільки англійська стає мовою спілкування не тільки в туризмі, комп'ютерах і точних науках, але й у щоденному житті багатьох країн.

По-третє, **надзвичайно інтенсифікувалася просторова мобільність людей завдяки, з одного боку, масово доступним транспортним засобам, а з другого – обмеженню формальних перешкод: візових, паспортних**. Туризм, службові подорожі, міграція – це нагоди для прямих зустрічей між членами спільнот, які колись були просторово ізольовані та замкнуті.

П. Штомпка також вказує і на **негативні наслідки глобалізації (втрати) для формування міжособистісного простору**.

Перша втрата – **зниження якості, змісту стосунків**. Інтимний зв'язок, безпосередній та багатоплановий, змінюється опосередкованими стосунками, нав'язаними за допомогою технічних засобів, часто анонімними, поверховими та фрагментарними. Настає **«самотність у мережі»**, яка не замінить зустрічі віч-на-віч. Про це знають політики, які подорожують до найвіддаленіших куточків своєї країни для зустрічей з виборцями, бізнесмени, які літають через океани, щоб обговорити контракт, дивлячись у вічі одне одному.

Друга втрата – це **ослаблення емоційності й самоцінності контактів та взаємодій на користь холодного інструментального зв'язку, мотивованого інтересами**. Інша особа перестає бути цінністю самою по собі, а стає

оречевленим знаряддям, щоб реалізувати наші потреби чи бажання. У відносинах між людьми все частіше виникає питання: А що я з цього матиму, що він може мені дати? Добрим прикладом є інтимне життя, коли подружнє життя все частіше замінюється *співжиттям* «до запитання», а романтичне кохання – гедоністичним сексом.

Третя втрата – **скорочення часового горизонту стосунків, їхньої тривалості**. Дедалі частіше нав'язуються короткотривалі стосунки, наша приватна мережа контактів дуже швидко і постійно змінюється. Люди легко змінюють інтимних партнерів і друзів, переїджаючи, змінюють сусідів, змінюють місце праці, не надаючи великої ваги лояльності щодо фірми, знаходять тимчасову роботу, займаються короткочасними проектами, мотивовані передовсім заробітком.

? Питання для самоконтролю:

1. Визначте зміст основних понять, що стосуються дослідження глобального розвитку людства.
2. Охарактеризуйте основні образи глобального порядку (за типологією Р. Робертсона).
3. Охарактеризуйте методологію глобалістики.
4. Як взаємопов'язані глобальний розвиток і глобальна політика?
5. Як глобалізація впливає на формування міжособистісного простору?

✍ Тести для самоперевірки:

1. Глобалістика – це:

- а) напрямок філософсько-соціологічних досліджень проблем, які мають позитивний чи негативний планетарний (світовий) зміст;
- б) наука про пізнання та соціальну рефлексію на рівні індивідуального та соціального інтелекту;
- в) міждисциплінарний напрям прогнозування перспектив переходу до альтернативної цивілізації (суспільства, культури), відмінної від існуючої, що знаменує вихід суспільства з катастрофічного стану;
- г) наука про самоорганізацію систем.

2. Методологічною основою глобалістики є:

- а) глобально-цивілізаційний підхід;
- б) історико-порівняльний підхід;
- в) глобально-хронологічний підхід;
- г) системно-цивілізаційний.

3. Образ глобального порядку, що постає у вигляді мозаїки суверенних, незалежних національних держав, пов'язаних сильними взаємними узами співробітництва у сфері економіки, політики та культури, Р. Робертсон позначив як:

- а) «глобальний Gemeinschaft I»;
- б) «глобальний Gemeinschaft II»;
- в) «глобальний Gesellschaft I»;
- г) «глобальний Gesellschaft II».

4. Об'єкт науки глобалістики:

- а) процеси монополізації;
- б) процеси створення локальних цивілізацій;
- в) процеси глобалізації;
- г) процеси виокремлення деяких родових общин..

5. Рух за об'єднання світу та його окремих регіонів на федеральній основі із всесвітнім урядом позначається як:

- а) глобалізація;
- б) глобалізм;
- в) мондіалізм;
- г) глокалізація.

6. Глобалізм – це:

- а) процес ущільнення та інтенсифікації економічних, фінансових, політичних, мілітарних, культурних, ідеологічних зв'язків і залежностей між людськими спільнотами, що призводить до уніформізації світу в усіх цих сферах;
- б) рух за об'єднання світу та його окремих регіонів на федеральній основі із всесвітнім урядом;
- в) імперіалізм сучасної ери розвитку людства, що має нову політичну й соціально-економічну якість, оскільки спирається на силу всесвітніх, глобальних монополій, що прискорено зростають до гігантських масштабів, особливо завдяки синергетичному ефекту глобальної інтеграції. ;
- г) загальний термін, що описує політичну позицію людей, які об'єднані ідеєю протистояння політичній владі транснаціональних корпорацій за рахунок суверенітету держав, що проявляється у вигляді торгових договорів та впливу міжнародних економічних організацій.

7. Образ глобального порядку, що постає як зникнення національних держав та уніфікацію – спочатку регіональну, а згодом глобальну – під егідою спільної політичної організації, наднаціонального світового правління, Р. Робертсон позначив як:

- а) «глобальний Gemeinschaft I»;
- б) «глобальний Gemeinschaft II»;
- в) «глобальний Gesellschaft I»;
- г) «глобальний Gesellschaft II».

☞ Практичні завдання

1. Обґрунтуйте обумовленість формування конкретної моделі глобального порядку (за типологією Р. Робертсона), що характеризується розгортанням воєнно-політичних конфліктів у сучасному світі.
2. Доведіть, що глобалізація дійсного впливає на формування вашого власного міжособистісного простору спілкування.

Тема 4. Економічні аспекти глобалізації

План

1. Інтернаціоналізація світової економіки – шлях до глобальної економіки.
2. Поняття «глобальна економіка» або «глобальна господарська система».
3. Світ-системний підхід І. Валлерстайна до світової економіки.
4. Глобальна система регулювання економічних відносин.

Ключові поняття: капіталістична світова економіка, глобальна економіка, інтернаціоналізація світової економіки, міжнародний поділ праці, світова система, інституціоналізація глобального ринку, глобальна система регулювання економічних відносин.

1. Інтернаціоналізація світової економіки – шлях до глобальної економіки

В сучасному світі відбувається зростання взаємозалежності національних економік різних країн, розвиток інтеграційних процесів, інтенсивний перехід цивілізованих країн від замкнутих національних господарств до економіки відкритого типу. У процесі глобальної інтернаціоналізації світового господарства сформувалась специфічна форма взаємин – *міжнародні економічні відносини*.

Інтернаціоналізація соціально-економічних процесів розглядається як процес наближення національних економік за допомогою посилення промислової співпраці та взаємозалежності міжнародного товарообороту, руху капіталів, робочої сили між країнами. Дослідники виділяють **три основні етапи розвитку інтернаціоналізації господарського життя**. *Перший етап* (кінець XVIII – кінець XIX ст.) – інтернаціоналізація виробництва ґрунтувалася на *взаємодії національних господарств країн завдяки простій кооперації*. Головним каналом комунікації між державами були найпростіші форми міжнародних економічних зв'язків і передусім зовнішня торгівля. *Інтернаціоналізація виробництва й обігу стала однією з найголовніших передумов формування світового господарства*. *Другий етап* (кінець XIX – середина XX ст.) – інтернаціоналізація виробництва переходить в іншу стадію, яка пов'язана з розвитком *складної кооперації*, що ґрунтується на *міжнародному поділі праці*, який стає визначальним фактором поглиблення міжнародних економічних зв'язків та формування світової економіки. *Третій етап* (розпочався зі середини XX ст.) характеризується *комплексністю інтернаціоналізації виробництва*, що охоплює усі підсистеми господарства, поширюючись практично на всі країни світу, всі галузі виробничої та невиробничої сфер. Завдяки інтернаціоналізації забезпечуються головні *умови збалансованого економічного розвитку*, що реалізуються в матеріально-речовій та вартісній формах валового національного продукту (ВНП), піднесенні якості людського розвитку.

Значення інтернаціоналізації полягає в тому, що вона об'єднує структурні елементи і суб'єкти світового господарства в єдине ціле. Тому вона є одним із системоутворювальних факторів світового господарства. З

поглибленням процесу інтернаціоналізації виробництва посилюється *єдність світового господарства*.

2. Поняття «глобальна економіка» або «глобальна господарська система»

Науковці розглядають *глобальну економіку* як нову історичну реальність, що відмінна від *світової економіки*, в якій процеси нагромадження капіталу відбуваються в різних частинах світу. У широкому значенні *глобальну економіку* можна визначити як економіку, основні компоненти якої мають інституціональну, організаційну й технологічну здатність функціонувати як спільність (цілісність) у реальному часі в планетарному масштабі.

Глобальну економіку розглядають як уніфікацію та інтеграцію світової економіки, а саме глобалізацію високих технологій, виробництва, споживання, фінансування, кредитування. *Метою глобальної економіки* є зростання обсягів виробництва, посилення стимулюючої конкуренції, зниження цін, підвищення продуктивності праці, що за рахунок глобальних комунікацій інтелектуалізує виробництво та споживання й сприяє прискореному розвитку країн.

У структурі глобальної економіки повинні бути перерозподільчі механізми, за допомогою яких нації-держави могли б регулювати економічний розвиток і розподіляти вироблені матеріальні цінності в суспільних інтересах.

Методологія глобальної економіки вимагає системного комплексного підходу до дослідження глобальних проблем не в статиці, а в динаміці світового розвитку, тобто в процесі глобальних трансформацій і глобалізації розвитку. Науковці виділяють *основні особливості глобальної економіки*. Перша її особливість полягає в тому, що *фінансовий капітал став неймовірно рухливим*. Інвестори можуть переміщати гроші через кордони з незначними обмеженнями з боку національних урядів або навіть за їхньої відсутності. Завдяки цим процесам, появі *ринку євровалют* і введенню «змінного курсу долара» в середині 70-х років XX ст. *світова економіка стала перетворюватися в транснаціональну*. Вона формується за допомогою потоків грошової маси, а не завдяки торгівлі товарами й послугами. Валютно-фінансова політика суверенних національних урядів все менше впливає на події, які відбуваються на *транснаціональному валютному ринку* й на ринку капіталу, усе частіше перетворюючись у реакцію на ці події.

Другою особливістю глобальної економіки є *глобальна мережа комунікацій*, що була створена завдяки технологічним нововведенням, які зробили можливим для мільярдів людей одночасно спостерігати події, що відбуваються в іншому місці планети. В 90-ті роки почалася *ера глобальної інформатизації світової економіки*. Завдяки інформаційним технологіям, що революціонізують способи нагромадження та передачі інформації, виникає нове просторове розміщення виробництва.

Третя особливість глобальної економіки – *зростаючий міжнародний поділ праці*. Для розвинених країн сировинна економіка стала маргінальною; економіка стає менш матеріалоемною; інформація як результат і як ресурс

взагалі не вимагає ні сировини, ні енергії, а успішний розвиток *«нових індустріальних країн»* багато в чому визначається вибором ними «свого» місця в міжнародному поділі праці та пристосуванням до тих структурних змін, які відбуваються на Заході.

Міжнародний поділ праці – це вищий ступінь суспільного поділу праці, який базується на спеціалізації національних економік з виробництва товарів і послуг відповідно до особливостей природних, соціально-економічних й інших умов виробництва в різних країнах, тобто міжнародний розподіл виробництва, що зумовлює і передбачає необхідність обміну результатами діяльності.

Міжнародний поділ праці має власну внутрішню структуру і відповідні методи розвитку. Основними його рисами є *міжнародна спеціалізація* і *міжнародна кооперація виробництва*.

3. Світ-системний підхід І. Валлерстайна до світової економіки

І. Валлерстайн рішуче замінює *образ ізольованих один від одного окремих суспільств* протилежним чином *єдиної світової системи*, в якому – в єдиному способі поділу праці – змушені об'єднуватися і утверджувати себе всі суспільства, всі уряди, всі підприємства, всі культури і класи, усі домашні господарства, усі індивіди. Ця єдина *світова система*, яка задає форму відносин між соціальними нерівностями у світовому масштабі, *складається разом з розвитком капіталізму*. За своєю внутрішньою логікою *капіталізм неминуче має глобальний характер*. У Європі XVI столітті виникла капіталістична динаміка, що охоплює і кардинально змінює всі традиційні «континенти», простори та ніші соціального життя. «Уся земна куля всередині цієї системи підпорядковується правилам обов'язкового, всезагального поділу праці, яке ми називаємо капіталістичною економікою».

Капіталістична світова економіка складається із трьох основних елементів. По-перше, вона, образно кажучи, *охоплена єдиним ринком*, який працює за принципом максимального збільшення прибутку.

По-друге, *основним елементом є наявність низки державних структур з різним ступенем впливу* всередині та поза окремими суспільствами, а зміст їхньої діяльності полягає в тому, щоб «перешкоджати» «вільному» функціонуванню капіталістичного ринку та спробам певних сил поліпшити шанси однієї чи кількох груп отримання високих доходів.

Третій істотний елемент світової капіталістичної економіки полягає, за Валлерстайном, в тому, щоб *забезпечити присвоєння результатів додаткової праці в такій системі експлуатації, яка охоплює не два класи, а три ступені*: з країнами центру, напівпериферії та периферії.

У той час як європейський капіталізм після краху східного блоку створює універсальний економічний простір – *простір глобального ринку*, – людство розпадається на національні держави та ідентичності зі своїм власним розумінням суверенітету і походження. Одночасно у світовій системі відбувається множення та загострення конфліктів, бо ця система породжує не лише *нечувані багатства*, а й *нечувану бідність*. Зразки глобальної нерівності створюються відповідно до *принципу потрібного поділу соціального*

простору на центр, напівпериферію і периферію – поділу світу, який інтегрується в повну конфліктів світову систему.

Періодично виникають **кризи**, що ведуть до процесів реструктурування, які загострюють розподіл влади та нерівності. Одночасно зростає рівень протиріч у межах світової системи. Валлерстайн робить висновок про те, що **універсалізація та поглиблення капіталістичної логіки викликають опір у світовому масштабі**.

У зв'язку з цим він називає антизахідну, спрямовану проти сучасного способу життя фундаменталістську реакцію, а також рух на захист навколишнього середовища та течії неонаціоналізму. **Внутрішня логіка світової капіталістичної системи породжує як інтеграцію світу, так і його розпад**. Валлерстайн вважає, що зрештою на нас чекає розпад світової системи.

Спосіб аргументації в концепції **І. Валлерстайна** характеризується двома ознаками: монокаузальністю і суто економічним підходом. *Глобалізація розуміється виключно як інституціоналізація світового ринку*.

Критики І. Валлерстайна висувують проти його концепції основні критичні заперечення. По-перше, очевидні труднощі історико-емпіричного тлумачення та верифікації цієї теорії. По-друге, глобалізація починається у нього з відкриття Колумбом Америки і підкорення Нового Світу, отже, все інше – лише історична специфікація наприкінці ХХ ст. Це означає, що запропонований Валлерстайном підхід не дозволяє визначити історично нове в транснаціональних відносинах. По-третє, І. Валлерстайн, попри всяку логіку, користується лінійною аргументацією, у якій ключовим є поставлене ще Марксом і Енгельсом у Комуністичному маніфесті питання про роль світового ринку як джерело космополітичних конфліктів та ідентичностей.

4. Глобальна система регулювання економічних відносин

Процес глобалізації економіки зумовив кардинальну трансформацію механізмів економічного регулювання та становлення **глобально інтегрованої регулюючої системи**. Ця система будується на комплексі факторів: 1) *широке розповсюдження інформаційних технологій зумовило прорив у галузі міжнародних комунікацій*; 2) *значне підвищення ролі гуманітарного капіталу, що зумовлює інтенсивний розвиток міжнародної взаємодії у сферах освіти, науки, охорони здоров'я людини і довкілля, які перетворюються на глобальні сфери діяльності*; 3) *прагнення до максимально повного використання переваг вільного руху* можна реалізувати лише за умови ретельної координації важливих економічних рішень на міжнародному рівні та спільних дій щодо забезпечення рівноваги в рамках світового господарства, а не окремих країн.

Організаційна структура мегарівня регулювання світової економіки складається з таких ключових компонентів: управляючі механізми *транснаціональних чи багатонаціональних корпорацій (ТНК, МНК), міжнародні об'єднання, урядові та неурядові організації й інтеграційні угруповання, системи регулюючих норм і правил*, якими вони оперують. Ці інтернаціональні інститути дедалі більше підпорядковують собі зміни в межах окремих національних економічних систем.

Після Другої світової війни процес макроекономічного регулювання розвивався за такими основними напрямками: 1) *розробка міжнародних правил для міжнародної торгівлі товарами і послугами (Генеральна угода по тарифам і торгівлі – ГАТТ, Світова організація торгівлі – СОТ; Конференція ООН з торгівлі та розвитку – ЮНКТАД, Міжнародна торгова палата)*; 2) *регулювання міжнародних валютних відносин, платіжних балансів країн і міжнародної заборгованості (Міжнародний валютний фонд – МВФ, Банк міжнародних розрахунків, Паризький і Лондонський клуби кредиторів)*; 3) *здійснення структурних реформ у країнах, які розвиваються (Організація ООН з промислового розвитку – ЮНІДО, Світовий банк)*; 4) *регіональна міжнародна економічна інтеграція, пов'язана зі створенням комплексних міжнаціональних структур регулювання та єдиної економічної політики (Європейське економічне співтовариство, Північноамериканська асоціація вільної торгівлі – НАФТА).*

ТНК перетворились на основний механізм технологічного вдосконалення сучасної світової економіки, зростання конкурентоспроможності й міжнародної торгівлі.

МВФ – забезпечує формування механізмів валютного регулювання, включаючи регулювання валютного курсу та платіжних балансів. Фонд має повноваження як «кредитор останньої інстанції», який має приходити на порятунок країнам у разі виникнення гострих порушень економічної рівноваги, які загрожують поширенням на світову економіку.

Група **Світового банку** має значні повноваження в рамках системи глобального регулювання (використання процедур фінансування розвитку, багатостороннього гарантування для країн, які розвиваються, інвестиційних некомерційних ризиків, поліпшення інвестиційного клімату). Світовий банк і його центральна ланка – **Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР)** – став одним з центрів вироблення стандартів економічної політики (макроекономічної і структурної) для країн-реципієнтів.

Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) відіграє важливу роль у погодженні різних аспектів економічної політики і виробленні узгоджених її параметрів та законів, щодо іноземних інвестицій і регулювання діяльності ТНК, оподаткування, експортного кредитування, розрахунків тощо.

Однією із складових формування глобальної системи регулювання стало утворення низки міждержавних інституцій для координації економічної політики і формування спільних позицій з питань глобального розвитку. Серед них: **Група 7 (G7)** – «*велика сімка*» найбільш розвинених країн з потужною економікою: США, Канада, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Японія.

? Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте основні етапи інтернаціоналізації світової економіки.
2. Охарактеризуйте основні особливості глобальної економіки.
3. Охарактеризуйте світ-системний підхід І. Валлерстайна до аналізу світової економіки.

4. Визначте основні фактори регулюючої систему глобальної економіки.
5. Визначте структуру макроекономічного регулювання світової економіки.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Складова глобалістики, яка досліджує існування глобальних економік як інтегрованих цілісних систем:

- а) політична;
- б) економічна;
- в) інформаційна;
- г) політична.

2. Інтернаціоналізація – це:

- а) процес посилення взаємозв'язку і взаємозалежності між суб'єктами міжнародних економічних відносин та національними господарствами або економіками різних країн;
- б) зближення національних економік шляхом посилення промислової співпраці та взаємозалежності міжнародного товарообороту, руху капіталів робочої сили між країнами;
- в) поступове взаємопроникнення технологічних і культурних стандартів, які не зачіпають державного суверенітету;
- г) усі відповіді правильні.

3. Яка із властивостей Не відноситься до виділених І. Валлерстайном основних елементів світової капіталістичної економіки:

- а) єдиний ринок, орієнтований на максимальне збільшення прибутку;
- б) наявність низки державних структур з різним ступенем впливу;
- в) система експлуатації, яка охоплює не два класи, а три ступені: з країнами центру, напівпериферії та периферії;
- г) система еквівалентного обміну товарами і послугами між країнами.

4. Основним механізм технологічного вдосконалення глобальної економіки є:

- 1) Міжнародний валютний фонд;
- 2) Організація економічного співробітництва і розвитку;
- 3) транснаціональні корпорації;
- 4) Світова організація торгівлі.

5. Складова глобалістики, яка відповідає за знання:

- а) політична;
- б) економічна;
- в) інформаційна;
- г) політична.

📖 Практичні завдання

1. Порівняйте вплив глобалізації на економічний розвиток Китаю та країн Африки.
2. Проаналізуйте економічний розвиток Туреччини в умовах глобалізації.

Тема 5. Політичні аспекти міжнародної взаємодії соціальних суб'єктів в умовах глобалізації

План

1. Теоретико-методологічні засади дослідження політичних процесів.
2. Політичні явища і процеси в умовах глобалізації.
3. Структури світової політики.

Ключові поняття: політика, політичний процес, політичний стан, влада, держава, світовий порядок, мондіалізм, структури світової політики.

1. Теоретико-методологічні засади дослідження політичних процесів

Аналіз політичних змін у будь-якому суспільстві вимагає розуміння сутності політичного процесу. Здійснивши соціально-філософський аналіз феномена політичний процес, **В. Воловик** обґрунтував підґрунтя для розробки методології аналізу політичної сфери життя кожного суспільства. ***Політичний процес*** слід розглядати у якості категорії політології, політичної соціології, соціальної і політичної філософії, що позначає сукупність послідовно змінюючих один одного політичних станів, що об'єктивно склалася, у якій знаходить свій вираз певна спрямована зміна системи державного устрою суспільства. У визначенні розкрито сутність політичного процесу – «сукупність послідовно змінюючих один одного політичних станів, що об'єктивно склалася». Зміна системи державного устрою є наслідком політичного процесу, що розкриває його логіку, яка проявляється в характеристиці політичних станів, що змінюють один одного.

Політичний стан розуміється як сукупність властивостей, притаманних соціальному організму – суспільству, класу, більш дрібній соціальній групі, окремій особистості – в конкретний період його становлення і розвитку, у якій знаходить свій вираз стан відносин до існуючої системи державного устрою, державної влади, що склалися в ньому. Щоб охарактеризувати політичний стан суспільства, як соціального організму на певному етапі його розвитку, необхідно виявити основні риси та властивості, що формують відношення соціальних суб'єктів до системи державної влади та державного устрою.

Взаємозв'язок соціальних і політичних суб'єктів здійснюється через політичну систему, політичну взаємодію, політичну боротьбу, політичні конфлікти, політичні союзи тощо. ***Політична система*** – це сукупність органів державної влади та недержавних громадських об'єднань (політичних партій, громадських організацій, професійних спілок, трудових колективів тощо), які здійснюють управлінський вплив на суспільство. Політичний процес постає формоутворюючим чинником політичної системи суспільства. Наведемо визначення поняття «політичний процес» із позицій соціологічного підходу. ***Політичний процес*** – форма функціонування політичної системи суспільства, що змінюється в просторі і часі: сукупна діяльність суб'єктів політики, завдяки чому забезпечується функціонування і розвиток політичної системи. Це універсальна категорія політології, що характеризує динамічний зміст

політичної практики, відображає мінливість політики, розкриває взаємодію політичних інститутів і політичних суб'єктів, які виконують певні функції та «ролі».

М. Лепський розглядає політичний процес як фактор цілісності соціальних організмів. «*Політичний процес*» як поняття визначає послідовність зміни станів цілісності суспільства у політичних відносинах. Смисловий акцент дискурсу цього поняття відображає динаміку цілісності суспільства, у тому числі зміни складових, суб'єктів, соціальних організмів відносно політичної визначеності цієї цілісності, що відображено у визначенні послідовності зміни станів політичної системи. Можливість використання понять «політичний процес» з визначенням цілісності соціального організму – особистості, соціальної групи, партії, інституту та іншого, відображає взаємодію соціального організму з іншими у цілісності суспільства». Згідно соціологічного підходу *політика* – це соціальне явище, людська діяльність, що виражена у взаємодії між соціальними спільнотами, класами, націями, народами, державами, партіями, громадянами та їхніми об'єднаннями на ґрунті політичної влади, реалізації певних цілей, з метою поліпшення умов життя людей, забезпечення *суспільного і світового порядку*. Зміст політики виражається в її цілях і цінностях, у проблемах, які вона вирішує, у мотивах і механізмах прийняття політичних рішень. Функції політики: державне управління розвитком усіх сфер людської діяльності (економічною, соціальною, правовою, духовною тощо); соціальне прогнозування; соціальне регулювання; духовно-ідеологічна. Політика органічно пов'язана з феноменом влади та управлінським впливом на суспільство. У найбільш універсальному значенні *влада* розглядається як здатність певного суб'єкта здійснювати вирішальний вплив на поведінку і діяльність людей за допомогою авторитету, права, примусу та інших засобів. **О. Сахань** наголошує на ролі та функціях влади в життєдіяльності суспільства. Влада є необхідним регулятором життєдіяльності суспільства, що забезпечує його розвиток, єдність, керованість, слугує важливим фактором організованості і впорядкованості соціуму. Залежно від засобів, на яких будуються владні відносини, розрізняють види влади: політичну, економічну, соціальну, духовно-культурну, примусову тощо. В ході історичного процесу основним суб'єктом політики постає держава, яка займає центральне місце в політичній системі суспільства. *Держава* – це організація політичної влади, яка здійснює управління суспільством.

Констатуючи, що влада була й залишається багатоаспектним явищем, вивчення якого ніколи не набуде завершеного вигляду, дослідник **О. Шнипко** зазначає, що з метою «адекватного усвідомлення фантастичних можливостей влади впливати на природне або соціальне оточення необхідно оперувати кількома пізнавальними матрицями, іноді – одразу всіма. Доцільно назвати кілька таких матриць. *Соціальна матриця*. Влада – це силові відносини, в яких відображається насамперед реальне домінування в певному соціумі. Влада означає здатність виявляти свободу дій відповідно до своїх цілей і волі, що для її об'єктів створює систему обмежень та утисків. *Психологічна матриця*. Влада – це відносини лідерства, що встановлюються в міжособистісному спілкуванні

й діяльності. При цьому чітко виокремлюються провідна та ведена сторона, суб'єкт і об'єкт влади. *Гносеологічна матриця*. Влада є цілеспрямованим способом вияву та реалізації знань. Основа влади – знання та воля. У знаннях виявляється свідомий розрахунок дій та можливих наслідків за заданих обставин. У волі формуються підпорядкованість дій заданій меті, цілеспрямованість і наполегливість. Знання і воля є невід'ємними атрибутами влади. Знання наділяє владу обачністю, передбачуваністю та обґрунтованістю, а воля забезпечує активність, необхідну для досягнення мети. *Організаційна матриця*. Влада є ресурсом, що втілюється в явищах порядку, організації, організованості та регламентації життя об'єкта. Обмеженими залишаються творчість та ініціатива, які намагаються відшукати власні шляхи розвитку, зокрема не регламентовані владою. *Політична матриця*. Влада є способом здійснення впливу, підпорядкування, примусу відповідно до фактичного або умовного балансу сил у суспільстві. Такий спосіб спрямовується на збереження наявного суспільного устрою або на його зміну».

Розуміння сутності таких явищ як «політика», «політичний процес», «політичний стан», «політична система», «державна», «влада» «суспільний порядок» є необхідною умовою осмислення нових соціальних реалій, зокрема соціальних відносин і суперечностей, у політичній сфері, що зумовлені розгортанням процесів глобалізації.

2. Політичні явища і процеси в умовах глобалізації

Дослідники зазначають, що в умовах глобалізації сфера політичних відносин зазнає кардинальних змін. Для гіперглобалістів, сучасна ***глобалізація – це поява нового світового порядку, при якому повноваження і легітимність національної держави ставляться під питання, оскільки національні уряди втрачають здатність контролювати те, що відбувається в їх власних кордонах.*** Основним представником школи гіперглобалістів є японський дослідник Гарвардської школи бізнесу **Кенічі Омає**, який докладно розглянув сутність глобалізації в книзі **«Світ без кордонів»**. Глобалізація в системі поглядів теоретика політології **Джеймса Розенау** означає, що в людства є великий досвід міжнародної політики, в якій ***національні держави домінували на міжнародній арені***, але тепер почалося століття постінтернаціональної політики, в якій ***національно-державні органи вимушені ділити глобальну арену і владу із інтернаціональними організаціями, транснаціональними корпораціями і транснаціональними політичними рухами.*** На думку науковця, саме технологія посилила взаємозалежність між локальними, національними і інтернаціональними суспільствами, причому в масштабах, не знаних жодною з історичних епох.

Таким чином, ***політичний аспект глобалізації у теоретичних концепціях гіперглобалістів розглядається поява нового світового порядку, в якому національні держави змушені ділитися своєю владою з ТНК, міжнародними організаціями та громадськими рухами.***

Представники західної політичної науки трактують глобалізацію з прагматичних позицій «національного інтересу» й пов'язують цей процес із

поширенням у світі *ринкових відносин, принципів ліберальної демократії і прав людини*. Політичний вплив країн Заходу (не лише держав, а й ТНК, ЗМІ, неурядових громадських організацій) проявляється як поширенням товарів та послуг, так і цінностей та способу життя на всі регіони світу. **Ф. Джеймсон** стверджує, що *глобалізація насправді означає стандартизацію сфер виробництва і споживання*. Таку ж думку має інший американський політолог **Дж. Най**, для якого глобалізація – це *«зростання мереж взаємозалежності»*.

Водночас, для багатьох дослідників із країн світової периферії, глобалізація – це просто інший термін для позначення глобальної гегемонії США. На думку дослідника **Дж. Грея**, *глобалізація є «революційним захопленням» США світової економіки*, а тому *«сходження на престол фундаментального вільного ринку»* відповідає лише американським інтересам.

Отже, *в дослідженні політичних явищ і процесів, що розгортаються в умовах глобалізації визначилися два напрями уявлень про політичні зміни в світі: домінуючою є позиція гіперглобалістів, для яких сучасна глобалізація – це поява нового світового порядку, за якого обмежується влада національних держав навіть у межах їхніх власних кордонах; для багатьох дослідників із країн світової периферії, глобалізація – це позначення глобальної гегемонії США*.

3. Структури світової політики

Для аналізу структур суб'єктів світової політики, які спрямовують зусилля до створення нового світового порядку, необхідно розглянути *концепцію мондіалізму*, в якій реалізація цієї мети переводиться в практичну площину. **Мондіалізм** (від франц. le monde – світ) – геополітична концепція, в основу якої покладено ідею про необхідність просування геополітичного розвитку до повної планетарної інтеграції: переходу від численності держав, народів, націй та культур до уніфікованого світу.

С. Єгішянц розкриває *структуру мондіалістських установ і організацій, що формують світову політику, включаючи процес глобалізації*. Він наводить характеристику трьох впливових організацій, таких як *Рада з міжнародних відносин (РМВ), Більдерберзький клуб (БК), Трестороння комісія (ТК)*, і називає їх умовно *законодавчою гілкою світової «прото-влади»*. Зародки ж *виконавчої влади* були створені ще на *Бреттон-Вудській конференції* в 1944 р. Прообразами *всесвітнього казначейства* стали *Міжнародний валютний фонд (МВФ, International Monetary Fund – IMF)* та *Світовий Банк (СБ, World Bank – WB)*, які покликані видавати кредити будь-яким країнам, що входять до них, на певних умовах. Але є й розподіл повноважень між ними: МВФ видає гроші на покриття дефіцитів платіжних балансів, що виникли, тобто в разі різкого дефіциту бюджетних доходів, обвалу зовнішньоторговельного балансу або високих видатків щодо обслуговування державного боргу тощо; тоді як СБ фінансує проекти розвитку інфраструктури і соціальні проекти, такі як освоєння територій, будівництво доріг, реструктуризацію збиткових галузей економіки, регулювання народжуваності тощо.

Аналізуючи витoki мондіалістських організацій, **М. Сенченко** зазначає, що концепція, яка породила РМВ, Тристоронню комісію та Більдельберзький клуб витікає з більш ранніх ідей. Висунутих **Сесілем Родсом** і лордом **Мілнером**, які володіли фондами із золотих і алмазних фондів Південної Африки. С. Родс створив таємну організацію «*Круглий стіл*». Книга професора **Керола Квіглі** «*Англо-американські правлячі кола*» розкриває діяльність таємного товариства «Круглого стола» щодо об'єднання англomовного світу навколо Великої Британії для посилення свого політичного та економічного впливу в світі. **К. Квіглі** написав об'ємний твір «*Трагедія і надія*», в якому описані плани Нового світового порядку. Організація С. Родса і **Королівський інститут з міжнародних відносин** в Лондоні є суттєвими частинами Нового світового порядку. Королівський інститут породив Раду з міжнародних відносин в США, на більш широкій базі, але все ж обмежену організацію з тими ж завданнями.

М. Сенченко зазначає, що **Більдельберзький клуб** – це не організація, не лобі. Зустрічі його членів – «маленький, гнучкий, неформальний і конфіденційний форум, на якому можуть бути висловлені різні точки зору і досягнуто взаєморозуміння». Хоча тут не виносяться резолюції, не проводяться голосування і не приймаються програмні заяви, але клуб давно став ключовою групою в середині більш складної, але менш централізованої і високоефективної глобальної мережі влади. Серед засновників **Ради з міжнародних відносин** були найкрупніші банки, нафтові гіганти та фондові біржі, до її складу входили найбагатші банкіри, промисловці, а за своєю суттю РМВ перетворилася на «кузню кадрів» для міжнародної політики США. **Трьохстороння комісія** була заснована у 1973 році приватними особами із Західної Європи, Японії та Північної Америки з метою сприяти більш тісній співпраці між цими трьома регіонами зі спільних проблем. В популістських політичних колах ТК вважають відвертим механізмом досягнення Нового світового порядку.

До складу **РМВ**, **БК** і **ТК** входять дуже багато впливових осіб з наукових установ та університетів, власників та журналістів світових ЗМІ, представники державної влади усіх країн світу, керівники центральних банків європейських країн та найбільших корпорацій. Ці складові мондіалістської структури влади мають найбільший вплив на світову політику та економіку. **Вони реалізують Вашингтонський консенсус і забезпечують формування нового світового порядку.**

Таким чином, **функціонування структур світової політики спрямовує процеси глобалізації на формування глобального світового порядку.**

? Питання для самоконтролю:

1. Визначте зміст основних понять дослідження політичної сфери.
2. Опишіть пізнавальні матриці осмислення феномену влади.
3. Які політичні процеси пов'язані з глобальним розвитком людства?
4. Як політична глобалізація впливає на життя різних народів світу?
5. Охарактеризуйте основні структури світової політики.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Аспект глобалістики, що містить у собі глобальні реформи міжнародних відносин, стратегії світового розвитку:

- а) соціологічний;
- б) політичний;
- в) антропологічний;
- г) екологічний.

2. Категорії, що позначає сукупність послідовно змінюючих один одного політичних станів, що об'єктивно склалася, у якій знаходить свій вираз певна спрямована зміна системи державного устрою суспільства, – це:

- а) політична система;
- б) політичний стан;
- в) політичний процес;
- г) політична культура.

3. Основним представником школи гіперглобалістів є:

- а) Дж. Грей;
- б) Джозеф Стігліц;
- в) Кенічі Омае;
- г) Ентоні Гідденс.

4. Вкажіть елементи, які є помилковими щодо твердження: «структуру мондіалістських установ і організацій, що формують світову політику та процес глобалізації»:

- а) всі держави світу;
- б) транснаціональні корпорації;
- в) Міжнародний валютний фонд та Світовий банк;
- г) Ради з міжнародних відносин, Більдерберзький клуб, Трьохстороння комісія.

5. Мондіалізм – це:

- а) процес ущільнення й інтенсифікації економічних, фінансових, політичних, мілітарних, культурних, ідеологічних зв'язків і залежностей між людськими спільнотами, що призводить до уніфікації світу в усіх цих сферах життя;
- б) процес поступового уподібнення форм економічної і політичної організації, моделей споживання, традицій і звичаїв, мистецьких стилів, систем цінностей, ідей та ідеологій у загальносвітовому масштабі;
- в) концепція об'єднання світу та його окремих регіонів на федеральній основі із всесвітнім урядом, переходу від множини держав, народів, націй та культур до уніфікованого світу;
- г) процес переносу західних форм розвитку в країни які розвиваються.

☞ Практичні завдання

1. Розробіть схему «Механізм і засоби впливу глобалізації на політичне життя пострадянського українського суспільства».
2. Доведіть, що транснаціональні корпорації впливають на внутрішню політику країн «третього світу».

Тема 6. Соціокультурні аспекти глобалізації

План

1. Соціокультурний підхід у дослідженні суспільства.
2. Новий соціокультурний вимір в епоху глобалізації.
3. Суперечливий характер глобалізації в соціокультурній сфері.

Ключові поняття: глобалізація, культура, цивілізація, цивілізаційний підхід, стратифікація, соціокультурний простір, ризома.

1. Соціокультурний підхід у дослідженні суспільства

Соціокультурний підхід у дослідженні суспільства зайняв провідне місце в українській науці після розпаду СРСР. У 1996 р. видатний український вчений **Ю.В. Павленко**, опублікувавши монографію *«Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства»*, став автором *теорії соціокультурного розвитку людства*. Він визначив, що предметом дослідження цієї дисципліни є соціокультурний розвиток людства в його цивілізаційних і етнонаціональних формах. У вітчизняній науці найвагоміші наукові здобутки в дослідженні цивілізаційного розвитку людства мають видатні українські вчені з *Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України* **О.Г. Білорус, Ю.В. Павленко, Ю.М. Пахомов, С.Б. Кримський**, які підготували низку фундаментальних праць із проблем цивілізаційного розвитку, глобалізації та глобальної безпеки.

У світовій суспільствознавчій науці склалися два основні підходи до вивчення суспільства та його історії. **Формаційний підхід** виходить з того, що економіка є базисом, основою розвитку будь-якого суспільства, визначальним чинником формування суспільних відносин, соціальної структури, політичної системи і всього духовного життя країни. **Цивілізаційний підхід** виходить з того, що культура є визначальним чинником розвитку будь-якого суспільства.

Культура як визначальна засада життєдіяльності людини і суспільства – явище багатогранне. З одного боку, вона виступає як феномен соціального організму та його еволюції, з іншого, як наукова категорія, що досліджує та визначає сутність, структуру та специфіку функціонування цього організму. Як результат багатогранності змісту культури, в сучасних гуманітарних галузях (культурології, філософії, історії, соціології тощо) існує безліч визначень культури, проте загальним для них є те, що під культурою, на противагу «натурі» (природі), є те, що створила людина.

Культура – це всі матеріальні та духовні цінності, створені людством. В осмисленні культури виділяють такі напрями: філософський, антропологічний і соціологічний. В них розуміння сутності культури змінювалася залежно від змісту, що вкладався в цей феномен. Але як би не різнилися підходи до визначення поняття «культура», всі вони збігаються в тому, що це характеристика способу життєдіяльності людини, а не тварин. *Культура – основне поняття для позначення особливої форми організації життя людей.*

Цивілізація – (лат – civilis – цивільний, державний) філософський, історичний та культурологічний термін, який має декілька значень: загально

філософське значення – соціальна форма руху матерії, що забезпечує її стабільність і здатність до саморозвитку шляхом саморегуляції обміну з природою (людська цивілізація в масштабах Всесвіту), історико-філософське значення – єдність історичного процесу і сукупності матеріально-технічних і духовних досягнень людства в ході цього процесу (людська цивілізація в історії Землі), стадія всесвітнього історичного процесу, пов'язана з досягненням певного рівня соціальності (стадія саморегуляції при відносній незалежності від природи, диференційованості суспільної свідомості), локалізоване в часі та просторі суспільство.

Поняття «цивілізація» було відоме за античних часів як протиставлення античного суспільства варварському оточенню. В добу Просвітництва XVIII ст., як правило, поняття «цивілізація» використовували для позначення суспільства, заснованого на розумі, справедливості, освіті. За твердженням французького історика **Л. Февра**, до наукового обігу термін «цивілізація» вперше ввів філософ **П.-А. Гольбах** (1766). Відтоді він набув поширення і визнання.

В XIX ст. поняття «цивілізація» використовується для *характеристики певної стадії соціокультурного розвитку людства*, а саме для позначення «дикунства – варварства» та «цивілізації». **Л. Морган** і **Ф. Енгельс** назвали цивілізацією історичний етап, що прийшов на зміну первісному суспільству.

Деякі дослідники розглядають категорії «культура» і «цивілізація» як тотожні за змістом в ряду «культура» – «цивілізація» – «суспільство», а іноді ще й «людство». Такий підхід може створювати певні когнітологічні проблеми. Категорія «цивілізація» може вживатися як більш загальна для порівняльної характеристики стану суспільства в минулому для означення певної стадії (епохи, ери) його розвитку. Крім того, в межах однієї цивілізації можна розглядати протиставлення таких явищ, як *культура* і *антикультура* (субкультура).

Цивілізаційний підхід – це один із основних філософських підходів до осмислення феномена суспільства, визначення засад його життєдіяльності та основ функціонування, дослідження його історичного буття, соціокультурної специфіки, що є підґрунтям формування системи управління та проектування майбутнього.

В сучасній соціальній філософії цивілізаційний підхід сформувався як альтернативна формаційному підходу *модель пояснення всесвітньої історії*. Український вчений з проблем цивілізаційного розвитку **І. Бойченко** зазначає, що цивілізаційний підхід в дослідженні історичного буття посідає одне з чільних місць у сучасній філософії історії. З його позицій *історичний процес постає не як лінійна послідовність, а як розмаїття цивілізацій*. Кожна **цивілізація** також розглядається як *нелінійне утворення монадного характеру*, тобто таке, що в ньому відтворюється і уособлюється всесвітньо-історичний процес в цілому. На різних історичних етапах зміст терміну «цивілізація» зазнавав чималих змін і відповідних тлумачень. У мислителів, які запровадили цей термін, та протягом наступного, досить тривалого часу, поняття «**цивілізація**» вживалося для характеристики не стану суспільства, а *певного*

соціального процесу. З першої пол. XIX ст. і до XX ст. воно застосовується переважно для позначення певного стану суспільства. Як перше, «процесуальне», так і друге, «системне» тлумачення поняття «цивілізація» здійснювалося з позицій класичного, лінійно-прогресистського, моністичного підходу, який до середини XIX ст. в царині філософії історії визначальним. З другої пол. XIX ст. цивілізація стає наріжним поняттям ряду *концепцій неklasичної філософії історії*, в яких історичний процес розглядається вже як поліцентричний, нелінійний рух набагато складнішої конфігурації. В роботах **М. Данилевського** і **О. Шпенглера** цивілізація тлумачиться як завершальний етап існування великих живих історичних індивідів (за Данилевським, це – *культурно-історичні типи*, за Шпенглером – *культури*); у **А. Тойнбі** це – *основна складова одиниця історичного процесу*. За цивілізаційного підходу історичний прогрес розглядається не як висхідний рух, поступальний характер якого визначається опозиціями «вище – нижче», «гірше – краще», а насамперед – як поступ, в якому кожна цивілізація в ході самовизначення і самореалізації збагачує своїм, тільки їй притаманним екзистенційним досвідом, інваріантні структури і неминущі загальнолюдські цінності (**І. Бойченко**).

Найважливішим результатом осмислення феномена цивілізації є уявлення про цей феномен як великий соціальний організм, який проходить певні стадії свого життя. Як стверджує **Ю. Семенов**, прихильники «цивілізаційного підходу» зазвичай ніяк не визначають ключове для них поняття цивілізації. А якщо придивитися до того, в якому контексті воно ними вживається, неважко помітити, що під цивілізацією розуміється або – що рідше – той чи інший *соціально-історичний організм* з усією притаманною йому культурою («єгипетська цивілізація», «китайська цивілізація»), або – що набагато частіше – та чи інша *регіональна система соціоісторичних організмів*, що має, на думку людей, які її виділили, спільну культуру («шумерська цивілізація», «еллінська цивілізація», «антична цивілізація», «західна цивілізація» тощо). Цивілізація, за **А. Тойнбі**, вичерпує свій життєвий цикл, проходячи такими *етапами*: *виникнення, висхідний розвиток, надлом, деградація, дезінтеграція*.

Вітчизняний дослідник проблем цивілізаційного розвитку людства **Ю. Павленко** зазначає, що «розгляд основних концепцій соціокультурного розвитку людства підводить до висновку про те, що адекватне осмислення останнього сьогодні вже неможливе на базі самої лише стадійної парадигми. На одному шаблі еволюції, як правило, існує два чи більше типів соціокультурних систем із притаманними їм специфічними тенденціями й напрямками подальшого руху».

2. Новий соціокультурний вимір в епоху глобалізації

С. Горський зазначає, що глобалізація вносить суттєві зміни у відносини особистостей, а тому змінюється розуміння і сприйняття простору, що вимагає *переосмислення самоідентифікації*. Соціокультурна роль глобалізація полягає в тому, що вона формує *новий механізм суспільних зв'язків*.

Соціальний простір змінюється під впливом глобалізаційних процесів, а тому привертає увагу соціологів. Суттєвих змін зазнає *механізм ідентифікації*

особистості. Е. Гідденс доводить помилковість погляду, в якому глобалізація стосується лише великих систем на кшталт світового фінансового порядку. Вона також стосується людини, феномену «ось тут», що впливає на інтимні і персональні сторони нашого життя.

В другій половині XX – на початку XXI ст. відбулися масштабні суспільні перетворення, що пов'язані із тотальною інформатизацією. У формуванні **постіндустріального суспільства** ключова роль відводиться інноваційним технологіям та інформації. Виникло поняття **інформаційного суспільства** як нової історичної фази розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація та знання. Інформаційне суспільство має історичні, науково-технічні та соціальні передумови (поширення Інтернету та мобільного зв'язку, поява глобальних мереж). Ці зміни зумовили зниження ролі природно-ресурсного чинника і зростання ролі інформаційно-ресурсного, інтелектуально-ресурсного та інноваційно-ресурсного чинників. Головний акцент переноситься з розміщення виробничої сфери на розміщення сфери послуг, особливо інформаційної та інноваційної сфер.

У часи **індустріального суспільства** існував поділ поселень на міста і села, а населення поділялося на міське та сільське. В інформаційному суспільстві зменшується кількість людей, зайнятих у сільському господарстві та промисловості, зростає кількість осіб, зайнятих у сфері послуг, зокрема інформаційних. *Місто своєю розбудовою відтворювало структуру суспільства* (владний квартал, торговельний район, робітниче передмістя). *Соціальна роль міста проявлялася як суспільно визначений механізм стратифікації*. Від місця народження людина отримувала не тільки громадянство, а часто й професію. Передання професійного досвіду формувало професійні династії. Людина навіть не здобувала професію, а народжувалася в професії, яку отримувала у спадок. Передання професійного досвіду було тривалим процесом, тому часто відбувалось у межах сім'ї. Процес глобалізації торкнувся професійної освіти. В **постіндустріальному суспільстві** знання перетворились у самостійний товар, а товари не мають кордонів. Людина обирає професію так, як будь-який товар. Формується ринок професійних знань, що стимулює збільшення кількості інформації, яку намагаються перетворити в товар, який починає жити власним життям. Це стимулює появу нових професій і швидке їх заміщення. Тривале навчання стає ризикованою справою. Суспільство не дає гарантій, що професія, якою людина тривалий час оволодівала, завтра не зникне. Автоматизація виробництва створює умови прискореного навчання і професійної мобільності. **Ці зміни призводять до руйнації вертикальних зв'язків соціокультурного простору.**

Класик німецької соціології **Фердинанд Тьонніс** виділяв два типи зв'язків – *суспільний* (люди в місті об'єднуються на підставі суспільного зв'язку, який базується на раціональному обміні) *та общинний* (який є основою формування села, а в його основі лежать емоції та почуття духовної близькості) – *покликані пояснювати не тільки відносини людей одне до одного, а й ставлення людини до суспільства*. В общині соціальне ціле є первинним щодо часток, а частки органічно підбираються для доповнення цілого. У суспільстві соціальне ціле є

наслідком механічного поєднання частин. На думку **Ф. Тьонніса**, *розвиток домінування раціональності визначає суспільний розвиток від общини до суспільства*.

У традиційних спільнотах, які аналізував Ф. Тьонніс, соціальна близькість і стратифікація були пов'язані з близькістю просторовою, в безпечних і комфортних межах якої формувалися звичні норми поведінки, рольові правила, системи цінностей, що забезпечують комфортне і безпечне існування, єдність. Відстані, на подолання яких потрібно багато часу, зумовлювали принципові зміни базових основ соціального буття, тому те, що розташовувалося «далеко», було пов'язане з небезпеками, відмовою від звичних норм життя, «там», в інших умовах, жили «інші» люди і були потрібні інші способи адаптації до них. Комунікація з представниками далеких країн, по суті, була комунікацією з представниками інших світів, вимагала принципових змін звичних форм соціальних взаємодій. *Відстань у тих умовах виступала і як охорона норм, і як основа стратифікації*.

Поява нових технічних можливостей швидкого подолання географічного простору і передання інформації в режимі реального часу в кінці ХХ ст. зумовила *формування нової соціальної системи стратифікації*. Серед найважливіших соціальних наслідків глобальної просторової рухливості вчені визнають утворення такого рівня соціокультурних взаємодій, який не залежить від простору, точніше від локальних культурних, нормативних та інших умов.

Глобалізація руйнує кордони не тільки між країнами. **Френсіс Фукуяма** писав: «Світ інтегрується завдяки розвитку технології, торгівлі й інвестиціям, завдяки обміну думками, який стимулює економічне зростання і створює підвалини для поширення демократії». Мобільність просторова і соціальна стає головною ознакою сучасного світу. Руйнуються класичні системи стратифікації суспільства. Формуються механізми, які дозволяють людині самостійно обирати життєві орієнтири в різних контекстах, які також є не попередньо заданим, а вільно обраним рішенням. *Ідентичність особистості* перестає бути чимось визначеним і затвердженим через систему стабільних соціальних ролей та статусів. *Ідентичність стає продуктом власного вибору і власного міфотворення особистості*, самостійного і вільного вибору. Ідентичність особистості вже не так міцно прив'язана до характеру праці, освіти чи місця проживання. Людина сама визначає, ким вона хоче бути. Відбувається «звільнення» не тільки від простору і пов'язаних із ним обмежень, а і від суспільно прийнятих механізмів стратифікації.

Але таке звільнення в сучасному глобальному світі має зворотний бік, яким є посилення невизначеності, ризиків, відповідальності за власні дії. Будь-яка свобода людини — це відповідальність за прийняте рішення, тривога від очікування результату, який залежить від обраного нею ж способу життя та ідентичності. Людина знову стає зовсім незахищеною, як зазначає **З. Бауман**: «різке зниження, якщо не повна втрата контролю індивідів над процесами та подіями, що впливають на їхню долю. Події у світі носять квазістихійний, непередбачений, спонтанний та випадковий характер».

Колись людина була незахищена від природних стихій, тепер це наслідок асиметрії колективної й особистої відповідальності. У сучасному суспільстві колективна відповідальність скорочується, як шагренева шкіра, а от особиста зростає. Пандемія Covid-19 яскраво продемонструвала проблему особистої відповідальності. Як протидія цьому в суспільстві починають відроджуватися на новому рівні общинні зв'язки. Як стверджує **Е. Гідденс**, причиною цього є **відродження локальних культурних ідентичностей у різних частинах**.

Науковці зазначають, що спостерігається **горизонтальна самоорганізація соціокультурного простору**. Сучасні комунікації, особливо мережевого типу (на основі інтернету), ведуть до **формування мережевого суспільства**, яке базується на горизонтальних соціальних зв'язках, а головну роль у ньому відіграють не вертикальні моделі, а соціальні горизонтальні мережі, які утворюють **соціокультурну ризому**. Це поняття введене **Жилем Дельозом і П'єр-Феліксом Гваттарі** в однойменній книзі і покликане слугувати підставою і формою реалізації **«номадологічного проєкту»** цих авторів. Ризома має протистояти незмінним лінійним структурам (як буття, так і мислення), які, на їхню думку, є типовими для класичної європейської культури. У ризомі заперечення властивості дерева «єдність» виявляється у відсутності головного стебла або головного кореня, його відсутність виявляється на всіх рівнях, на яких ця властивість виявляється у дерева.

Сучасна соціокультурна структура утворена індивідами і організаціями з домінантою горизонтальних зв'язків, що нагадує за своєю будовою **ризому**. Соціокультурна ризома відображає різноманітні зв'язки між ними через різні соціальні взаємовідносини, починаючи з випадкових знайомств і завершуючи родинними узами. **Мережеві спільноти розростаються у сфері людської та інституціональної взаємодії**. Соціальні мережі з їх саморегулюванням і відсутністю ієрархічної підпорядкованості створили **ризому суспільного життя**. Партнерство, взаємодопомога, участь, на яких будуються мережеві суспільні відносини, створюють особливі умови і форми обміну знаннями та іншими ресурсами, необхідними для вирішення різних проблем. Саме в процесі мережевої взаємодії містяться рішення, що не є можливими в межах реального, а не віртуального життя. Можливість **поєднання методів стратегічного управління з технологіями децентралізованої взаємодії** безлічі партнерів стає вирішальним для досягнення мережею сформульованих цілей і поставлених завдань. Таким чином, **мережеве соціальне середовище, а також мережева економіка підтримують і зміцнюють одне одного, створюючи широку основу для розвитку горизонтальних зв'язків, порушуючи державні кордони**.

Відбувається кореляція у відносинах «сусідство», де раніше значну роль відігравала просторова відстань. Тепер просторова відстань не зникає, а перетворюється у віртуальну величину. Ми суб'єктивно визначаємо поняття «тут» і «там», «далеко» і «близько». **Відстань перестає бути фізичною, а стає соціальною**. Це призводить до **утворення нової общини, нового віртуального соціокультурного простору, який об'єднує людей, котрі можуть бути територіально розпорошеними, але соціально єдиними**.

З'являються *нові соціальні групи без обов'язкової територіальної прив'язки*. Світ перетворюється на сукупність віртуальних спільнот, які формуються на нових общинних зв'язках, де відсутній або дуже слабо відображений зв'язок із центром, як у ризомі. Кожна людина може розглядати себе як центр спільноти, здатний стимулювати велику рухливість соціальних спільнот.

Розвиток сучасних телекомунікаційних технологій і віртуальних фінансів створює *передумови, які відіграють ключову роль у звільненні центрів прийняття рішень від територіальних обмежень, пов'язаних із прив'язкою до певної місцевості*. Таким чином, для кожного члена суспільства особливо важливою є групова ідентичність як представника певної віртуальної спільноти, а не належність до певного політичного класу чи професійної групи. ***Впливом глобалізаційних процесів руйнуються старі механізми ідентичності особистості, а покоління виявляються розірваними новими відносинами***. Відбувається черговий перехід до нового принципу суспільства, де *особа отримує спрощені механізми ототожнення себе з певною статусною групою*. Глобалізація в сучасних умовах постає не тільки як розвиток єдиної загальнолюдської культури, а і як новий поділ суспільства і культури за якісно новими підставами.

3. Суперечливий характер глобалізації в соціокультурній сфері

Розширення світового ринку, як доводить **Кевін Робіне**, має далекосяжні наслідки для культур, ідентичностей і стилів життя. Глобалізація економічної активності супроводжується хвилями трансформації у сфері культури, процесом, який називають *«культурною глобалізацією»*. При цьому йдеться про *фабрикацію символів культури* – про процес, який спостерігається вже давно. Деякі із суспільних наук і частина громадськості позначили це явище як ***конвергенцію глобальної культури***. Ключове слово – ***макдоналдизація***. Дедалі більше пробиває собі дорогу універсальна у сенсі уніфікації стилів життя, символів культури та транснаціональних норм поведінки. Глобальна індустрія культури дедалі більше означає *конвергенцію культурних знаків і форм життя*.

З цієї точки зору в основі дискурсу про світовий ринок лежить *негативна утопія*. У тій мірі, в якій у світовий ринок інтегруються останні ніші, ***виникає єдиний світ*** – але не як визнання різноманіття, взаємної відкритості, тобто *плюралістично-космополітичної природи уявлення про себе та інших, а, навпаки, як єдиний товарний світ*. ***У цьому світі локальні культури та ідентичності втрачають коріння та замінюються символами товарного світу***, взятими з рекламного та іміджного дизайну мультинаціональних концернів. *Буття стає дизайном – причому повсюдно*.

Суть людей у тому, що вони купують (або можуть купити). Цей ***закон культурної глобалізації*** має силу – так говорить аргумент – навіть там, де купівельна спроможність наближається до нуля. Разом з купівельною здатністю закінчується соціальне буття людини, якій загрожує випадання з суспільства. Концерни, які домагаються панування у фабрикації універсальних культурних символів, по-своєму використовують світ інформаційних технологій. Штучні

супутники дозволяють долати всі національні та класові кордони і насаджувати в серця людей у всіх куточках планети мішурний світ білої Америки. Решту робить логіка економічної активності.

Глобалізація, що розуміється та форсується як економічне явище, зводить до мінімуму витрати і максимально збільшує доходи. Навіть невеликі ринкові сегменти і відповідні їм стилі життя і споживчі звички, що поширюються по всіх континентах, обіцяють заслужити схвалення Уолл-стріт. Трансрегіональне ринкове планування у сенсі служить заклинанням у світі реклами і управлінням глобальної промисловості культури. Глобалізація відкриває шлях втечі звідти, де зростають витрати виробництва глобальних символів, і обіцяє близький рай для спраглих високих доходів.

Роланд Робертсон, один із батьків *теорії культурної глобалізації*, не втомлюється підкреслювати, що *глобалізація завжди пов'язана з локалізацією*. Роботи з теорії культури (cultural studies) відкидають *образ закритих окремих суспільств і відповідних їм культурних просторів* і описують іманентний «діалектичний» процес культурної «глобалізації», в якому одночасно можливі і відбуваються протилежні речі. Основний висновок говорить: глобалізація не є щось автоматичне і одностороннє, одномірна глобалізація – невичерпне джерело непорозуміннь у цій суперечці. Навпаки, при чільній ролі “g-word” мова всюди може йти про нове посилення ролі локального. Те, що глобалізація передбачає не тільки *делокалізацію*, а й *релокалізацію*, впливає вже з економічних розрахунків. «Глобально» у буквальному сенсі слова виробляти не може ніхто. Саме ті фірми, що виробляють і продають свою продукцію в глобальних масштабах, змушені розвивати локальні зв'язки, по-перше виробляючи та вдосконалюючи свій товар у конкретних локальних умовах, і по-друге вилучаючи сировину для своїх глобальних символів з локальних культур, завдяки чому ці символи отримуються живими, яскравими і добре продаються. «Глобально», якщо перекладати це слово на нормальну мову, означає «у багатьох місцях одночасно», тобто *транслокально*.

Тому не дивно, що така глобально-локальна взаємозалежність грає головну роль у розрахунках найбільших концернів. *Концерни «Кока-кола» та «Соні»* називають свою стратегію «глобальною локалізацією». Їхні керівники і менеджери підкреслюють, що стосовно глобалізації йдеться не про те, щоб усюди у світі будувати фабрики, а про те, *щоб стати частиною тієї чи іншої культури*. Підприємницька стратегія, значення якої зростає в ході практичної глобалізації, називається «*локалізмом*».

Можна уявити ці іманентні межі культурної глобалізації на кшталт уніфікації світу на прикладі *макдоналдизації*. Додумана до кінця уніфікована культура, в якій, з одного боку, відмирають локальні культури, а з іншого – всі споживають (їдять, сплять, люблять, одягаються, аргументують, мріють тощо) за однею схемою, навіть якщо розділяти все це у суворій відповідності до доходів тієї чи іншої групи населення, означала б кінець ринку, кінець прибутків. Збурюваний кризами збуту світовий капіталізм потребує локального різноманіття і протилежності, щоб вистояти в конкурентній боротьбі, вводячи необхідні виробничі та ринкові інновації.

Взаємодія делокалізації та релокалізації напевно матиме різноманітні наслідки, але при цьому потрібно мати на увазі, що локальні культури більше не зможуть виправдовувати своє існування, утверджуватись та оновлюватись у протистоянні решті світу. Місце цього недалекоглядного, за висловом **Ентоні Гідденса**, обґрунтування традицій традиційними засобами (він називає його «фундаменталістським») зумовлює необхідність релокалізації позбавлених успадкованих якостей традицій у глобальному контексті, в транслокальному обміні, діалозі, конфлікті.

Ми бачили, що глобалізація в операційному плані найчастіше веде до *інтенсифікації взаємозалежностей* поверх національних кордонів. *Модель розділеного світу на першому етапі замінюється моделлю транснаціональних взаємозалежностей*. **Роланд Робертсон** йде у цьому напрямі значно далі. Він підкреслює «розмах і глибину впровадження в повсякденну свідомість уявлень про світ як цілісну величину». Для Робертсона, таким чином, *справжня глобалізація і глобалізація, впроваджена у свідомість засобами масової інформації*, – дві сторони одного і того ж процесу. Тим самим є ключовим питанням глобалізаційної соціології культури є *створення культурно-символічної рефлексивності глобалізації*. Тому нове *conditio humanitas*, умова людського існування, полягає в пробудженні уваги до процесів глобалізації, в усвідомленні цього явища і крихкості даного *conditio humanitas* наприкінці XX століття.

? Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте соціокультурний підхід у дослідженні суспільства.
2. Поясніть у чому полягає соціокультурна роль глобалізації?
3. Як глобалізація змінює механізми стратифікації суспільства?
4. Опишіть соціокультурну структуру постіндустріального суспільства.
5. В чому проявляється суперечливий характер глобалізації в соціокультурній сфері?

✍ Тести для самоперевірки:

1. Підхід, що передбачає вивчення сучасних та класичних цивілізацій:
 - а) економічний;
 - б) культурологічний;
 - в) антропологічний;
 - г) політичний.
2. Який аспект глобалістики формує соціальну організацію суспільства?
 - а) економічний;
 - в) культурологічний;
 - б) соціальний;
 - г) політичний.
3. Формацийний підхід ґрунтується на тому, що:
 - а) культура є визначальним чинником розвитку будь-якого суспільства;
 - б) основою життя будь-якого суспільства є його соціокультурний розвиток;

- в) економіка є базисом, основою розвитку будь-якого суспільства, визначальним чинником формування суспільних відносин, соціальної структури, політичної системи і всього духовного життя країни;
- г) політика є визначальним чинником життя будь-якого суспільства.

4. Цивілізаційний підхід ґрунтується на тому, що:

- а) культура є визначальним чинником розвитку будь-якого суспільства;
- б) основою управління суспільством є його правова система;
- в) економіка є базисом, основою розвитку будь-якого суспільства, визначальним чинником формування суспільних відносин, соціальної структури, політичної системи і всього духовного життя країни;
- г) політика є визначальним чинником життя будь-якого суспільства.

5. Поняття «соціокультурний розвиток людства» до наукового обігу ввів:

- а) О.Г. Білорус;
- б) С.Б. Кримський;
- в) Ю.В. Павленко;
- г) Ю.І. Семенов.

6. Поняття «соціоісторичний організм» до наукового обігу ввів:

- а) О.Г. Білорус;
- б) С.Б. Кримський;
- в) Ю.В. Павленко;
- г) Ю.І. Семенов.

7. Яка із властивостей Не є основою формування соціокультурного простору постіндустріального суспільства?

- а) горизонтальна самоорганізація соціокультурного простору;
- б) поділ населення на міське та сільське;
- в) формування нової соціальної системи стратифікації;
- г) формування віртуального соціокультурного простору.

8. Яка із властивостей втрачає своє значення в механізмі ідентифікації особистості в умовах постіндустріального суспільства?

- а) система стабільних соціальних ролей та статусів;
- б) соціальні групи без територіальної прив'язки;
- в) ідентичність є продуктом власного вибору і власного міфотворення особистості;
- г) віртуальний соціокультурний простір об'єднує людей, які можуть бути територіально розпорошеними, але соціально єдиними.

✎ Практичні завдання

1. Доведіть, що глобалізація породжує соціокультурні зміни у житті країн «третього світу».
2. Обґрунтуйте основні чинники впливу глобалізації на соціокультурні зміни в пострадянському українському суспільстві.

Тема 7. Глобалізація – джерело формування світового порядку

План

1. Глобалізація і цивілізаційні зміни в сучасному світі.
2. Сутність глобалізму.
3. Розподілу світу на цивілізаційні кластери.
4. Породжені глобалізацією соціальні проблеми сучасного світу.

Ключові поняття: глобалізація, глобалізм, євроатлантична цивілізація, цивілізаційні зміни, цивілізаційні кластери, соціальні проблеми сучасного світу, глобальні загрози.

1. Глобалізація і цивілізаційні зміни в сучасному світі

В наш час розгортання *цивілізаційної кризи* актуалізує проблему пошуку інституціональних засад, механізмів та засобів збереження народу, модернізації суспільства, адаптації суспільного життя різних країн до умов глобалізованого світу. Цивілізаційна криза все більше проявляє себе як вирішальний чинник, що загрожує існуванню народів і держав. На очах людей середнього віку відбувся розвал СРСР, Югославії, змінилося співвідношення сил суб'єктів світової політики. З'явилися ґрунтовні дослідження тих викликів і загроз, перед якими опинилися окремі народи та цивілізації. Аналізуючи *кризу євроатлантичної цивілізації*, впливовий західний політик **Патрік Дж. Б'юкенен** констатує: «смерть Заходу – не передбачення, не опис того, що може відбутися в деякому майбутньому; це діагноз, констатація того, що відбувається в даний момент. Нації «першого світу» вимирають. Вони опинилися в глибокій кризі... Рівень народжуваності в західних країнах знижувався протягом багатьох років. Якщо не рахувати мусульманську Албанію, жоден європейський народ не в змозі забезпечити належний рівень відтворення. ... Немає ніяких ознак зміни ситуації на краще: число європейців скорочується в абсолютному вираженні». Осмислюючи процеси і тенденції в суспільно-політичному, економічному та духовному житті сучасного американського суспільства, **О.А. Платонов** і **Г. Райзеггер** констатують, що вони ведуть до загибелі США. **С.Г. Кара-Мурза** розглядає *системну кризу в Росії* після 1991 року як національну катастрофу, пов'язану з підривом основних устоїв російської цивілізації, яка загрожує розвалом російської держави. Отже, внутрішні аспекти цивілізаційної кризи притаманні таким важливим центрам глобалізованого світу як США та Росія.

Оскільки прояви цивілізаційної кризи охопили основні аспекти людської життєдіяльності, фахівці розцінюють її як «*антропологічну катастрофу*», яка за своєю сутністю є руйнуванням життєустрою на різних рівнях організації суспільного життя. **В. Г. Воронкова** звертає увагу на катастрофічні наслідки для людського буття тих цивілізаційних змін, що відбуваються в життєустрої народів на пострадянському просторі: «Багато сучасних аналітиків, політологів, філософів, соціологів справедливо зауважують, що пострадянському простору загрожує цивілізаційна катастрофа. Щоб вибратися з цієї «чорної діри», потрібно зрозуміти, що ж насправді у нас відбувається. З точки зору системного

підходу, щоб зрозуміти ситуацію в системі (на пострадянському просторі), треба насамперед поцікавитися, що відбувається у надсистемі, тобто в планетарних масштабах. Навіть поверхневий погляд змушує констатувати, що на планеті відбуваються надзвичайно потужні й драматичні процеси, які складаються в те, що можна назвати «антропологічною катастрофою». Ця катастрофа є тотальною, оскільки вона охоплює всі аспекти людської життєдіяльності: економіку, політику, духовну сферу, соціальну політику, культуру, екологію, міжнародні стосунки, сім'ю».

В сучасному світі соціальний організм кожної країни зазнає істотних змін під впливом двох основних факторів: життєустрою народу – феномену, який виступає системою забезпечення самовідтворення і розвитку соціального організму країни, і глобалізації, яка перетворилася на важливий чинник, що впливає на долю народів світу. **М. Головатий** не випадково актуалізує проблему обережного ставлення до глобалізації. Дослідник пропонує поміркувати над проблемою, *«що то за феномен «глобалізація», а головне, якою мірою вона зумовлює та проектує життя не лише суспільств, держав, країн у цілому, а й окремого звичайнісінького громадянина без поділу на континенти, раси, нації чи народи»*.

Глобалізація розглядається як **об'єктивний соціальний процес**, рух до економічної і політичної взаємозалежності країн та регіонів світу до такого рівня, коли можливим та необхідним стає *створення єдиного правового поля та світових органів економічного і політичного управління*. Глобалізація постає об'єктивним процесом, породженим початком інформативної технічної революції, вона стала можливою після подолання бінарного протистояння світової капіталістичної та комуністичної систем. **Р. Робертсон** (1985 р.) визначив глобалізацію як історичний процес посилення контактів між різними частинами світу, що призводить до зростаючої одноманітності у житті народів. Розвиток соціального організму країни в сучасному світі зазнає суперечливого впливу взаємодії життєустрою народу, який є проявом його самобутності, і глобалізації, яка спрямована на уніфікацію життя різних народів.

2. Сутність глобалізму

Аналізуючи концепції глобалізації, **О.Г. Білорус** зазначає, що досить тривалий час *популярна концепція глобалізації розглядала цей процес як наслідок вестернізації, тобто поширення західної моделі розвитку на всі світові регіони*. Однак практика не підтвердила подібних концептуальних обмежень. Деякі дослідники намагалися *поєднати концепцію глобалізації з концепцією соціального постмодернізму*, базуючись на тому, що саме Модерн породив Європу як соціальну систему, здатну до послідовного, лінійного прогресивного розвитку. Прихильники такого підходу помилково вважали, що *Постмодерн усуває моноцентричну модель світового господарства*. Розпад СРСР і перехід до однополярної системи засвідчили хибність ідентифікації ери глобалізму та глобалізації з соціальним Постмодерном. Лише в 90-ті роки з'явилися ознаки більш обґрунтованого та глибокого розуміння соціальної суті

глобалізації. Її почали розглядати як *комплексне геополітичне, гео економічне, геосоціальне і геокультурне явище та головний процес світового розвитку*.

За оцінкою дослідників, «американські вчені свідомо чи несвідомо ухиляються від того, щоб розкрити глибинну, соціальну суть глобалізму. Вони визначають її лише як механізм усунення протиріч між американізацією виробництва та споживання і національними економічними особливостями різних країн. Але водночас, саме ці дослідники підводять нас до дуже важливих висновків, що заперечують їх власні концепти.

Перший висновок: якщо глобалізація є політичною, економічною і соціальною системою постмонополістичного капіталізму, що був і є імперіалізмом, то глобалізація неминує веде до суспільного, соціально-економічного устрою, який є нічим іншим, як новим імперіалізмом. Таким чином, постмонополістичний капіталізм – **глобалізм** – це імперіалізм сучасної ери розвитку людства, що має нову політичну й соціально-економічну якість. «Старий» імперіалізм базувався здебільшого на національних монополіях і був обмеженим, а нинішній глобалізм спирається на силу всесвітніх, глобальних монополій, що прискорено зростають до гігантських масштабів, особливо завдяки синергетичному ефекту глобальної інтеграції.

Другий висновок: якщо суверенні **нації-держави** хочуть вижити в умовах нового глобального імперіалізму, вони можуть протиставити йому лише два контраргументи – величезну соціальну силу народного підприємництва у формі малого і середнього бізнесу та конструктивний регіоналізм у формі висококонкурентних регіональних виробничо-економічних структур і комплексів (особливо кластерного типу). Тільки в такому разі потуга внутрішньої соціальної інтеграції націй-держав буде більшою за тиск зовнішніх агресивних факторів, що покликані зруйнувати національну оболонку, відкрити кожену країну як новий сегмент ринку, де без обмежень панують глобальні монополії – носії нового корпоративного глобалізму – імперіалізму».

Отже, глобалізація виступає процесом, який формує новий суспільний і соціально-економічний устрій у світовому масштабі, змінюючи життєустрій народів світу і підпорядковуючи народи інтересам всесвітніх, глобальних монополій. В умовах панування цих монополій різко загострюється проблема виживання суверенних націй-держав. Найвагомим наслідком глобалізації стало формування нового світового соціального порядку, що характеризується поділом країн на основні групи, які відрізняються як своєю роллю у розвитку світової економіки, так і перспективами власного розвитку.

3. Розподілу світу на цивілізаційні кластери

Український дослідник **О. Шнирко** зазначає, що на рубежі другого і третього тисячоліть людство знову виявилось поділеним на якісно відмінні між собою **цивілізаційні кластери**. Такими цивілізаційними кластерами є: 1) **країни «золотого мільярда»** – приблизно 30 країн – технологічних лідерів, які генерують вищі технології, інтелектуально експлуатують весь світ і піднялися до рівня інформаційних суспільств. Вони досягли такого рівня та якості глобальної конкурентоспроможності, завдяки якому мають всі можливості не

дати іншим країнам себе «наздогнати і перегнати»; 2) **країни «другого класу»** – близько 20 країн, які до певної міри можуть використовувати високі технології та хоча б гіпотетично ставлять перед собою цілі розвитку, співзвучні з чільними орієнтирами чільної тридцятки; 3) **країни-аутсайдери** (так званий *«третій світ»*) – понад 150 країн, не здатних до конкурентного саморозвитку в глобалізованому середовищі і приречених на незворотну бідність, прогресуючий занепад, деградацію та, зрештою, політичну смерть. Таким чином, склалася нова система світоустрою – **система глобалізму**, яка, на думку відомих інтелектуальних авторитетів, уже стала домінантним чинником світового розвитку. В основі глобалізму – зрощування інтересів, стратегій і механізмів світового панування наймогутніших держав, глобальних транснаціональних корпорацій (ТНК) та міжнародних організацій».

Глобалізм як нова система світоустрою породжує кризу глобального капіталізму, яка становить найбільшу загрозу людству. Фахівці стверджують, що «глобалізація зумовлює створення принципово нової системи економічних відносин, які забезпечують виживання і розвиток найсильнішим державам. Але така система, разом із новими продуктивними силами і специфічною організацією виробництва – це фактично новий соціально-економічний устрій, новий суспільний лад, яким є глобалізм. Саме він забезпечує виживання та розвиток країнам-глобалізаторам за рахунок небаченої за масштабами економічної експансії в інші країни. Подібний економічний імперіалізм, породжений глобалізацією, становить сьогодні найбільшу загрозу людству, оскільки переводить увесь світовий розвиток у кризову, злякисну фазу. Криза глобального капіталізму і глобалізму вже розпочалася.

С.І. Пирожков виділяє як один із наслідків глобалізації зростання загрози глобальних соціальних катаклізмів. **Г.-П. Мартін** і **Х. Шуманн** у монографії *«Пастка глобалізації: атака на процвітання і демократію»* засвідчують, що наприкінці минулого століття всього лише 358 мільярдерів володіли таким самим багатством, як 2,5 мільярда осіб, разом узятих, що складає майже половину населення Землі. «Це означає, що на відміну від минулих епох, рівень концентрації багатств і пов'язаних з цим можливостей значно зріс, що неминуче призводить до соціально-економічної розбалансованості та опосередкованої нею незбалансованості соціально-політичної, соціокультурної, рекреаційної, духовно-ціннісної. Подібна незбалансованість викликає саме той дисбаланс соціальних устремлінь, що може спричинити глобальні соціальні катаклізми, зокрема й у масштабі всього людства».

4. Породжені глобалізацією соціальні проблеми сучасного світу

Глобалізм позбавляє більшу частину населення Землі можливості жити в нормальних умовах, що відображається в наростанні й загостренні соціальних проблем глобалізованого світу. **Т. В. Семигіна** в книзі *«Соціальна політика у глобальному вимірі»* наводить вражаючу загальну картину соціальних проблем сучасного глобалізованого світу. Дослідниця зазначає, що в сучасному світі *об'єктивний характер соціальних проблем* відображений в таких статистичних показниках: 1) п'ята частина населення Землі (1,2 мільярда людей) живе менше,

ніж на один долар у день, що вважають рівнем абсолютної бідності; 2) половина населення Землі обходиться менше, ніж двома доларами на добу, що, за визначенням Світового банку, є рівнем бідності; 3) найзаможніші 20 відсотків населення Землі мешкають у найбагатших країнах, на які припадає 86 відсотків світового ВВП, 82 відсотки експортних ринків, 68 відсотків усіх прямих іноземних інвестицій, тоді як на 20 найбідніших відсотків населення Землі припадає 1,5 відсотка світового ВВП; 4) 88 відсотків користувачів Інтернету живуть в індустріалізованих країнах, а 0,3 відсотка – у найбідніших; 5) середній прибуток мешканців найбагатших 20 країн у 37 разів перевищує середній прибуток громадян 20 найбідніших, і цей розрив збільшився вдвічі впродовж останніх 40 років; 6) щодня 40 тисяч дітей вмирають від недоїдання і хвороб; 7) із 3 мільярдів осіб, що складають світову робочу силу, 750 млн. осіб працюють у неформальному секторі та 1 мільярд у підсобному сільському господарстві країн, що розвиваються.

Глобальні соціальні проблеми найбільше вразили життя народів країн «третього світу», що пов'язано з їхньою бідністю і відсталістю. В той же час соціальні проблеми мають місце в будь-якій країні світу. *Глобалізм не забезпечив нормальних умов життя значній частині населення провідних країн.* Навіть одна з найбагатших і найпотужніших країн світу – США – не позбавлена власних соціальних проблем, серед яких фахівці виділяють наступні: 1) кожен восьмий американець є бідним; 2) зростає кількість звернень за терміновою допомогою в харчуванні та притулку; 3) рекордно високою є нерівність, тобто розрив у доходах між багатими і бідними; 4) 43 мільйони американців не мають медичної страховки, зокрема кожен п'ятий робітник; 5) 2 мільйони американців перебувають в ув'язненні; 6) США посідає перше місце в світі за споживанням кокаїну та героїну; 7) щорічно 5 тисяч дітей гинуть від рук своїх батьків, а 30 тисяч стають інвалідами внаслідок занедбання; 8) США, де мешкає 5 відсотків населення світу, використовує чверть світових ресурсів і робить найбільший «внесок» у світове потепління через надмірне використання нафтопродуктів.

? Питання для самоконтролю:

1. Опишіть прояви цивілізаційної кризи в сучасному світі?
2. У чому полягає сутність глобалізму?
3. Охарактеризуйте стратифікацію країн світу на цивілізаційні кластери за рівнем технологічного розвитку.
4. Охарактеризуйте породжені глобалізацією соціальні проблеми сучасного світу.
5. Доведіть, що глобалізація є важливим чинником соціальної стратифікації народів і країн сучасного світу.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Визначте країну, яка не охоплена сучасною цивілізаційною кризою:

- а) США;
- б) країни Європейського Союзу;
- в) Китай;

г) країни пострадянського простору.

2. В чому, за твердженням О.Г. Білоруса, полягає сутність глобалізму:

а) вестернізація у формі поширення західної моделі розвитку на всі світові регіони;

б) глобалізація ґрунтується на концепції соціального постмодернізму;

в) домінування країн «великої сімки» процес християнізації Латинської Америки;

г) імперіалізм сучасної ери розвитку людства, що базується на пануванні глобальних світових монополій – транснаціональних корпорацій.

3. До ознак глобалізму, як нової системи світоустрою, Не відноситься:

а) рівномірний соціально-економічний розвиток більшості країн світу;

б) зростання нерівності між державами;

в) зростання і розвиток найсильніших держав світу;

г) найбільша загроза людству.

4. Глобалізм, як нова система світоустрою, зумовлює:

а) зміцнення миру між усіма народами світу;

б) збереження культурної спадщини всіх народів світу;

в) подолання технологічної відсталості країнами «третього світу»;

г) консервування технологічної відсталості країнами «третього світу».

5. Яка із відповідей є невірною серед наведених тверджень?

а) глобалізація виступає механізмом соціальної стратифікації в кожному суспільстві сучасного світу;

б) глобалізація виступає механізмом соціальної стратифікації, що визначає позиції та статуси держав і народів сучасного світу;

в) глобалізація виступає механізмом соціальної стратифікації, що є джерелом зростання нерівності не лише людей, але й народів;

г) глобалізація виступає механізмом соціальної стратифікації, що створює умови для розвитку і процвітання усіх народів світу.

6. В якій країні світу Не проявляються глобальні соціальні проблеми?

а) в США;

б) в Китаї;

в) в країнах Європейського Союзу;

г) усі відповіді неправильні.

7. Автором книги «Пастка глобалізації: атака на процвітання і демократію» є:

а) О.Г. Білорус;

б) Патрік Дж. Б'юкенен;

в) Г.-П. Мартін і Х. Шуманн;

г) О.А. Платонов і Г. Райзеггер.

✎ Практичні завдання

1. Доведіть, що вплив глобалізації на формування світового порядку має пряме відношення до життя українського суспільства.

2. Обґрунтуйте прояви глобальних соціальних проблем у життєдіяльності пострадянського українського суспільства.

Тема 8. Життєустрій народу перед викликами глобалізації

План

1. Зміст поняття «життєустрій народу».
2. Руйнування життєустрою неєвропейських народів.
3. Вплив системи глобалізму на природу.

Ключове поняття: життєустрій народу, глобалізація, глобалізований світ, глобальні загрози, цивілізаційний розкол, екологічні проблеми, соціально-екологічний баланс.

1. Зміст поняття «життєустрій народу»

Життєустрій народу став об'єктом соціально-філософського дослідження одного з авторів цього посібника. Результати цього дослідження відображенні в монографії В. О. Скворця «*Життєустрій народу як соціальний феномен*» (2012 р.).

Життєустрій народу – це поняття, що позначає історично утворений порядок взаємозв'язку людини, природи і суспільства, що забезпечує інтеграцію суб'єктів життєдіяльності в певний соціоісторичний організм і відтворення останнього як органічної цілісності, яка ґрунтується на відтворювальних процесах, що включають відтворення людини, економічної системи, соціальної структури, політичної системи, техносфери, соціокультурної сфери та способу життя соціальних суб'єктів.

Життєустрій народу є феноменом, який структурно і функціонально пов'язує суб'єкти життєдіяльності в цілісний соціоісторичний організм країни, а тому виступає основою моделювання цього організму. *Модель соціального організму країни* постає як теоретично обґрунтована система, що відображає принципи внутрішньої організації та функціонування соціального організму країни, слугує об'єктом соціального пізнання. Феномен життєустрою народу як система забезпечення самовідтворення соціального організму, постійно перебуває в процесі розвитку. *Джерелом розвитку життєустрою народу* є протиріччя між потребою збереження етносоціального організму і наявними можливостями забезпечення цієї потреби суб'єктами життєдіяльності цього організму, що відображаються в характері впливу на інституціональні матриці і відтворювальні процеси, які забезпечують його існування. *Процес розвитку життєустрою народу* постає як становлення та зміна форм життєдіяльності певного соціального організму, що здійснюється на основі інституціональних матриць і включає системоутворюючі відтворювальні процеси. *Суб'єктами процесу розвитку життєустрою народу* виступають соціальні суб'єкти, діяльність яких істотно впливає на інституціональні матриці та відтворювальні процеси, що забезпечують розвиток соціального організму країни. *Об'єктом процесу розвитку життєустрою народу* виступає система самовідтворення і розвитку соціального організму, що включає сукупність відтворювальних процесів, які здійснюються на основі інституціональних матриць.

Фундаментом життєустрою народу є процес суспільного відтворення, різні аспекти якого були відображені в творах класиків політекономії. Кожен

народ потребує власної політекономії, яка досліджує його життєустрій і є теоретичною основою вибору моделі розвитку країни. Виживання, збереження і соціальний поступ народу ґрунтуються на його цивілізаційно-національних інституціях. Ігнорування владою цих інституцій породжує цивілізаційну кризу суспільства. Щоб запобігти цивілізаційній кризі в умовах модернізації соціального організму країни, держава і суспільство повинні спільними зусиллями оптимізувати вплив на відтворювальні процеси, що формують життєустрій народу. **Політекономічний підхід** виходить із визнання органічної єдності тих процесів, що відбуваються в економіці країни, її соціальному житті та соціальній структурі, у політичному житті, де взаємодія соціальних суб'єктів зумовлена соціально-економічними потребами та інтересами. Політекономія відображає загальний зв'язок економічної, соціальної, політичної і духовної сфер у цілісному соціальному організмі, а тому є наукою з високим потенціалом оптимізації та гармонізації суспільного розвитку. Вчення про інституціональні матриці створює підґрунтя для розробки сучасної вітчизняної політекономії, оптимальна модель якої має відображати як традиційні цивілізаційно-національні інституції, так і шляхи адаптації світових технологічних досягнень до вітчизняних умов. Кожен народ для забезпечення самовідтворення соціального організму країни, спирається на власну культуру, власні потреби та цінності, власні, перевірені суспільною практикою, форми життєдіяльності.

У сучасному світі соціальний організм країни зазнає істотних змін під впливом двох факторів: життєустрою народу, який забезпечує самовідтворення соціального організму країни, і глобалізації, яка перетворилася на важливий чинник, що впливає на долю народів. Життєустрій народу є проявом його самобутності, а глобалізація спрямована на уніфікацію життя народів. В умовах глобалізації світової економіки для народів, які потрапили на периферію глобалізованого світу, життєво важливим завданням є створення такої моделі суспільного розвитку, яка спирається на природні умови, культуру і цивілізаційну специфіку власного народу. Усвідомлення руйнівного впливу глобалізації на життєустрій народів світу і поява ноосферної моделі розвитку як альтернативи глобалізму засвідчує формування необхідності планомірного розвитку життєустрою кожного народу.

2. Руйнування життєустрою неєвропейських народів

Як зазначалося раніше, глобалізація відіграє деструктивну роль у житті багатьох, особливо неєвропейських народів світу.

Аналізуючи **діяльність глобальних інституцій**, з якими пов'язувалася реалізація ринкових реформ за моделлю Вашингтонського консенсусу в низці країн світу, відомий економіст, лауреат Нобелівської премії **Джозеф Стігліц** визнав, що **національні інтереси народів цих країн були проігноровані**. Він зазначає, що в наш час, із подальшим зниженням витрат на транспорт та комунікації, скасуванням багатьох штучних бар'єрів для вільного руху через кордони товарів, послуг і капіталу, постає процес «глобалізації», аналогічний попередньому процесові, в результаті якого сформувалися національні

економіки. Ми не маємо всесвітнього уряду, підзвітного народів кожної країни, який би забезпечував перебіг глобалізації у формах, подібних до тих, якими національні уряди забезпечували розбудову національних держав і економік. Ми маємо **систему, яку можна назвати глобальним управлінням без глобального уряду**, систему, в якій невелика кількість інституцій – Світовий банк, МВФ, СОТ, – і невелика кількість гравців – міністерства фінансів, комерції і торгівлі, тісно пов'язані з певними фінансовими і комерційними колами – панують на сцені, але за якої багато з тих, на кому відбиваються їхні рішення, лишаются майже непочутими.

С. І. Пирожков констатує, що на фоні жахливої картини глобальних соціальних проблем сучасного світу **важко навіть уявити ту майбутню прірву, до якої глобалізація, начебто керована «невидимою рукою» ринку, підштовхує сучасний світ**. Перед людством система глобалізму породжує таку **перспективу, за якої більшість населення Земної кулі буде просто не потрібною**. У сучасному світі набуває загрозливих масштабів зростання феномену «зайвих людей», які опиняються в лавах безробітних. Фахівці зазначають, що «об'єктивно зумовлені сучасними реаліями процеси детермінували ситуацію, за якої, згідно з експертами, у нинішньому столітті для функціонування світової економіки достатньо буде 20 відсотків населення, які у будь-якій країні активно братимуть участь у житті суспільства, працюватимуть і користуватимуться матеріальними благами. Ну а інші 80 % населення Землі? Навряд чи є досить підстав припустити, що вони погодяться з подібним становищем». Отже, **глобалізація в теперішньому її вигляді веде до заперечення самого права на нормальне існування не лише для більшості народів, а й для більшості населення Землі**.

Ю.М. Пахомов зазначає, що в обговоренні долі світового співтовариства однозначно визнається лише **катастрофізм бідних країн**, які складають більшість (2/3) людства. Коли мова заходить про процвітаючий і домінуючий у світі Захід, то в його характеристиці уживаються висновки прямо протилежні. Переважає думка, що Захід, який рухається на чолі соціального і технологічного прогресу, є втіленням мрії людства, тобто той рівень життєвого комфорту і та система цінностей, на які повинні рівнятися і до яких будуть прагнути інші цивілізаційні світи. В той же час з іншого боку лунають не просто песимістичні, а мало не похоронні нотки відносно найближчого майбутнього країн Заходу (книга **Патріка Дж. Б'юкенена «Смерть Заходу»**). Парадокс полягає в тому, що істиною є як перше, так і друге твердження. Уже усвідомлюється, що достаток і побутовий комфорт Заходу, а також його домінуюча в світі міць і сила все більше виступають у ролі бумерангу, який б'є по устоям самого Заходу. Саме зараз все відчутніше зависає над Заходом загроза етносоціального переродження, пов'язана з потоком мігрантів у західні країни. Мова йде про загрозу реваншу переселенців із опущених Заходом світів і наростаюче напруження етносоціальних протиріч, які неможливо вирішити в рамках теперішньої моделі розвитку Заходу. Поза полем зору громадськості залишається таке джерело підриву основ західної цивілізації, як феноменальний соціально-побутовий успіх західного світу. А саме цей успіх, досягнутий у

сфері соціального і побутового облаштування, – головне джерело грядущих, а частково і теперішніх деформацій, що зумовлюють сходження євроатлантизму з історичної сцени. Ознак деградації народів і країн, що досягли домінуючого в світі успіху чимало. Багато в чому вони одні й ті ж у різні епохи. Серед них зміна високих цінностей споживацтвом, перекладання «брудних» робіт на іногородців, підміна високого мистецтва попсою, прискорення розпаду сім'ї, поширення сексуальних збочень. Але **головна особливість націй (цивілізацій), що сходять з історичної арени, – це виснаження демографічного ресурсу.** Рокова для євроатлантизму деградація відбувається на фоні наростаючого тріумфу, Захід продовжує виступати в ролі сучасного «вічного Риму». Конференція з проблем демографії, що відбулася в рамках ООН у 2004 р., поставила Заходу діагноз: «Євроатлантична раса вичерпала цивілізаційну місію, вона відходить. Наступає епоха Азії». **Глобалізація** не лише звела до ступеня конкурентні переваги високорозвинених держав по відношенню до країн слаборозвинених; вона також *сформувала механізми (свого роду насоси) багатоканального перекачування ресурсів і капіталу відсталих країн до «комор» вдалого (в основному поки що – західного) світу.* Про рокові наслідки дії цього насоса узагальнено свідчать **показники розриву в рівнях розвитку країн різних світів, що швидко поглиблюється.** Якщо порівняти в динаміці співвідношення країн передових і найбільш відсталих (обидві по 20% до маси), то співвідношення тих і других в 1960 р. складало 30:1; в 1990 р. – 60:1; в 1999 р. – 90:1. Отже, розрив не просто зростає, їх розділяє вже прірва.

С.І. Пирожков констатує, що *«люди вже нині мріють не стільки про добробут, як про безпеку, прагнуть не так жити, як виживати.* А тому, якщо вже торкатися теми соціального прогресу, то останній у сучасних умовах має сенс розглядати не тільки як форму звільнення людини від усіх форм несвободи і гноблення (від несвободи економічної до несвободи соціальної), а й як форму підвищення рівня безпеки особистості, держави, усього людства».

Цей висновок зроблено не випадково, **теперішня модель глобалізації неминуче веде до посилення цивілізаційного розколу глобалізованого світу.** Аналізуючи роль глобалізації в цивілізаційних зрушеннях у світі, **Ю.В. Павленко** констатує, що глобалізаційна романтика західних, переважно північноамериканських, дослідників 90-х років минулого століття стрімко відходить у минуле, а на зміну їй усе чіткіше проступають *суперечності глобалізації та цивілізаційно-регіоналістські тенденції.* «Сутністю глобалізації є перетворення людства в єдину структурно-функціональну систему. Всяка система організована за ієрархічним принципом. Окремі елементи, блоки, підсистеми працюють на забезпечення інших, що є провідними, системоутворюючими. Привертає увагу разюча нерівноправність компонентів, що утворюють глобальну цивілізацію, дедалі більша прірва (за параметрами інформаційно-технологічної оснащеності, якості життя більшості людей тощо) між її провідною ланкою – Заходом, групою найрозвинутіших країн, що вийшли на рівень інформаційного суспільства, і рештою людства, яке дедалі разючіше відстає від світових лідерів. На планеті все потужніше діють глобальні закономірності та тенденції, характер яких визначається переважно

інтересами і можливостями невеликої групи найпотужніших держав, міжнародних фінансових установ і транснаціональних корпорацій. ... Впадає в око прірва між світовими лідерами та рештою країн, яка швидко збільшується. ***Загальний соціально-економічний стан, зокрема якість життя пересічної більшості населення незахідних країн, упродовж останнього десятиліття не поліпшується, а радше деградує***, що особливо помітно в таких регіонах, як Тропічна Африка, пострадянська Євразія та почасти – Латинська Америка».

Глобалізація в теперішньому її вигляді безпосередньо спрямована на руйнування життєустрою неєвропейських народів. **О.С. Панарін** констатує, що «виклик глобалізації полягає в усуненні всіх засобів національного протекціонізму і самозахисту слабких, які відстоюють своє право на історичний розвиток, на прилучення до благ індустріалізації і просвітництва. Вищою світовою інстанцією, яка визначає, хто гідний розвитку, а кому краще не витратити на це сили і ресурси, визнається анонімна інстанція – ринок. Ця інстанція роковим чином змінює пріоритети гуманістичної класики, об'являючи науку, освіту і культуру, як і саму перспективу прориву до постіндустріального майбутнього, привілеєм найбільш багатих націй і багатих шарів усередині націй. ... Необхідно подолати новий економічний фетишизм – віру в ринок як єдину непогрішну інстанцію, яка визначає, кому розвиватися та жити на цій планеті, а кому – ні, й відновити гуманістичні пріоритети, підключивши інші інстанції, здатні скоригувати соціально підсліпувату «невидиму руку» ринку більш зрячою історичною творчістю».

Глобалізація в теперішньому її вигляді фактично вступає в конфлікт із життєустроєм народів, які не входять до європейської цивілізаційної системи, позбавляючи їх права на вибір власного шляху розвитку. Незахідним країнам нав'язуються європейські цінності, які руйнують їхній власний інформаційний фонд і позбавляють ці країни можливості виробити власну ефективну стратегію виживання. У своїй книзі **«Глобалізація та її тягар»** лауреат Нобелівської премії **Джозеф Стігліц** виділяє ***риси сучасної глобалізації (ринковий фундаменталізм і політика Вашингтонського консенсусу)***, які ***позбавляють частину народів світу права на вибір шляху розвитку своєї країни***. «Невдоволення глобалізацією спричиняється не тільки економікою, що, як здається, ставиться понад усім іншим, а специфічним поглядом на економіку – ринковим фундаменталізмом – що переважає всі інші погляди. Опозиція глобалізації у багатьох країнах світу не є опозицією глобалізації як такій – новим джерелом коштів для зростання чи новим експортним ринком. Вона є опором специфічному наборові доктрин, політиці Вашингтонського консенсусу, яку нав'язують міжнародні фінансові інституції. Також вона не є опозицією самій політиці. Вона є опозицією тому, що тільки один набір заходів вважається правильним. Таке переконання вступає у суперечність з економікою, яка наполягає на важливості компромісів і вибору, а також зі здоровим глуздом. У демократичних країнах активно дискутується кожен аспект економічної політики; не тільки макроекономіка, а й речі на кшталт прийнятної структури законодавства про банкрутство чи приватизацію соціального забезпечення. Значна частина світу тим часом почувається

позбавленою права на власний вибір – а деякі країни навіть спонукають до вибору варіантів, які відкинули Сполучені Штати».

Науковці приходять до висновку, що *«корінь проблеми погіршення стану безпеки в період глобалізації – у сутності єдиного в даний момент сценарію соціального прогресу – полягає не тільки в розриві між бідністю країн третього світу і багатством незначного кола провідних країн, що поглинають 40-60 % світових ресурсів, а й у консервації цього розриву, що посилює ідеологія ліберально-ринкового месіанізму, яку Захід проводить щодо інших країн»*.

Глобалізація в її теперішньому варіанті зумовила загострення проблеми конфлікту цивілізацій і розробки стратегій виживання народів і цивілізацій.

3. Вплив системи глобалізму на природу

Важливим аспектом взаємодії народів і цивілізацій виступає ***екологічна безпека***, яка в умовах глобалізації означає не лише боротьбу за життєво важливі для них ресурси, але й розподіл негативних наслідків споживання цих ресурсів. Досліджуючи процес розвитку цивілізацій, **В.О. Межжерін** привертає увагу до проблеми залежності життєздатності суспільств від біосферних процесів, що забезпечують підтримку екологічного балансу. Він зазначає, що причини загибелі міст і цивілізацій у Новому і Старому світі виявилися одними й тими ж. Це – зруйнування їх систем життєзабезпечення, які були пов'язані з ресурсним виснаженням навколишнього середовища. Цей процес відбувається і сьогодні, але знову змінилися його масштаби. Світовий ринок, світова торгівля, розвинута транспортна система дають можливість цивілізації руйнувати системи життєзабезпечення в глобальному масштабі. Аналіз життєздатності суспільства дає підстави стверджувати, що цивілізації для свого існування вимагають «надлишкового» середовища проживання. Тому вони мали тенденцію переміщуватися у просторі чи «витримували паузу» в часі, за рахунок якої відбувалося відновлення ресурсних можливостей навколишнього середовища. В сучасному світі, ставши планетарним явищем, цивілізація вичерпала ці можливості. Цивілізаційний процес викликав згортання біосфери, яке вимагає від людини реалізації іншої стратегії його взаємодії з природою.

Ю. Павленко констатує, що раніше *традиційні цивілізації орієнтувалися на просте відтворення виробництва* і стосовно до природно-господарських умов окремих регіонів планети вже в давнину *виробили оптимальні форми соціально-екологічного балансу*. Пізніше, базуючись на індустріальній системі розширеного відтворення, *Захід розгорнув глобальне використання ресурсів планети у власних інтересах*, тим самим виснажуючи їх і завдаючи непоправної шкоди довкіллю. Турбуючись про якість власного життя, Захід став піклуватися згодом про охорону навколишнього середовища у своєму Західноєвропейсько-Північноамериканському ареалі, створюючи шкідливі виробництва подалі від себе і розміщуючи їх відходи в інших частинах планети. Такий підхід дав початок утворенню двох типів якісно різних штучних ландшафтів (природних ландшафтів майже не залишилося). Перший утворюється і підтримується з урахуванням вимог до довкілля з боку багатої

частини людства. Він відповідає науковим вимогам і визначає екологічну ситуацію у розвинених країнах. Другий утворюється стихійно в бідних регіонах планети, що спеціалізуються на брудних виробництвах і не дотримуються екологічних вимог.

Отже, система глобалізму забезпечує соціально-екологічний баланс лише для країн «золотого мільярда», перетворюючи решту країн на екологічний смітник.

? Питання для самоконтролю:

1. Поясніть зміст поняття «життеустрій народу».
2. Як глобалізація впливає на міжнародну безпеку ?
3. У чому проявляється руйнівний вплив глобалізації на життя неєвропейських народів?
4. Як глобалізація впливає на природне середовище?
5. Охарактеризуйте головну суперечність глобального розвитку сучасного світу.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Поняття, що позначає історично утворений порядок взаємозв'язку людини, природи і суспільства, що забезпечує інтеграцію суб'єктів життєдіяльності в певний соціоісторичний організм і відтворення останнього як органічної цілісності, яка ґрунтується на відтворювальних процесах, що включають відтворення людини, економічної системи, соціальної структури, політичної системи, техносфери, соціокультурної сфери і способу життя соціальних суб'єктів:
 - а) державний устрій;
 - б) суспільний устрій;
 - в) життеустрій народу;
 - г) глобальний світоустрій.
2. Яка відповідь є неправильною щодо діяльності глобальних інституцій:
 - а) ігнорування національних інтересів народів, охоплених глобалізацією;
 - б) поглиблення розриву в рівнях розвитку країн різних світів;
 - в) посилення цивілізаційного розколу глобалізованого світу;
 - г) забезпечення соціально-екологічного балансу усіх країн світу.
3. Автором книги «Смерть Заходу» є:
 - а) Патрік Дж. Б'юкенен;
 - б) Ю.В. Павленко;
 - в) Ю.М. Пахомов;
 - г) Джозеф Стігліц.

♣ Практичні завдання

1. Охарактеризуйте зміни життєустрою народу в пострадянській Україні.
2. Обґрунтуйте головну суперечність глобального розвитку в житті сучасного українського суспільства.

Тема 9. Моделі світового порядку

План

1. Зміст поняття «світовий порядок».
2. Характеристика основних моделей світового порядку.
3. Міжнародний порядок – критерій соціальної еволюції людства.
4. Встановлення нового світового порядку після Другої світової війни.

Ключові поняття: світовий порядок, соціальна еволюція людства, моделі світового порядку, міжнародний порядок, регіональні порядки, Вестфальський мир, Віденський конгрес, Версальський договір, Ялтинська конференція.

1. Зміст поняття «світовий порядок»

Питання збереження чи зміни існуючого світового порядку останні півтора десятиліття знаходять вираження у публікаціях вчених світового рівня. Серед них слід назвати дослідження таких видатних вчених як **З. Бжезінський «Стратегічний погляд: Америка та глобальна криза»** (2015), **Г. Кіссінджер «Світовий порядок»** (2017), **С. Гантінгтон «Зіткнення цивілізацій»**. Ці мислителі окреслили моделі світового порядку (Г. Кіссінджер), основні протиріччя глобальної кризи (З. Бжезінський), цивілізаційний характер взаємодії як основу світового порядку (С. Гантінгтон). Їхні оцінки констатують не тільки *кризовий стан існуючого світового порядку*, а й неминучість майбутніх глобальних змін. Трансформація світового порядку – це глобальний історичний процес, який завжди охоплював багато народів світу та впливав на їхню долю. У світі глобальні процеси здатні викликати як позитивні, і негативні тенденції у життєдіяльності різних суспільств. Реальна здатність національних еліт різних країн знайти гідні відповіді на виклики трансформації світового порядку залежить від розуміння соціальних процесів та загроз, які зумовлені глобальними змінами.

Визначення поняття «світовий порядок» марно шукати у словниках та енциклопедіях. Г. Кіссінджер охарактеризував зміст цього феномену: «Термін **«світовий порядок»** описує концепцію, якої дотримується регіон чи цивілізація щодо природи справедливих домовленостей та розподілу влади і яка вважається прийнятною для всього світу. **«Міжнародний порядок»** є практичним застосуванням цієї концепції на значній частині земної кулі – досить великої, щоб впливати на глобальний баланс сил. **«Регіональні порядки»** передбачають ті самі принципи, що застосовуються до певного географічного простору. Будь-яка з цих систем порядку базується на двох складових: наборі загальноприйнятих правил, що визначають межі допустимих дій, та балансі сил, що примушує до стриманості у разі порушення правил, запобігаючи підпорядкуванню однією політичною одиницею всіх інших».

Становлення та зміни світового порядку відбувалися в контексті **соціальної еволюції людства**, в якій різні суспільства, народи, держави та цивілізації у процесі взаємодії змогли виробити взаємоприйнятні для них умови співіснування. На певному етапі соціальної еволюції людства, коли соціальні

зв'язки так посилюються, що набувають світового характеру, виникають контури якоїсь картини світового порядку.

Отже, *світовий порядок необхідно розглядати як критерій соціальної еволюції людства.*

2. Характеристика основних моделей світового порядку

Г. Кіссінджер охарактеризував основні моделі світового порядку, що сформувалися протягом останніх століть.

Європейська модель світового порядку сформувалася після закінчення Тридцятирічної війни 1618-1648 років та закріплена умовами *Вестфальського миру*. Вона заснована на системі незалежних держав, які утримувалися від втручання у внутрішні справи один одного та стримували власні амбіції за допомогою загальної рівноваги сил.

У XVII столітті сформувалася *Московська модель світового порядку*, яка ґрунтується на принципах: одноосібний абсолютний правитель, єдина православна релігія та програма територіальної експансії в усіх напрямках.

У *Китайській моделі світового порядку* імператор був вершиною політичної та культурної ієрархії, Китай упорядковував світ, вражаючи всіх величчю своєї культури та економічним процвітанням, залучаючи їх до відносин, здатних призвести до досягнення мети «піднебесної гармонії».

Ісламська концепція світового порядку ґрунтується на власному баченні божественно санкціонованого порядку, який об'єднує та утихомирює світ.

На думку **Г. Кіссінджера**, в *Американській моделі світового порядку* мир та рівновага будуть встановлені природним способом, а інші народи подолають стародавню ворожнечу, коли отримають право голосу щодо власного управління.

Отже, *світовий порядок представлений взаємодією цивілізаційних систем, які, спираючись на власну культуру, забезпечують умови життєдіяльності та безпеки соціальних спільнот, що входять до них.*

3. Міжнародний порядок – критерій соціальної еволюції людства

Коротка характеристика розроблених **Г. Кіссінджером** теоретичних моделей світового порядку свідчить, що ці моделі виростають із уявлень про внутрішній порядок певних країн, які, у свою чергу, зумовлені потребами забезпечення безпеки суспільства та мають власний світоглядний фундамент. Зміст та характер моделей світового порядку визначається їхньою цивілізаційною специфікою.

У світовому історичному процесі можна виділити кілька моделей міжнародного порядку, що склалися після тривалих воєн між провідними державами та позначили досягнення певних угод про післявоєнний устрій: *Вестфальський мир* (1648), *Віденьський конгрес* (1815), *Версальський договір* (1919), *Ялтинська конференція* (1945 р.).

Всі наведені угоди про міжнародний порядок є результатом військового протистояння найбільших держав (*силового впливу*) та згоди правителів цих держав на обов'язковість певних принципів, що забезпечують безпеку

міжнародних відносин (*збереження балансу сил*). Спираючись на діалектичний підхід у розумінні сутності та функцій світового порядку, Г. Кіссінджер ці два моменти позначає як *силу* та *легітимність*, а *їх баланс* називає *головною умовою функціонування світового порядку*.

Таким чином, *світовий порядок, що є джерелом безпеки для людей, соціальних груп, спільностей і народів, слід визнати досягненням світової культури та критерієм соціальної еволюції людства, який свідчить про досягнутий рівень міжнародної безпеки*.

4. Встановлення нового світового порядку після Другої світової війни

Друга світова війна, яка завершилася перемогою антигітлерівської коаліції над нацистською Німеччиною та мілітаристською Японією, усунула останніх із числа глобальних гравців, які мали здатність визначати світовий порядок у найближчі десятиліття. На світовій арені склалося *нове співвідношення військово-політичних сил*, у якому виділилися дві групи країн, лідери яких по-різному бачили шляхи руху своїх суспільств у майбутнє: до першої групи увійшли США, країни Західної Європи та Японія, а до іншої – СРСР та його союзники з соціалістичного табору у Східній Європі та Азії.

Ще до закінчення Другої світової війни країни антигітлерівської коаліції розпочали підготовку до *створення механізмів забезпечення міжнародної безпеки* у післявоєнний період. Таким механізмом стала *Організація Об'єднаних Націй*. У 1944 р. представники *США, СРСР, Великобританії та Китаю* на *конференції у Думбартон-Оксі* розробили Статут ООН, який був підписаний 26 червня 1945 р. учасниками установчої конференції у Сан-Франциско. Створення ООН ознаменувало появу дуже представницького та впливового міжнародного органу, який націлив свої зусилля на зміцнення миру та підтримку міжнародної безпеки. *Функціонал ООН виразився у легітимації функціонування світового порядку*, що виявлялося у рішеннях з міжнародних конфліктів, особливо військових, обмеженнях для агресора та наданні права на застосування сили у миротворчих операціях.

Найбільшим досягненням у затвердженні міжнародної безпеки було прийняття *Генеральною Асамблеєю ООН «Загальної декларації прав людини»* (10 грудня 1948 р.). Це найважливіший політико-правовий документ, який обмежує владу держави, яка її визнає, певною системою норм, що гарантує невід'ємні права людини. Практично всі конституції держав, які згодом ухвалювалися, включали в себе норми «Загальної декларації прав людини». Предтечою формування «Загальної декларації» була не якась держава, а громадський рух за права людини.

Австралійський юрист *Джеффри Робертсон* у книзі «*Злочини проти людства: боротьба за глобальне правосуддя*» стверджує, що рух за права людини у XX ст. почався з *Герберта Велза* і виходу 1940 р. його книги «*Новий світовий порядок*». Тема прав людини настільки захопила Велза, що він присвятив їй приблизно чверть своєї книги та окремий *розділ 10 «Декларація прав людини»*. Г. Велз зазначає, що чим далі просуватиметься соціалізація (колективізація) життя людей, тим більшу роль набуватимуть різного роду

чиновники та адміністратори. *Щоб запобігти можливим зловживанням з боку представників влади, потрібний ефективний правовий захист людини.* У міру ослаблення національних держав неминуче применшуватиметься і роль національних законів. Щоб уникнути виникнення «правового вакууму» в ході руху до нового світового порядку, Г. Велз пропонує заздалегідь підготувати щось на кшталт всесвітньої конституції – *«Декларацію прав людини»*. Г. Велз розіслав проект Декларації провідним політикам того часу – Франкліну Рузвельту, Махатмі Ганді, Яну Масаріку, Хаїму Вейцману, Едварду Бенешу, Яну Крістіану Сметсу та Джавахарлалу Неру. Проект Декларації Велза зазнав різких нападів з боку міністра пропаганди Третього Рейху Йозефа Геббельса. Біографи Г. Велза, історики в галузі міжнародного права визнають, що при розробці *Загальної декларації прав людини* використовувалася робота англійського письменника «Новий світовий порядок», особливо її розділ 10. *Концепція прав людини* та практичні дії щодо її реалізації відіграли важливу роль у забезпеченні безпеки та миру, тобто функціонування встановленого світового порядку.

Світовий порядок, який був сформований провідними державами світу після Другої світової війни, незважаючи на протистояння двох наддержав, СРСР та США та створених ними військово-політичних союзів, забезпечив народам Європи понад чотири десятиліття взаємного існування без воєн. На цьому етапі соціальної еволюції людства лідери провідних держав завдяки встановленому світовому порядку змогли довести на прикладі Європи, що народи величезного регіону можуть жити без війни і мирно вирішувати всі проблеми.

? Питання для самоконтролю:

1. Поясніть зміст поняття «світовий порядок».
2. Охарактеризуйте основні моделі світового порядку.
3. Доведіть, що міжнародний порядок є критерієм соціальної еволюції людства.
4. Охарактеризуйте формування світового порядку після Другої світової війни.
5. Опишіть публікації, що присвячені дослідженню соціального та світового порядку.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Концепція, якої дотримується регіон чи цивілізація щодо природи справедливих домовленостей та розподілу влади і яка вважається прийнятною для всього світу, позначається поняттям:

- а) соціальний порядок;
- б) світовий порядок;
- в) міжнародний порядок;
- г) регіональні порядки.

2. Автором книги «Зіткнення цивілізацій» є:

- а) Збігнев Бжезінський;
- б) Герберт Велз;
- в) Г. Кіссінджер;

г) С. Хантінгтон.

3. Автором книги «Світовий порядок» є:

- а) Збігнєв Бжезінський;
- б) Герберт Велз;
- в) Генрі Кіссінджер;
- г) Семуель Гантінгтон.

4. Автором книги «Стратегічний погляд: Америка та глобальна криза» є:

- а) Збігнєв Бжезінський;
- б) Герберт Велз;
- в) Генрі Кіссінджер;
- г) Семуель Гантінгтон.

5. Автором книги «Новий світовий порядок» є:

- а) Збігнєв Бжезінський;
- б) Герберт Велз;
- в) Джеффрі Робертсон;
- г) Семуель Гантінгтон.

6. Автором книги «Злочини проти людства: боротьба за глобальне правосуддя» є:

- а) Збігнєв Бжезінський;
- б) Герберт Велз;
- в) Джеффрі Робертсон;
- г) Семуель Гантінгтон.

7. Вкажіть, яке з наведених тверджень є помилковим:

- а) Європейська модель світового порядку;
- б) Московська модель світового порядку;
- в) Китайська модель світового порядку;
- г) Латиноамериканська модель світового порядку.

8. Вкажіть, яке з наведених тверджень є помилковим:

- а) Європейська модель світового порядку;
- б) Московська модель світового порядку;
- в) Китайська модель світового порядку;
- г) Латиноамериканська модель світового порядку.

9. Яка ознака не є умовою стійкості світового порядку (за Г. Кіссінджером):

- а) протистояння основних політичних суб'єктів;
- б) сила основних політичних суб'єктів;
- в) легітимність, тобто зданість добиватися визнання встановлених правил;
- г) Баланс сили і легітимності основних політичних суб'єктів.

❖ Практичні завдання

1. Поміркуйте, яку роль відіграє концепція прав людини у функціонуванні світового порядку.
2. Обґрунтуйте позицію тих суб'єктів міжнародних відносин, які виступають проти існуючого світового порядку.

Тема 10. Світовий порядок в середині XX - на початку XXI століття

План

1. Двополюсна система – модель світового порядку.
2. Протиріччя функціонування однополюсного світового порядку.
3. Цивілізаційний чинник формування нового світоустрою.
4. Геоекономічний чинник формування нового світоустрою.
5. Технологічний чинник формування нового світового порядку.
6. Світоглядний чинник формування нового світоустрою.

Ключові поняття: світовий порядок, двополюсна система світового порядку, «холодна війна», баланс між наддержавами, глобальне суспільство, однополюсний світовий порядок, багатопольсний світовий порядок.

1. Двополюсна система – модель світового порядку

Після Другої світової війни у світі сформувалася двополюсна система: провідну роль у вирішенні питань міжнародної безпеки грали дві наддержави – США і СРСР, які були відповідно лідерами *«вільного світу»* і *соціалістичного табору*. Під егідою цих наддержав сформувалися і протистояли один одному два військово-політичні союзи – **НАТО** та **Варшавський договір**. Основне протистояння наддержав здійснювалося у формі «холодної війни». Окрім цих двох протидіючих блоків, були й *країни «третього світу»*, існування яких характеризувалося відсталістю, бідністю, архаїчністю, іноді прагненням подолати відсталість. Чимало з цих країн, навіть подолавши колоніальну залежність, часто потрапляли у фінансову, економічну чи технологічну залежність від США чи СРСР.

А. Зинов'єв констатує, що «холодна війна» Заходу, очолюваного США, проти СРСР та радянського блоку переросла у *нову світову війну*, причому *війну нового типу*. У цій боротьбі армії Заходу не вступали на територію Радянського Союзу, не використовувалися звичні засоби війни. Для досягнення військово-політичних цілей використовувалися, причому дуже ефективно, так звані *невоєнні засоби* (політичний тиск, інформаційна диверсія, спекуляції на гуманітарній проблематиці, робота спецслужб, несправедлива та хитромудра дипломатія). Радянському Союзу було завдано набагато більших збитків, ніж війна з Німеччиною 1941-1945 років.

А. Зинов'єв обґрунтував *концепцію еволюційного характеру «холодної війни»*. Він констатує, що всі відомі теорії соціальної еволюції виходили з явного та неявного погляду на еволюцію людства як на стихійний, не запланований, не підконтрольний волі й свідомості людей природно-історичний процес. Але у другій половині XX ст. відбувся *еволюційний перелом*. Його соціальна сутність полягає, по-перше, у *переході людства від епохи суспільств до епохи надсуспільств*, по-друге, у *перетворенні історичного процесу зі стихійного і некерованого в проєктований та керований*.

Після Другої світової війни розпочався процес *перетворення західної цивілізації на надцивілізацію західністського типу*. У межах країн (національних держав) сформувалася певна надбудова над компонентами їх

соціальної організації – *наддержава, надекономіка, надідеологія* тощо. З їхньої взаємодії утворилися «надбудовні» об'єднання наднаціонального та міжнаціонального масштабу, а також об'єднання, що охоплюють увесь західний світ, тобто *глобальне надсуспільство*. Еволюційний процес людства набув такого вигляду, який характеризується загалом поняттями «*західнізація*», «*американізація*» та «*глобалізація*». Всі ці поняття позначають той самий процес, який лише розглядається з різних точок зору. Цей процес насправді є підкоренням людства західним світом як єдиним цілим. *«Соціальна сутність глобалізації полягає в тому, що це найграндіозніша спланована і постійно запланована в деталях і керована в основних аспектах війна західного світу не просто за світове панування, а за оволодіння еволюційним процесом людства та управління ним у своїх інтересах».*

Головним противником західністського надсуспільства в еволюційній війні був Радянський Союз, який, на думку А. Зінов'єва, випередив західний світ в еволюційному відношенні більш ніж на півстоліття. Для Заходу проблема розгрому СРСР була не просто проблемою ослаблення сильного військового, політичного, ідеологічного та економічного конкурента. Це проблема знищення *еволюційного конкурента*, який погрожував збудувати світовий порядок за своїм планом і мав на це реальні шанси. Після краху радянського блоку та Радянського Союзу головною перешкодою на шляху західністського надсуспільства до світової гегемонії стає комуністичний Китай.

Таким чином, *функціонування дво полюсної системи світового порядку* супроводжувалося не лише *забезпеченням безпеки та мирного існування для всіх країн Європи*, а й *протиборством двох військово-політичних блоків у «холодній війні»*. Це протистояння закінчилося крахом Радянського Союзу, лідери якого не розуміли еволюційного характеру холодної війни, а їх метафізичне мислення не дозволило їм адекватно реагувати на деструктивні технології, які руйнували СРСР під час холодної війни.

2. Протиріччя функціонування однополюсного світового порядку

Після розпаду СРСР протягом двох десятиліть у світі встановилася незаперечна гегемонія однієї наддержави – США. Дуже швидко відбувся перехід від дво полюсного до однополюсного світу. Період тривалістю у два десятиліття знадобився для того, щоб дослідники окреслили явища та процеси, що свідчать про кризу однополюсної моделі світового порядку.

З. Бжезінський зазначав: «Після розпаду Радянського Союзу 1991 року Сполучені Штати почали панувати нероздільно. ... Америка виступала у масовій свідомості світовим економічним двигуном, політичним прикладом, соціальним маяком і не маючою собі рівних верховною володаркою».

С. Гантінгтон охарактеризував *дві картини, що описують співвідношення влади Заходу та інших цивілізацій*. Перша – переважаюча, тріумфальна, практично абсолютна могутність Заходу. З розпадом Радянського Союзу зник єдиний серйозний конкурент Заходу, і в результаті зовнішній вигляд світу визначається цілями, пріоритетами та інтересами головних європейських націй, за епізодичної участі Японії. США як єдина наддержава, що залишилася, разом

з Британією і Францією приймають найважливіші рішення з питань політики та безпеки. Захід – єдина цивілізація, яка має значні інтереси у всіх інших цивілізаціях та має можливість впливати на політику, економіку та безпеку всіх інших цивілізацій чи регіонів. Друга картина Заходу малює цю цивілізацію в занепаді, оскільки її частка світової політичної, економічної та військової могутності знижується порівняно з іншими цивілізаціями. Перемога Заходу у холодній війні призвела не до тріумфу, а до виснаження. Захід дедалі більше поглинають його внутрішні проблеми та потреби (уповільнення економічного зростання, спад зростання населення, безробіття, величезні бюджетні дефіцити, соціальна дезінтеграція, наркоманія, злочинність). У військовому плані баланс реальних потенціалів між Сполученими Штатами та рядом зростаючих регіональних держав (Іран, Індія та Китай) зміщуватиметься від центру до периферії. С. Гантінгтон ставить питання: яка з цих двох протилежних картин, що малюють місце Заходу у світі, описує реальність? І відповідає: вони обидві. Зараз панування Заходу незаперечне, і він залишається номером один у плані могутності та впливу у XXI столітті. Однак поступові, невідворотні та фундаментальні зміни також мають місце у балансі влади між цивілізаціями, і могутність Заходу порівняно з міццю інших цивілізацій і далі знижуватиметься. Найбільш значне посилення могутності припадає на частку азійських цивілізацій (і так продовжуватиметься й надалі). Китай поступово промальовується як суспільство, яке, швидше за все, кине виклик Заходу у боротьбі за глобальне панування.

Глобальне панування Заходу та боротьба несвропейських народів проти цього панування є протистоянням, яке протікає в основному в латентній формі і за своєю сутністю є невидимою війною, що має еволюційний характер. Це протистояння виражає геополітичний чинник формування нового світоустрою.

3. Цивілізаційний чинник формування нового світоустрою

В умовах становлення однополюсного світового порядку роль глобалізації, яку **О. Зінов'єв** назвав «війною західного світу за світове панування і управління еволюційним процесом людства» не ослабла, і навіть посилилася. Саме глобалізація, що проводиться Заходом, стала джерелом тих гострих протиріч, які мають геополітичний, геоekonomічний і цивілізаційний характер. **Однополюсний світовий порядок**, заснований на домінуванні США та Заходу (Новоєвропейсько-Атлантичної цивілізації), виявив себе як головну перешкоду на шляху руху інших цивілізацій у майбутнє. Економічна, політична, технологічна, інформаційна та військова перевага Заходу використовувалася для збереження відсталості народів інших цивілізацій з метою не допустити появи ще одного претендента на роль лідера в соціальній еволюції людства.

У вучасному світі **конфлікт між цивілізаціями** виявляє себе, передусім, у соціокультурній сфері. Дослідник витоків конфлікту цивілізацій в сучасному світі **Б. Аксюмов** доводить, що цивілізації конституюються на аксіологічному, світоглядному фундаменті, а тому конфлікт цивілізацій можна визначити як конфлікт між цінностями, ідеями, принципами, світоглядними парадигмами, як

ідентифікації чим жити, а щодо того, як жити. **Концепт «конфлікт ідентичностей»** є ключовим для пояснення феномену *«конфлікт цивілізацій»*. Звідси висновок: «Конфлікт цивілізацій – це конфлікт між різними культурними парадигмами світоосмислення, моделями цивілізаційного життєустрою».

С. Гантінгтон назвав *причини зростання конфліктності у відносинах цивілізацій*. По-перше, *відмінності між цивілізаціями* не тільки реально існують – в історичному досвіді, мові, культурі, традиціях, релігії, а й мають глибоке коріння, будучи продуктом віків, а тому незабаром не зникнуть. Вони значно суттєвіші, ніж різницю між ідеологіями та політичними режимами. По-друге, світ стає дедалі тіснішим; *взаємодія між народами різних цивілізацій постійно зростає*, що посилює як їхню самосвідомість, так і усвідомлення відмінностей між цивілізаціями та народами «всередині» цивілізацій. По-третє, *процеси економічної модернізації та соціальних змін*, що відбуваються в усьому світі, відривають людей від правових джерел їх самобутності, послаблюють національну державу як одне з її джерел. По-четверте, *зростання цивілізаційної самосвідомості посилюється* завдяки подвійній ролі Заходу. Захід знаходиться на вершині своєї могутності, а в незахідних країнах зростає неприйняття західних цінностей, спостерігається феномен *повернення до джерел свого національного буття*, що проявляється в таких явищах, як *«азіатизація»* Японії, *«індусизація»* в Індії, *«реісламізація»* Середнього Сходу після провалу західних ідей соціалізму та націоналізму. Захід все більше наштовхується на протистояння цих країн, які мають бажання, волю та ресурси будувати життя за своїми, а не західними зразками. Цьому сприяє *«девестернізація»* та *«туземізація» місцевих еліт*, які в минулому, здобуваючи освіту в Оксфорді, Сорбонні чи Сендхерсті та вбираючи західні цінності та норми поведінки, були головними провідниками західного впливу. Щоправда, західні, американські, культура, стиль життя та звички стають дедалі популярнішими серед народних мас. По-п'яте, *культурні особливості та різноголосиці менш мінливі, і не так легко піддаються примиренню, компромісам, на відміну від політичних та економічних*.

Вивчення причин конфліктності між цивілізаціями показує, що вони пов'язані з **фундаментальним протиріччям сучасного світу**: з одного боку, зростаюче прагнення народів різних цивілізацій до розвитку та процвітання, з другого боку, прагнення Заходу зберегти свій статус лідера у соціальній еволюції людства шляхом всебічного стримування розвитку народів незахідних цивілізацій.

Тенденція прагнення народів до розвитку та процвітання виявилася у **політичному пробудженні національної самосвідомості** багатьох народів незахідних цивілізацій. Аналізуючи вплив глобального політичного пробудження, **З. Бжезінський** оцінює його як найважливіший чинник, що формує негативне ставлення багатьох неєвропейських народів до Заходу. «У нинішньому постколоніальному світі політично прокинутих об'єднує спільний погляд на історію, який трактує їхню пригніченість щодо інших, тривалий утиск ззовні, відсутність самоповаги і особисту невлаштованість як колективну

спадщину західного панування. Вістря антиколоніального протесту, який підігрівається спогадами, що ще не згладилися, про британське, французьке, португальське, іспанське, бельгійське, голландське, італійське і німецьке колоніальне панування спрямоване на Захід». Вчений наводить два подальші непрямі наслідки глобального політичного пробудження. По-перше, ***кінець щодо недорогих односторонніх військових кампаній***, які проводяться технологічно досконалішими експедиційними силами Заходу проти політично пасивного, погано озброєного та розрізненого місцевого населення. Політичне пробудження сприяє згуртованості народів, роблячи зовнішнє домінування більш трудомістким, демонструє високо мотивований, більш стійкий і тактично винахідливий народний опір («народна війна») в'єтнамців, алжирців, чеченців та афганців іноземному втручання. У цій боротьбі перемога не завжди дістається тим, хто має технологічну перевагу. По-друге, політичне пробудження, що поширюється, підкреслює насамперед непомітну грань змагальної міжнародної політики – ***глобальне системне суперництво***».

Таким чином, політичне пробудження національної самосвідомості неєвропейських народів є реакцією цих народів у відповідь на своє нерівноправне становище у відносинах з країнами Заходу і позначає ***цивілізаційний фактор формування нового світоустрою***.

4. Геоекономічний чинник формування нового світоустрою

У сучасному світі, як і в попередні епохи, найважливішим ***джерелом протистояння народів є їхня боротьба за доступ до різних ресурсів, необхідних для їхньої життєдіяльності***. У системі однополюсного світового порядку глобалізація перетворилася на засіб регулювання доступу народів до тих чи інших життєво важливих ресурсів. ***Глобалізація є світовим процесом, який формує новий суспільний та соціально-економічний устрій у світовому масштабі, змінюючи життєустрій народів світу та підпорядковуючи їх інтересам всесвітніх монополій***. В умовах панування транснаціональних корпорацій різко загострюється проблема виживання суверенних націй-держав. Основним наслідком глобалізації стало формування світового порядку, що характеризується поділом країн на основні групи, що відрізняються за місцем у світовій економіці та перспективами розвитку.

Український економіст **О. Шнипко** зазначає, що на рубежі другого та третього тисячоліть людство знову виявилось розділеним на якісно відмінні між собою ***цивілізаційні кластери***: 1) ***країни «золотого мільярда»*** – близько 30 країн – технологічних лідерів, які генерують вищі технології та інтелектуально експлуатують піднялися рівня інформаційних товариств. Вони досягли такого рівня та якості глобальної конкурентоспроможності, завдяки якій мають усі можливості не дати іншим країнам себе «наздогнати та перегнати»; 2) ***країни «другого класу»*** – близько 20 країн, які певною мірою можуть використовувати високі технології і хоча б гіпотетично ставлять собі за мету розвитку, співзвучні з орієнтирами головної тридцятки; 3) ***країни-аутсайтери («третій світ»)*** – понад 150 країн, які не здатні до конкурентного саморозвитку в глобалізованому світі та приречені на незворотну бідність, прогресуючий занепад, деградацію та

політичну смерть. Ці кластери утворюють нову систему світоустрою – *систему глобалізму*, що стала домінантним чинником світового розвитку. В її основі – зрощення інтересів, стратегій і механізмів світового панування наймогутніших держав, глобальних транснаціональних корпорацій та міжнародних організацій.

За оцінкою **С. Кримського** та **Ю. Павленка**, глобалізація вносить найглибші конфігурації в життя народів сучасного світу, закладаючи основну суперечність розвитку людства. «Впадає у вічі різке нерівноправність компонентів, що утворюють глобальну цивілізацію, дедалі більша прірва (у тому числі за параметрами якості життя середньої маси людей) між їх провідною ланкою – Заходом, групою найбільш розвинених країн, що вийшли на рівень інформаційного суспільства, та іншим людством, яке все вражаюче відстає від світових лідерів. Останні, використовуючи свою економічну та військово-технічну перевагу, змогли організувати навколо себе (і у своїх власних інтересах) інше людство, мобілізувати природні та людські ресурси планети на користь власного прискореного розвитку, зростання своєї могутності та комфорту життя. Здійснювалося та здійснюється це відповідно до *принципу нееквівалентного обміну*. Його наслідком є виснаження ресурсів більшості регіонів планети та погіршення якості життя мешканців, включених у процес глобалізації. Тому основною контроверзою глобалізації є *протиріччя (що посилюється) між групою найбільш розвинених країн Заходу та іншим людством*, що терпить експлуатацію (в основному через нееквівалентний обмін) з боку світових лідерів і все більше, у своїй масі, відстає від них. Це відставання у багатьох випадках, якщо не повсюдно, набуває незворотного характеру».

Сформована в сучасному світі модель нееквівалентного обміну між пануючим Заходом та рештою людства, що терпить експлуатацію, породжує дві протилежні тенденції: з одного боку, прагнення народів, що знаходяться під неокolonіальним гнітом, до справедливого обміну, з іншого боку, прагнення країн Заходу зберегти існуючу модель нееквівалентного обміну. Боротьба народів за встановлення справедливого (еквівалентного) обміну є вираженням *геоекономічного чинника формування нового світоустрою*.

5. Технологічний чинник формування нового світового порядку

Досліджуючи невидимі способи впливу на життя народів (засоби, що використовуються в невидимих інформаційно-психологічних війнах Заходу), **М. Сенченко** розкрив механізм впливу глобальних центрів Заходу на розвиток країн периферії капіталістичної системи та показав, як нові технології влади перетворюють умови розвитку цих країн на умови їх деградації. Для обґрунтування своїх планів нового світового порядку закулісна влада розробила кілька теорій, оновивши старі, точніше наповнивши їх новим змістом. Серед них важливе місце посідає *теорія «золотого мільярда»*, включаючи зміст глобалізації стосовно народів периферії. «Процеси глобалізації (установки нового світового порядку) значною мірою ґрунтуються на нових технологіях влади. Підпорядкування країн периферії досягалося гальмуванням розвитку. Для цих країн три складові прогресу (соціальна,

цивілізаційна, модернізаційна) перетворилися на складові зі знаком мінус. По-перше, проводилася *демодернізація країн* – утиск високих технологій, «втеча мозків», перетворення країн на сировинний придаток. По-друге, *зречення традицій, відмова від основ своєї цивілізації*, прийняття західної цивілізації, американського життя за єдиний зразок. По-третє – *організація соціальних протиріч, національних та конфесійних конфліктів*. Таким чином, умови розвитку перетворювалися на умови деградації.

Захід намагається зберегти свою технологічну перевагу (у тому числі військову) над неєвропейськими країнами. Глобальні центри Заходу змогли створити *деструктивні соціально-гуманітарні технології*, які здатні послабити чи навіть усунути конкурента на лідерство у соціальній еволюції людства (засоби ведення «холодної війни» проти СРСР, технології кольорових революцій та ін.). З'ясовується, що цим технологіям виявилось не під силу зламати опір такого гіганта як Китай, який ще в XIX столітті отримав щеплення від негативного європейського впливу, коли став жертвою опіумних війн.

Більше того, в останні десятиліття чітко виявилася здатність Китаю створювати *ефективні системи життєзабезпечення країни*, поява яких у США просто неможлива. Йдеться про порівняння здатності моделей охорони здоров'я США та Китаю протистояти пандемії COVID-19. На 28.01.2022 р. протистояння пандемії характеризувалося такими показниками. У всіх країнах світу за період від виявлення перших хворих кількість інфікованих досягла 367 057 164 осіб, смертельних випадків – 5 657 323, одужалих – 290 397 099 осіб, продовжують хворіти – 71 002 742 осіб. Серед усіх країн світу найбільш уразливою перед ударами пандемії COVID-19 виявилися США: загальна кількість інфікованих склала 74 695 333 особи. (20% світового рівня), смертельних випадків – 902 140 осіб (майже 16%), одужали після хвороби – 45614212 осіб, продовжують хворіти – 28178981 (близько 40%). У цей час у Китаї загальна кількість інфікованих становило 105 875 осіб (0,027% від світового рівня), смертельних випадків – 4636 осіб. (0,08%), одужали після хвороби – 98 971 осіб, що продовжують хворіти – 2 268 осіб (0,003%). Всі ці показники переконливо свідчать, що суспільство США виявилось найбільш уразливим під ударами пандемії COVID-19, а Китай, чисельність населення якого в 4,5 рази перевищує чисельність населення США, змогла знайти гідну відповідь на виклик пандемії. Причини відмінностей у здатності цих країн протистояти пандемії обумовлені національними моделями охорони здоров'я, що діють у них.

Успіх Китаю у боротьбі з пандемією зумовлений: провідною роллю держави, яка за короткий термін перетворила себе та суспільство на суб'єкти протистояння пандемії; функціонуванням соціально-страхової системи охорони здоров'я, що забезпечує всім громадян доступність медичних послуг; використанням у боротьбі з COVID-19 як класичних методів лікування, так і традиційної китайської медицини; запровадженням безкоштовних діагностики та лікування хворих на COVID-19 за рахунок держави, що забезпечило для всіх громадян, особливо з малозабезпечених верств населення, доступ до лікування та профілактики захворювань на COVID-19; формування адекватного загрозам відносини, культури (ІТ-технології, соціальна мобілізація, соціальні мережі) та

поведінки громадян. Трагічні наслідки протистояння пандемії США обумовлені такими факторами: приватна модель охорони здоров'я; відсутність єдиної національної системи охорони здоров'я; домінування підходу, згідно з яким вирішення всіх соціальних проблем здійснюється шляхом комерціалізації, гонитви за прибутком та надприбутком (фармацевтичні кампанії, приватні медичні установи, приватні лікарі), не забезпечує успіху у боротьбі з пандемією; відсутність у США суспільно-політичних сил, здатних перетворити власну державу та суспільство на суб'єкти боротьби з пандемією COVID-19.

Таким чином, в умовах, коли країни Заходу широко використовують деструктивні соціально-гуманітарні технології з метою загальмувати розвиток і навіть відкинути на десятиліття в минуле неєвропейські країни, Китай за допомогою низки конструктивних соціально-гуманітарних технологій створив ефективну національну систему охорони здоров'я, що забезпечила гідну відповідь на такий серйозний виклик сучасності, як пандемія COVID-19. ***Боротьба за лідерство у соціальній еволюції людства визначатиметься технологічним чинником, що проявляється у здатності створювати як деструктивні, так і конструктивні соціально-гуманітарні технології.***

6. Світоглядний чинник формування нового світоустрою

Однополюсний світ є моделлю управління людством, яка відбиває практичне втілення ідеологами Заходу концепції «золотого мільярда». Український дослідник **М. Сенченко** розкриває сутність глобального соціального управління, яка проявляється у двох моделях життеустрою (типах соціального порядку), які зумовлені впливом концептуальної влади (що відображає домінуючий вплив певних концепцій на суспільну свідомість як ідейну основу управління суспільством у сучасному світі). «Суб'єктивна мета **концептуальної влади** – реалізація двох полярних суспільних систем та відповідних систем управління соціально-економічними процесами. Систему управління, яка дотримується своєрідного принципу еквівалентності при обміні виробленими людьми засобами життя (їжа, одяг тощо), умовно можна назвати справедливою системою, а держава або громада, що живе за цим принципом – суспільством соціальної справедливості. Інша концепція управління полягає в порушенні принципу «еквівалентності». Таку концепцію життеустрою та відповідну їй систему управління можна назвати системою егоїзму чи системою лихварства. Відомо, що 45% сукупного доходу населення планети – в руках 358 лихварських банківських сімейних кланів, що утворюють Фінансовий інтернаціонал. ... За даними ООН (Доповідь ООН «Показники світового розвитку у 2000 р.», квітень 2000 р.), на 57% населення світу припадає лише 6% світового доходу (близько 30 доларів щомісяця на людину). Це свідчить про те, що лихварська система життеустрою домінує на планеті».

На концептуальному, світоглядному рівні протистояння Заходу та народів неєвропейських цивілізацій проявляється у конкуренції двох типів соціальних систем. З одного боку, поширення Заходом по всьому світу системи егоїзму (лихварства) веде до руйнування в неєвропейських суспільствах еквівалентного обміну, з іншого боку, прагнення багатьох народів до створення суспільства

соціальної справедливості змушує їх спиратися на власні природні та культурні ресурси у протистоянні із Заходом. Боротьба на світоглядному рівні виражає **концептуальний світоглядний чинник формування майбутнього соціальної системи та відповідної її потребам моделі світоустрою.**

Вчені звертають увагу на зростання духовних факторів у функціонуванні світового порядку. **Г. Кіссінджер** стверджує: «Стійкість будь-якої системи світового порядку буде залежати від того, чи сприйматимуть її як справедливу не лише лідери, а й громадяни. Вона повинна відображати дві істини: порядок без свободи, навіть якщо він підтримується миттєвим піднесенням, зрештою створює свою власну протилежність; проте свободу неможливо забезпечити чи утримати без рамок порядку, які зберігають світ».

Соціальна справедливість – це морально-правова категорія, яка виражає уявлення про належне, що історично склалися в суспільстві, тобто про відповідність між соціальною значимістю особистості та її становищем у суспільстві, між правами та обов'язками, між працею і винагородою, між злочином і покаранням, між діянням і відплатою тощо. **На шляху до нового світоустрою саме формування відношення різних народів, держав і громадян до світового порядку як справедливого чи несправедливого буде залежати від вирішального впливу світоглядних, геоекономічних, геополітичних, цивілізаційних та технологічних факторів трансформації світового порядку.**

? Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте двополюсну систему світового порядку.
2. Обґрунтуйте основне протиріччя функціонування однополюсного світового порядку.
3. Охарактеризуйте цивілізаційний чинник формування нового світоустрою.
4. Охарактеризуйте геоекономічний чинник формування нового світоустрою.
5. Охарактеризуйте технологічний чинник формування нового світоустрою.
6. Охарактеризуйте світоглядний чинник формування нового світоустрою.
7. Чому соціальна справедливість може розглядатися як чинник формування нового світоустрою?

✍ Тести для самоперевірки:

1. Автором концепції еволюційного характеру «холодної війни» є:
 - а) З. Бжезінський;
 - б) А. Зінов'єв;
 - в) Г. Кіссінджер;
 - г) М. Сенченко.
2. Яка з ознак не є характерною для двополюсної моделі світового порядку?
 - а) «холодна війна»;
 - б) протистояння двох військово-політичних союзів – НАТО і Варшавського договору;
 - в) домінування одного глобального гегемона в усьому світі;

г) гонка озброєнь між СРСР і США.

3. Яка з ознак не є передумовою становлення однополярного світового порядку?

- а) розпад СРСР;
- б) закінчення «холодної війни»;
- в) протистояння цивілізацій;
- г) технологічне лідерство країн Заходу.

4. Яка з ознак не є проявом кризи однополярного світового порядку?

- а) існуюча модель глобалізації;
- б) глобальне панування Заходу;
- в) нееквівалентний обмін між країнами «золотого мільярду» і рештою країн світу;
- г) криза цивілізацій.

5. Пробудження національної самосвідомості неєвропейських народів є реакцією цих народів у відповідь на своє нерівноправне становище у відносинах з країнами Заходу і постає як:

- а) технологічний чинник формування нового світового порядку;
- б) геоелекономічний чинник формування нового світоустрою;
- в) геополітичний чинник формування нового світоустрою;
- г) цивілізаційний чинник формування нового світоустрою.

6. Глобальне панування Заходу та боротьба неєвропейських народів проти цього панування постає як:

- а) технологічний чинник формування нового світового порядку;
- б) геоелекономічний чинник формування нового світоустрою;
- в) геополітичний чинник формування нового світоустрою;
- г) цивілізаційний чинник формування нового світоустрою.

7. Боротьба народів світу за встановлення справедливого (еквівалентного) обміну із країнами «золотого мільярду» постає як:

- а) технологічний чинник формування нового світового порядку;
- б) геоелекономічний чинник формування нового світоустрою;
- в) геополітичний чинник формування нового світоустрою;
- г) світоглядний чинник формування нового світоустрою.

8. Формування відношення різних народів, держав і громадян до світового порядку як справедливого чи несправедливого постає як:

- а) технологічний чинник формування нового світового порядку;
- б) геоелекономічний чинник формування нового світоустрою;
- в) геополітичний чинник формування нового світоустрою;
- г) світоглядний чинник формування нового світоустрою.

✎ Практичні завдання

1. Обґрунтуйте сильні та слабкі сторони світового порядку, який установився після Другої світової війни.
2. Проаналізуйте основні риси світового порядку, який установився після розпаду СРСР.

Тема 11. Трансформація суспільства за моделлю Вашингтонського консенсусу

План

1. Дослідження впливу глобалізації на трансформацію суспільства.
2. Механізм Вашингтонського консенсусу.
3. Наслідки трансформації суспільства за Вашингтонським консенсусом.

Ключові поняття: Вашингтонський консенсус, глобалізація, соціальний порядок, ринкові реформи, світова політика, криза, соціальний порядок.

1. Дослідження впливу глобалізації на трансформацію суспільства

Сутність, зміст, характер і наслідки ринкових реформ за моделлю Вашингтонського консенсусу досліджували: **Ю. Збітнєв і М. Сенченко** (*«Біла книга України або Вашингтонський консенсус в дії. Наслідки економічних реформ 1991-2001 років»*, 2003 рік), **М. Павловський** (*«Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія)»*, 2001 рік), **О. Шнипко** (*«Економічна влада в системі соціальних координат»*, 2012 рік), **Дж. Стігліц** (*«Глобалізація та її тягар»*, 2003 рік).

Поняття *«Вашингтонський консенсус»* вперше з'явилося в кінці 80-х років ХХ ст. Його ввів до наукового обігу **Джон Уільямсон**, економіст Інституту міжнародної економіки у Вашингтоні. Зміст цього поняття включав макроекономічну стабілізацію, приватизацію, жорстку монетарну політику, відмову від бюджетного дефіциту, лібералізацію торгівлі, відкритість для іноземних інвестицій. Ці заходи розглядалися як припис МВФ щодо країн, що розвиваються, які, потрапивши в борговий зашморг, гостро потребували валютних кредитів фонду. Підхід став стандартним «правильним» рецептом для вирішення проблем країн, що розвиваються, його було покладено в основу реформ в Латинській Америці та Східній Європі.

Основною передумовою появи Вашингтонського консенсусу було соціально-економічне становище країн Латинської Америки, які в 1980-х рр. опинилися в безнадійній борговій кабалі кредитів великих американських банків, виданих, в т.ч., під гарантії МВФ, Світового банку та американського уряду (більше 500 млрд. дол.). «Вашингтонський консенсус» було створено як план для групи країн Латинської Америки, що спрямований на досягнення стабілізації і стійкості в цих країнах з метою забезпечення повернення боргів американським банкам. Цим країнам запропонували «Вашингтонський консенсус», що являв собою *програму структурної перебудови економік* цих країн і включав такі 10 пунктів: 1) приватизація; 2) фінансова дисципліна; 3) переорієнтація державних видатків; 4) реформа оподаткування; 5) фінансова лібералізація; 6) лібералізація торгівлі; 7) досягнення конкурентоздатності валютних курсів; 8) цінова лібералізація; 9) відкриття кордонів для прямих іноземних інвестицій; 10) зміцнення майнових прав власників.

Наслідки реалізації економічних реформ за моделлю Вашингтонського консенсусу виявилися невтішними практично для всіх країн, у яких вони проводилися. Дослідження, здійснене **Б. Джонсоном** та **Б. Шефером** у 1997

році для «**Фонду спадщина**» (Heritage Foundation), показало, що в період з 1965 по 1995 рік МВФ прагнув «врятувати» 89 країн. Сьогодні 48 із них знаходяться приблизно в тій же ситуації, що й до отримання коштів МВФ, а 32 стали ще біднішими, опинившись в економічному колапсі.

Отже, вплив глобалізації на трансформацію суспільства проявився перш за все в реалізації економічних реформ за моделлю Вашингтонського консенсусу.

2. Механізм Вашингтонського консенсусу

Механізм Вашингтонського консенсусу склався як система взаємодії сукупності держав-боржників і міжнародних установ-кредиторів, діяльність яких спирається на інтереси та підтримку США та країн Заходу, пов'язаних з ними транснаціональних корпорацій (ТНК). Цей механізм має безпосередній зв'язок із процесом глобалізації та структурами, що його здійснюють.

Як зазначалося раніше, в структуру мондіалістських установ і організацій, що формують світову політику, включаючи процес глобалізації, входять три впливові організації – **Рада з міжнародних відносин (РМО)**, **Більдерберзький клуб (БК)**, **Тристороння комісія (ТК)**. Ці організації деякі науковці умовно називають законодавчою гілкою світової «прото-влади». Зародки ж виконавчої влади були створені на **Бреттон-Вудській конференції** в 1944 р. Прообразами всесвітнього казначейства стали **Міжнародний валютний фонд** (МВФ, International Monetary Fund – IMF) та **Світовий Банк** (СБ, World Bank – WB), які покликані видавати кредити країнам, що входять до них, на певних умовах. Є певний розподіл повноважень між ними: МВФ видає гроші на покриття дефіцитів платіжних балансів, що виникли, тобто в разі різкого дефіциту бюджетних доходів, обвалу зовнішньоторговельного балансу або високих видатків щодо обслуговування державного боргу тощо. Світовий Банк фінансує проекти розвитку інфраструктури і соціальні проекти, такі як освоєння територій, будівництво доріг, реструктуризацію збиткових галузей економіки, регулювання народжуваності тощо.

До складу РМО, БК і ТК входять дуже багато впливових осіб. По-перше, *ряд професорів та функціонерів з наукових установ та університетів*, зокрема елітарних, таких як **Колумбійський, Каліфорнійський, Гарвардський, Єльський, Стенфордський і Массачусетський технологічний інститут**. По-друге, *кількість власників, видавців та провідних журналістів світових ЗМІ* не піддається обчисленню, їх там – декілька сотень. По-третє, *представники державної влади усіх країн світу*. По-четверте, *керівники усіх найважливіших міжнародних організацій*: ООН, МВФ, СБ, Світової організації торгівлі, Міжнародного суду в Гаазі, Нобелівського комітету. По-п'яте, *керівники і високопоставлені персони центральних банків головних європейських країн* є членами мондіалістських організацій і регулярно звітують перед ними. По-шосте, *ряд неурядових організацій* – від жіночих до міжнародної амністії. По-сьоме, *справжньою вершиною цих структур є найбільші корпорації. Ці складові мондіалістської структури влади мають найбільший вплив на світову політику та економіку, реалізують Вашингтонський консенсус і забезпечують формування нового світового порядку*.

3. Наслідки трансформації суспільства за моделлю Вашингтонського консенсусу

Розглянемо основні наслідки впливу Вашингтонського консенсусу на країни, які погодилися на визначену ним модель трансформації суспільства. По-перше, *держави цих країн потрапляють у фінансово-боргову залежність, певною мірою втрачають державний суверенітет, перетворюються на об'єкти зовнішнього управління, що позбавлені будь-якої можливості вирватися із пастки відсталості*. **С. Пирожков** зазначає, що глобалізація торкнулася практично всього світу, однак тільки найрозвинутіші країни світу мають можливість користуватися її плодами. Водночас «значна кількість відсталих країн, втягуючись на не вигідних для себе умовах у процес світової економічної та політичної інтеграції, відмовляються миритися з роллю постачальників сировини і природних ресурсів або з роллю аграрного придатка до індустріального і постіндустріального світу».

По-друге, *ці країни перетворюються на об'єкт нещадної експлуатації з боку ТНК*, які забезпечують перекачування сировинних ресурсів та палива з них до США та провідних країн світу. **О. Платонов** визначив інструменти перерозподілу ресурсів інших країн на користь США: 1) величезна кількість незабезпечених доларів, які американська система пустила на світовий ринок; 2) «в механізмі перерозподілу ресурсів країн, що не відносяться до західного світу, на користь США є навмисно занижені ціни на сировину та паливо, які США отримують із країн, що розвиваються»; 3) США і весь західний світ обплутав їх мережею кабальних боргів; 4) транснаціональні корпорації, які за своєю фінансовою могутністю та масштабами діяльності перетворилися на справжні імперії, встановлюють контроль над життєво важливими ресурсами країн шляхом розміщення дочірніх філіалів, а також у формі переливу капіталів і товарів в Америку через системи трансферних цін; 5) економія на витратах на робочу силу американського капіталу в зарубіжних країнах.

Аналізуючи проблему фінансового поневолення світу, **М. Сенченко** акцентує увагу на існуванні невидимого каналу перекачування ресурсів до рук поневолювача (деякі дослідники називають їх «насосами перекачування ресурсів» до країн «золотого мільярда»). «Найрезультативніший спосіб підкорення країн і народів – фінансове поневолення, яке досягається через інформаційний, психологічний і економічний тиск, інтелектуальну обробку і за допомогою цілого ряду інших, на перший погляд нешкідливих, засобів. Багато держав давно фінансово поневолено. Постійно платять данину глобальній фінансовій мафії (ГФМ), при цьому, частенько не розуміючи, що потрапили в залежність. Не бачать силу, яка тримає їх у своїх лежачих так уміло, що гноблений навіть не відчуває тиску. Люди нібито мають право вільного висловлювати думку, самі обирають президентів, губернаторів, місцеву владу і не розуміють, що суспільство, в якому вони живуть, використовується для того, щоб перекидати багатства їх країни невидимим каналом в руки поневолювача».

По-третє, *країни, які прийняли модель Вашингтонського консенсусу, позбавляються ресурсів, необхідних для власної технологічної модернізації*. **О. Шнипко** зазначає, що в другій половині ХХ ст. виникли нові механізми

стратифікації людства і розподілу світу на *цивілізаційні кластери*, позначені як «золотий мільярд», «другий клас», «третій клас». Ареал «золотого мільярда» охоплює приблизно 30 країн – *технологічних лідерів*, які генерують, акумулюють, інтенсивно застосовують високі технології, зросли до рівня інформаційних суспільств, а також інтелектуально експлуатують решту світу. До категорії «*другого класу*» або «*другого світу*» відносять 30-40 країн, які певною мірою спроможні брати участь у продукуванні високих технологій, а також ставлять перед собою, хоча б гіпотетично, цілі розвитку, схожі з досягненнями і орієнтирами країн-лідерів. *Табір аутсайдерів* («*третій світ*») об'єднує 120-130 країн, не здатних до конкурентного саморозвитку в глобалізованому середовищі, приречених на бідність, прогресуючий занепад, деградацію і, не виключено, політичну смерть. Водночас США з населенням, що не перевищує 5 % населення планети, споживають до 40 % глобальних ресурсів. І цей рівень продовжує зростати.

Оцінку тенденцій перерозподілу багатств світу навів **М. Павловський**: «В межах геоeкономіки стандарт життя як відношення багатства розвинутих країн до багатства країн периферії світового господарства складає 80:1 і має тенденцію до збільшення. Лібералізація, відкритість та інтеграція в межах геоeкономіки ведуть до збагачення країн елітаризму і зубожіння периферії світового господарства (в 1960 році вказане співвідношення складало 40:1)».

По-четверте, *країни, які прийняли Вашингтонський консенсус, стають об'єктами діяльності економічних убивць*. Розкриття різноманітних аспектів діяльності економічних вбивць почалося з публікації книги **Джона Перкінса** «*Сповідь економічного вбивці*». Дещо пізніше вийшла ще одна книга – «*Ігри економічних вбивць*», в якій група авторів (**Джон Перкінс, Стівен Хайат, Сем Гвін, Джон Крістенсен, Люсі Комісар, Кетлін Керн, Ендрю Роуелл, Джеймс Маріотт, Грег Маттіт, Стів Беркман, Еллен Огюстін** та інші) розкривають руйнівний зміст діяльності ТНК в країнах третього світу. В ній Джон Перкінс констатує: «Економічні вбивці – це люди, які обкрадали країни по всьому світу на трильйони доларів. Вони «перекачують» гроші із світового банку, Агентства США з міжнародного розвитку та інших іноземних організацій, що надають допомогу бідним країнам, в казну гігантських корпорацій і кишені декількох сімей, які контролюють природні багатства планети. Їх інструменти – це фальсифіковані фінансові звіти, сфабриковані вибори, хабарі, здирництво, секс і вбивства. Вони грають у гру, таку ж давню, як «Імперія», але, яка набула нових, жахливих масштабів в теперішній період глобалізації».

По-п'яте, *країни, які прийняли модель Вашингтонського консенсусу, приречені на деградацію і зубожіння*. Оцінюючи реформи МВФ, **Ю. Пахомов** констатує: «жодна країна, що використовувала моделі МВФ, по суті, не витримала випробування на міцність, і, навпаки, успіх у реформах мали ті, які порушували емвеефівські догмати і шаблони». Далі застереження: для України «в рамках емвеефівської моделі інший шлях – крім технологічної та інтелектуальної деградації – просто виключався».

Фахівці визнають *обмеженість моделі «вашингтонського консенсусу»*. Основна проблема полягала в філософії «вашингтонського консенсусу», а саме

– в думці про те, що існує єдина в світі економічна і політична модель, єдина модель безпеки, яка підходить для кожної країни. Ця концепція в наш час – повний нонсенс. Ми ніколи не побачимо однієї єдиної економічної моделі, яка буде влаштовувати всі країни світу. Остаточна перевірка придатності тієї чи іншої моделі проводиться на населенні країни.

Помічник Генерального секретаря ООН з економічного розвитку **Джомо Кван Сундарам** у своїй доповіді на Конференції міжнародної Спільки економістів у Москві в 2005 р. пов'язав формування труднощів в економіці більшості країн з їх спробами використати рекомендації МВФ, основані на «Вашингтонському консенсусі». *Для успішного розвитку перехідних економік потрібен зовсім прагматичний і надійний «новий консенсус», оснований на здоровому розумі, досвіді та перевірених експериментах.* Це, на його думку, такі заходи: імперативна необхідність *активного використання політики* (тобто держави), *прагматичних елементів теорії та методології науки* (економічної та управлінської), *врахування місцевих умов*, створення *відповідних інститутів*, що корелюють самі ці місцеві умови. Треба використовувати різні методи і підходи, подивитися, що працює, а що приносить негативний ефект, щоб відмовитися від таких методів.

? Питання для самоконтролю:

1. Опишіть джерела, в яких розкривається вплив глобалізації за трансформацію суспільства.
2. Визначте зміст поняття «Вашингтонський консенсус»?
3. Охарактеризуйте механізм Вашингтонського консенсусу.
4. Які наслідки трансформації суспільства за Вашингтонським консенсусу?
5. Які перспективи Вашингтонського консенсусу в реформуванні економік країн світу?

✍ Тести для самоперевірки:

1. Автором книги «Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія)» є:
 - а) Ю. Збітнєв і М. Сенченко;
 - б) М. Павловський;
 - в) Дж. Стігліц;
 - г) О. Шнипко.
2. Автором книги «Економічна влада в системі соціальних координат» є:
 - а) Д. Перкінс;
 - б) М. Павловський;
 - в) Дж. Стігліц;
 - г) О. Шнипко.
3. Автором книги «Біла книга України або Вашингтонський консенсус в дії. Наслідки економічних реформ 1991-2001 років» є:
 - а) Ю. Збітнєв і М. Сенченко;
 - б) М. Павловський;
 - в) Дж. Стігліц;

г) О. Шнипко.

4. Автором книги «Сповідь економічного вбивці» є:

- а) Д. Перкінс;
- б) М. Павловський;
- в) Дж. Стігліц;
- г) О. Шнипко.

5. Початково «Вашингтонський консенсус» задумувався як модель економічних реформ для:

- а) країн Європи;
- б) країн Азії;
- в) країн Латинської Америки;
- г) країн соціалістичного табору.

6. Мета «Вашингтонського консенсусу»:

- а) модернізація країни;
- б) індустріалізація країни;
- в) забезпечення стабільності та стійкості економіки країни;
- г) забезпечення повернення боргів американським банкам.

7. Яка з оцінок наслідків реалізації економічних реформ за моделлю «Вашингтонського консенсусу» (дослідження «Фонду спадщини») є помилковою:

- а) МВФ прагнув «врятувати» 89 країн;
- б) 48 країн досягли успіху в подоланні бідності;
- в) 32 країни стали ще біднішими;
- г) 48 країн знаходяться в тій же ситуації, що й до отримання коштів МВФ.

8. Яка із названих структур не відноситься механізму «Вашингтонського консенсусу»?

- а) ООН;
- б) МВФ та СБ;
- в) організація БРІКС;
- г) Колумбійський, Гарвардський та інші елітарні університети.

9. Яка властивість не притаманна країнам, які здійснюють реформування суспільства за моделлю «Вашингтонського консенсусу»?

- а) країна зміцнила свій суверенітет;
- б) країна потрапила у фінансово-боргову залежність від МВФ та СБ;
- в) країна перетворюється на об'єкт нещадної експлуатації з боку ТНК;
- г) країна позбавляється ресурсів, необхідних для власної технологічної модернізації.

♣ Практичні завдання

1. Проаналізуйте наслідки реформ за моделлю Вашингтонського консенсусу в одній із країн Латинської Америки.
2. Поміркуйте, чи пов'язане «економічне диво» тихоокеанських «тигрів» із моделлю Вашингтонського консенсусу? Обґрунтуйте свою думку.

Тема 12. Трансформація суспільства за моделлю Пекінського консенсусу

План

1. Основні передумови появи моделі Пекінського консенсусу.
2. Успіхи Китаю в реформуванні економіки.
3. Стратегія Пекінського консенсусу.
4. Пекінський і Вашингтонський консенсус – альтернативні шляхи змін економіки та суспільства.

Ключові поняття: Пекінський консенсус, Вашингтонський консенсус, економіка, економічні реформи, трансформація суспільства, китайська модель економічного розвитку.

1. Основні передумови появи моделі Пекінського консенсусу

Основними передумовами появи Пекінського консенсусу стали успіхи економічних реформ у Китаї та розчарування наслідками Вашингтонського консенсусу. Поняття **«Пекінський консенсус»** ввів до наукового обігу відомий американський політолог і економіст **Джошуа Купер Рамо**, який у 2004 році написав книгу з такою назвою. В ній «Пекінський консенсус» розглядається як альтернатива «Вашингтонському консенсусу».

Фахівці виділяють відмінності між «Вашингтонським консенсусом» і «Пекінським консенсусом». У 2004 р. **Лондонським центром міжнародної політики** була опублікована доповідь під назвою **«Пекінський консенсус»**, в якій мова йшла не лише про ефективність китайського досвіду, але й про сутність цього проекту. Якщо «вашингтонський консенсус», на думку авторів доповіді, «ощасливив одних банкірів», то «пекінський консенсус» працює в інтересах простих людей. **Мета Пекінського консенсусу – забезпечення зростання економіки при збереженні незалежності.** Відмінні риси – **«рішуче прагнення до інновацій та експериментів»** (спеціальні економічні зони), **«захист державних кордонів та інтересів»**, **«накопичення інструментів асиметричної сили»** (у вигляді потужних валютних резервів). **Китайська модель видається лондонським дослідникам універсальною відповіддю на виклики сучасності.**

На основі аналізу основних факторів економічного розвитку Китаю Рамо сформулював три основні **рекомендації** для економічного розвитку. 1) **Прихильність інноваціям та постійному експериментуванню.** 2) **Доход на душу населення** не може бути єдиним показником прогресу, поряд із ним повинні враховуватися **стійкість економічної системи та розподіл багатства.** 3) **Політика самовизначення**, за якої менш розвинені держави контролюють відношення запозиченого капіталу до власних коштів з метою економічного захисту від наддержав і збереження свого фінансового суверенітету. Також поряд із цим рекомендується побудова ефективної воєнної стратегії, що має переважно асиметричний характер і не передбачає прямої конфронтації.

2. Успіхи Китаю в реформуванні економіки

Китай в ході реформ досяг і макроекономічної стабільності, і активізації суб'єктів господарства, і переконливих зовнішньоекономічних успіхів при провідній ролі держави в економіці, різкому скороченні бідності, підвищенні уваги до розвитку науки і освіти. В КНР реалізована інвестиційна (а не рівноважна чи монетаристська) модель розвитку з дуже високими темпами зростання та нормою накопичення. Ці риси виділяють **китайську модель економічного розвитку**, як приклад вдалої модернізації.

Китай створив за роки реформ *15 промислових галузей*, що дало *300 мільйонів робочих місць кваліфікованої праці*. Китай виконав два глобальних завдання: 1) *розв'язав проблему самозабезпечення продуктами харчування* (маючи 7% орних земель світу, не тільки забезпечує продуктами харчування більш як 1,2 млрд. млн. населення, але й експортує сільськогосподарську продукцію); 2) *повністю забезпечив себе товарами легкої промисловості*. На початку ХХІ століття у Китаї, за оцінкою **М. Павловського**, за межею бідності жило лише 5 % населення.

М.А. Павловський виділив **причини успіху Китаю**: 1) *Впроваджуються ринкові відносини, не під впливом інших держав чи міжнародних фінансових організацій, а самостійно і цілеспрямовано з державним регулюванням, яке полягає в розробці промислової політики, забезпеченні порядку в суспільстві, ефективній боротьбі зі злочинністю; в процесі переходу до ринку державний сектор не руйнується, а створюються приватні, нові виробництва; щорічний приріст виробництва – 10-12 %.* 2) *Китайську модель економіки започатковує саме опора на власні сили, власну науку, власну економічну думку.* 3) *Реалізується захист свого ринку та виробника, або ідеологія протекціонізму.* Кредити та міжнародні угоди вважаються корисними лише тоді, коли вони ведуть до створення робочих місць у Китаї. 4) *Керівництво країни визначило як пріоритет своєї діяльності національне та економічне відродження Китаю з урахуванням історії своєї країни, традицій, менталітету народу без оглядки на підказки міжнародних фінансових організацій, вибравши за стратегічний шлях реформ розбудову соціалістичної ринкової економіки з науковим поняттям соціалізму, тобто **шлях в коло розвинутих держав елітаристського типу з елементами східного етатизму**.* 5) *Свою відкритість зовнішньому світу Китай підпорядкував своїй стратегії економічного розвитку.*

Китай сьогодні називають «**зоною технологічного ренесансу**». КНР для вирішення фундаментальних проблем науки і технологій залучає великі світові ТНК передового рівня у відповідних галузях. В останні роки створено *сотні нових технологічних центрів* з найбільш актуальних напрямків науки із залученням наукових кадрів не тільки всіх регіонів Китаю, але і всіх розвинутих держав світу. Чисельність цих центрів та інститутів від 50 до 200 осіб наукового персоналу, проте оплата праці в багато десятків разів вища, ніж на державних підприємствах.

Отже, *за своєю сутністю Пекінський консенсус є засобом модернізації країни*, що втілений у створеній на основі китайського досвіду економічній моделі, яка має наступні ознаки: 1) *провідна роль держави у формуванні та*

регулюванні ринкових відносин у країні; 2) захист і розвиток національного виробництва країни шляхом введення технологічних інновацій; 3) опора на власні сили, власну науку і власні соціокультурні ресурси; 4) орієнтиром є економічний і соціальний прогрес; 5) швидкий економічний, технологічний і соціальний розвиток за умов цілеспрямованої і виваженої політики держави виступають важливими факторами зміцнення соціального організму країни.

3. Стратегія Пекінського консенсусу

За оцінкою Рамо *«мирна стратегія Китаю»*, що має на меті економічне зростання, не мислиться як виклик США. Але сама модель має таку силу, що привертає прихильників майже з такою швидкістю, з якою американська модель їх відлякує».

Аналітики визнають, що *«Пекінський консенсус» орієнтований*, по-перше, на інновації, по-друге, на стійкий, збалансований і якісний розвиток, а також на соціальну рівність, по-третє, на національне самовизначення. **Він надає соціальним змінам такого ж великого значення, як і економічним.** В «Пекінському консенсусі» економіка і управління націлені на вдосконалення суспільства, що повністю ігнорується «Вашингтонським консенсусом».

Завдяки стратегії Пекінського консенсусу Китай виступає впливовим суб'єктом міжнародних відносин, позиції якого з року в рік посилюються. Фахівці зазначають, що ***КНР без особливих припущень можна віднести до числа країн, які успішно адаптують глобалізацію.*** Критично сприймаючи цей феномен, китайські політики та науковці розглядають його як зовнішній по відношенню до Китаю процес. Беручи участь у ньому, країна, по-перше, залишається сама собою, а по-друге, здатна внести в глобалізацію певні корективи, *«стимулювати створення справедливого і раціонального нового міжнародного політичного і економічного порядку»*.

Глобалізація вигідна КНР, але це не значить, що все в ній влаштовує Пекін. Там не втомлюються підкреслювати позитивне відношення до участі в сучасному міжнародному господарському житті і що кожен уряд відповідає перед світовою економікою станом свого національного господарства. При цьому підкреслюється провідна роль держави в економіці. Державний контроль потрібен для відвернення несприятливих зовнішніх впливів – адже результати високих темпів економічного зростання в Китаї повною мірою відчувають його торговельні партнери в Азії, для яких китайський ринок стає все важливішим. Необхідна держава і для захисту внутрішнього ринку від чужих монополій, і для створення власних великих кампаній. Без цього не можна добитися реального рівноправ'я у світі глобальної конкуренції.

4. Пекінський і Вашингтонський консенсус – альтернативні шляхи змін економіки та суспільства

Вивчення Вашингтонського і Пекінського консенсусу як економічних моделей, що визначають характер трансформації суспільства, дає підстави для таких висновків. Якщо Вашингтонський консенсус постає засобом, з допомогою якого світова олігархія, спираючись на провідні держави світу,

міжнародні фінансові інституції та ТНК, встановлює контроль над ресурсами країн сучасного світу, то Пекінський консенсус є засобом модернізації країни, в якому провідну роль відіграє сильна держава, що забезпечує оптимізацію процесу залучення внутрішніх і зовнішніх ресурсів для розвитку країни в умовах глобалізації світової економіки. Якщо країни, які прийняли Вашингтонський консенсус, потрапляють у фінансово-боргову залежність від світової олігархії, перетворюються на об'єкт експлуатації, позбавляються ресурсів, що їм необхідні для власної технологічної модернізації, стають жертвами економічних убивць і, фактично, є приреченими на деградацію та зубожіння, то модель Пекінського консенсусу дає країнам можливість, різко обмеживши втручання світової олігархії у свої справи, використовувати всі національні ресурси на потреби економічної, технологічної та соціальної модернізації суспільства, утвердження своєї держави як впливового суб'єкта міжнародних відносин.

Правлячий клас пострадянської України здійснював ринкові реформи за моделлю Вашингтонського консенсусу, проігнорувавши застереження як вітчизняних науковців, так і зарубіжних економістів про руйнівні наслідки реалізації цієї моделі як для національної економіки, так і для суспільства. Крім деяких економістів, таких як М. Павловський, перспективу китайської моделі соціально-економічних перетворень, тобто Пекінського консенсусу, для України ніхто навіть розглядати не хотів. Політична безвідповідальність правлячого класу України в питаннях вибору шляху розвитку українського суспільства обернулася соціально-економічною і гуманітарною катастрофою в країні. Прийняття правлячим класом України нав'язаної глобальними центрами моделі трансформації суспільства за Вашингтонським консенсусом спрямувало соціальну еволюцію українського суспільства на шлях деградації і занепаду.

? Питання для самоконтролю:

1. Визначте передумови появи моделі Пекінського консенсусу.
2. Охарактеризуйте успіхи Китаю в реформуванні економіки.
3. Розкрийте зміст стратегії Пекінського консенсусу.
4. Визначте сильні та слабкі сторони Пекінського консенсусу як моделі економічних реформ.
5. Порівняйте Пекінський і Вашингтонський консенсус як альтернативні шляхи реформування економіки і суспільства.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Дослідник, що вів до наукового обігу поняття «Пекінський консенсус»:
 - а) Джозеф Стігліц;
 - б) Джошуа Купер Рамо;
 - в) Роланд Робертсон;
 - г) Михайло Павловський.
2. Яка із ознак соціально-економічних змін не відноситься до основних факторів економічного розвитку Китаю?
 - а) прихильність інноваціям та постійному експериментуванню;

- б) доход на душу населення є єдиним показником прогресу;
- в) стійкість економічної системи та розподіл багатства;
- г) політика самовизначення менш розвинених держав з метою економічного захисту від наддержав і збереження свого фінансового суверенітету.

3. Мета Пекінського консенсусу:

- а) залучення іноземних інвесторів в економіку країни;
- б) зміна планової економіки ринковою;
- в) забезпечення зростання економіки при збереженні незалежності країни;
- г) входження країни в коло цивілізованих країн.

4. До основних ознак китайської модель економічного розвитку Не відноситься:

- а) впровадження ринкових відносин самостійно і цілеспрямовано з державним регулюванням;
- б) опора на власні сили, власну науку, власну економічну думку;
- в) пріоритет реформ є національне та економічне відродження;
- г) повна відкритість країни зовнішньому світу.

5. Як глобалізація вплинула розвиток Китаю?

- а) уряд Китаю був підпорядкований владі ТНК та інших мондіалістських структур;
- б) уряд Китаю адаптував глобалізацію для потреб модернізації і розвитку власної країни;
- в) китайська економіка виявила нездатність до засвоєння технологічних здобутків країн Заходу;
- г) китайські компанії не витримують конкуренції з глобальними ТНК Заходу.

6. «Пекінський консенсус» Не орієнтований на:

- а) максимізацію прибутків глобальних ТНК Заходу;
- б) інновації;
- в) збалансований розвиток та соціальну рівність;
- г) національне самовизначення.

7. В чому полягає головна відмінність «Пекінський консенсус» від «Вашингтонського консенсусу»:

- а) залучення до економічних реформ транснаціональних корпорацій;
- б) прагнення до встановлення контролю над ресурсами всього світу;
- в) здатність економічних реформ виступати засобом модернізації країни;
- г) участь національних економік у глобальній конкуренції.

✪ Практичні завдання

1. Обґрунтуйте передумови перетворення Китаю на одного з лідерів світового розвитку.
2. Проаналізуйте суперництво США і Китаю за лідерство в соціальній еволюції людства.

Тема 13. Вплив глобалізації на трансформацію українського суспільства

План

1. Збереження цілісності суспільства – важлива проблема соціально-гуманітарного знання держави.
2. Дослідження вітчизняними науковцями соціальних змін в українському суспільстві.
3. Економічні реформи як засіб трансформації суспільства.
4. Демографічні зміни в сучасній Україні.
5. Соціокультурні зміни в пострадянському українському суспільстві.

Ключове поняття: соціальні зміни, економічні реформи, трансформація суспільства, демографічні зміни, модель соціального управління.

1. Збереження цілісності суспільства – важлива проблема соціально-гуманітарного знання держави

Протягом останніх трьох десятиліть *в житті українського суспільства відбулися кардинальні зміни*, що зумовили перехід до якісно інших засад функціонування, іншої *економічної системи*, іншої *соціальної структури*, іншої *політичної системи*, іншої *моделі соціального управління*, трансформації соціокультурних відносин, а головне – *формування нового соціокультурного типу особистості людини*.

Проблемі осмислення українського суспільства як великої соціальної системи присвячені роботи багатьох вітчизняних науковців. На нашу думку, **визначальним критерієм в оцінці їхньої значимості** постає *створення нового знання, яке попереджає соціальних суб'єктів про ті загрози, перед якими вони опинилися*. Поряд із матеріальним та духовним виробництвом перед людьми постійно постає проблема забезпечення (створення, виробництва, оновлення, збереження) *безпечних умов життєдіяльності*. Тому необхідно звернути увагу на роботи авторів, які виявилися найбільш переконливими у питаннях про **загрози, небезпеки, ризики і виклики, перед якими опинилося пострадянське українське суспільство**.

Саме аспекти збереження цілісності та безпеки функціонування стають пріоритетними в галузі соціально-гуманітарного знання будь-якого сучасного суспільства. На нашу думку, найкращою ілюстрацією цієї дуже актуальної проблеми є відношення провідних інтелектуалів Сінгапуру до соціальних змін у цій країні. До 1990 року **Лі Куан Ю** очолював уряд Сінгапуру і впродовж трьох десятиліть організовував життєдіяльність суспільства таким чином, що соціальні зміни в ньому назвали *сінгапурським «економічним дивом»*. **Лі Куан Ю** у книзі *«Із третього світу в перший. Історія Сінгапуру: 1965-2000»* охарактеризував той нелегкий шлях соціально-економічних, політичних і культурних перетворень, які пройшло сінгапурське суспільство до свого процвітання. Автор виділив кілька проблем, що постали перед Сінгапуром після здобуття незалежності: 1) зовнішня безпека країни – «домогтися визнання як незалежної держави і вступу до ООН»; 2) внутрішня безпека країни –

збереження цивільного правопорядку; 3) найважливіша проблема – стан економіки: «як забезпечити достойний рівень життя народу?» Виходячи з цих реалій, Лі Куан Ю дійшов такого висновку: «щоб вижити, місто-країна, розташоване на одному з багатьох островів Південно-Східної Азії, просто не може йти звичайним шляхом. За будь-яку ціну нам треба було перетворитись на єдиний, могутній народ, здатний легко пристосовуватися до змін; народ, який зміг би розв'язувати ті самі завдання, в яких наші сусіди прагнули нас обійти». Щоб за тридцять років пройти *шлях від злиднів до процвітання*, уряду довелося долати перепони, які здавалися нездоланими. У 1959 році, коли Лі Куан Ю вступив на посаду прем'єр-міністра, валовий доход на душу населення Сінгапуру становив 400 американських доларів, а в 1990 році, коли він пішов з посади – понад 12 200, а в 1999 р. – вже 22 000. *Сучасний стан процвітаючого Сінгапуру не є підставою для безпечного самопочуття його еліти*. Проблему забезпечення адекватних відповідей на виклики нових соціальних реалій актуалізує **К. Махбубані** в книзі **«Чи виживе Сінгапур? Як місто-держава готується до нових викликів»**. Дослідник провокаційно запитує: «Чи виживе Сінгапур?» і пропонує три варіанти відповіді: так, ні, можливо. Кожен із названих варіантів розглядається як імовірний. *Майбутнє міста-дежави Сінгапуру визначатиметься здатністю суспільства зберігати свою цілісність, а у вирішенні цієї проблеми головну роль відіграють не матеріальні чинники, а духовні – ті, що визначають дух Сінгапуру: культура, освіта, духовність громадян*. Отже, вирішення проблеми збереження цілісності суспільства залежить від його розвитку, від характеру соціальних змін, що зумовлюється тим шляхом, яким правлячі кола ведуть суспільство.

Таким чином, збереження цілісності суспільства постає важливою проблемою соціально-гуманітарного знання кожної держави, а особливо – пострадянської України.

2. Дослідження вітчизняними науковцями соціальних змін в українському суспільстві

Провідну роль у дослідженні соціальних процесів у пострадянському українському суспільстві відіграють наукові інститути НАН України. Науковці **Інституту соціології НАН України** за ініціативою соціологів **Н. Паніної** та **Є. Головахи** з 1992 р. здійснюють фундаментальне дослідження **«Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін»**. Цей тридцятирічний проєкт має непереврене значення в осмисленні життя українського суспільства. За оцінкою дослідників, «український моніторинг виконує п'ять основних функцій: а) діагностичну: він дозволяє отримати соціографічні матеріали, що створюють надійну фактологічну базу даних для оцінки та аналізу стрімких соціальних трансформацій, коли принципово змінюється соціальна структура суспільства, його інститути та нормативно-ціннісна система; б) прогностичну: на основі даних моніторингу можна спрогнозувати ймовірні напрями розвитку трансформаційних процесів в Україні: формування громадянського суспільства, становлення ринкової економіки, модернізація політичної системи тощо; в) проєктну: моніторинг дає основу для побудови моделей соціального розвитку у

період трансформації, у тому числі на основі виявлення причин виникнення та посилення соціальних конфліктів; г) планування: моніторинг дає можливість використовувати адекватну оцінку соціальних змін та їх обліку в практиці повсякденного соціального управління та розробки стратегій суспільних реформ; д) просвітницьку, яка має дві складові: 1) інформаційну: матеріали моніторингу використовуються у вузах при вивченні студентами різних соціогуманітарних дисциплін – соціології, політології, економіки, менеджменту тощо, використовуються журналістами при підготовці теле- та радіопередач, публікацій у газетах та журналах, політики оперують матеріалами моніторингу для підготовки проєктів законів та проведення дебатів; 2) наукову: проведені дослідження є основою для створення в українській соціології *теорії суспільства, що трансформується*, насамперед нормативно-особистісної концепції **Н. В. Паніної**». Також науковці Інституту соціології провели дослідження *соціальних змін в українському суспільстві в ході російсько-української війни*. Серед вчених Інституту багаторічною працею відзначилися такі науковці як **В. Ворона, Є. Головаха, Н. Паніна, М. Шульга, Л. Сохань, Л. Бевзенко, В. Бурлачук, О. Вишняк, О. Злобіна, С. Дембіцький, Н. Костенко, С. Макєєв, В. Пилипенко, І. Прибиткова, О. Рєзник, А. Ручка, В. Степаненко, В. Тарасенко, Г. Чепурко, О. Шульга** та інші.

У 2011 р. вітчизняний соціолог **М. Шульга** в книзі *«Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні»* попереджав про те, що соціальні, економічні, політичні та культурні зміни не лише призвели до дезінтеграції українського суспільства, але й загрожують його цілісності.

Таким чином, *дослідження науковцями соціальних змін у пострадянському українському забезпечило продукування наукового знання, необхідного для створення ефективної моделі соціального управління.*

3. Економічні реформи як засіб трансформації суспільства

На зорі незалежності України правлячий клас проголосив *курс на проведення ринкових реформ*, тобто перехід від адміністративно-командної, планової економіки, що ґрунтувалася на державній та колективній власності на засоби виробництва, до ринкової економіки, що ґрунтується на приватній власності. Тому економічні реформи стали провідною, якщо не визначальною складовою соціальних перетворень, а дослідження впливу ринкових реформ на життєдіяльність суспільства визначили один із основних напрямів осмислення соціальних змін в Україні.

Серед наукових установ, які глибоко досліджують зміни в економіці України, виділяється *«Інститут економіки та прогнозування НАН України»*. Академік **В. Гєсць**, який тривалий час очолює роботу Інституту, організував проведення низки досліджень у галузі економіки України. Серед цих наукових праць відзначаються фундаментальністю *Національні доповіді «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави»* і *«Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015»*. Вченими поставлено таку мету: *«окреслення сформованого вітчизняною академічною наукою концептуального бачення принципово нового курсу здійснення в Україні назрілих модернізаційних*

перетворень, конкретних завдань і механізмів їх реалізації». Вони фактично розробили *стратегію розвитку суспільства, що відкривала шлях до модернізації українського суспільства на основі національних інтересів українського народу, збереження його єдності та цілісності.*

Як відповідь на виклики кризового характеру трансформації економіки в Україні вітчизняні економісти розробили низку моделей реформування економіки та суспільства. **О. Соскін** розробив *модель народного капіталізму*, бо в Україні «склалася ситуація, що потребує якісної зміни економічної моделі розвитку та відповідних глибинних зрушень у структурі власності та інших інститутів. Щоб уникнути поглиблення економічної, фінансової та соціальної кризи з потенційними серйозними наслідками для економіки і добробуту, економічну модель України має бути переорієнтовано зі стимулювання та фінансової підтримки великого фінансово-промислового капіталу на розвиток конкуренції, оптимізацію регулятивних функцій держави та її ролі в національному процесі відтворення, усіяку активізацію малого і середнього бізнесу. Фактично це означає зміну економічної моделі розвитку України: з моделі державно-монополістичного, кланово-олігархічного капіталізму на модель народного капіталізму, що має реальний потенціал для того, щоб краще і швидше подолати проблеми, пов'язані з перманентним дефіцитом державного бюджету та стрімким збільшенням державного зовнішнього і внутрішнього боргу, збалансувати попит та пропозицію, стимулювати розвиток внутрішніх ринків капіталу і вийти на траєкторію економічного росту».

А. Філіпенко описав *модель народної економіки* для України, принципи якої близькі до скандинавської моделі. Вона передбачає широке залучення громадян до всіх економічних процесів, починаючи з реальної приватизації та акціонування в інтересах переважної частини суспільства (а не групи олігархів, як це сталося в Україні), та до управління підприємствами і установами всіх форм власності. Для виправлення ситуації, яка в соціальному вимірі набуває загрозливого характеру, потрібно обмежити обсяги власності в одних руках, щоб протидіяти латифундації на селі, яка вже зустрічається, та надконцентрації промислової власності, яка нині існує. В управлінні підприємствами різних типів в Україні практично не беруть участі громадяни. Водночас у розвинутих країнах вагому роль у вирішенні соціальних і виробничих питань на всіх рівнях відіграють профспілки, які реально захищають інтереси трудящих, долучаються до управління компаніями і фірмами. Одним із важливих напрямів модернізації суспільства є формування в Україні раціональної економіки. Її основу складає економічна зацікавленість, тобто прагнення підприємців, у т.ч. власників акцій, до максимізації прибутку: землевласники хочуть отримати відповідну ренту, капіталісти – вигідний відсотковий прибуток на капітал; робітники зацікавлені в отриманні суспільно необхідного рівня заробітної платні. Як модель народної економіки, так і модель народного капіталізму, орієнтує на роздержавлення економіки і має антиолігархічну спрямованість. Відмінність між ними в тому, що в моделі **О. Соскіна** *пріоритет надається капіталізації суспільства*, а в моделі **А. Філіпенка** – *соціалізації*.

В. Тарасевич розробив *модель державного соціалізованого капіталізму*, він пропонує гармонізувати процеси капіталізації та соціалізації в Україні. «Ставлячи високі вимоги до молодой національної держави, українці впевнені в необхідності значно її посилити, щоб вона могла забезпечити відповідний національному характерові та інтересам більшості громадян *курс на демократичну ліберальну соціалізацію суспільства і модернізацію країни*. Тому держава повинна мати більш потужний капітал і ресурси, ніж національна буржуазія, стати більш ефективним загальнонаціональним капіталістом на службі народу. Інакше кажучи, у сучасних умовах *державний соціалізований капіталізм* значно більшою мірою відповідає названому курсу, ніж панівний олігархічний».

О. Кендюхов обґрунтував *концепцію створення постіндустріальної економіки України*. Він доводить, що сучасна держава виступає інститутом, покликаним забезпечити довгострокове благополуччя суспільства і саме це має бути сенсом існування держави, визначати її головну мету. Забезпечення довгострокового благополуччя українського суспільства можливе за умови, якщо українська економіка досягне високої стійкої конкурентоспроможності в умовах глобальної конкуренції. У доступний для огляду період рівень життя населення та екологічну безпеку будуть забезпечувати біотехнології, інформаційно-комунікаційні технології, нанотехнології, створення нових матеріалів, несировинні джерела енергії, транспорт, технології, пов'язані із захистом довкілля. Все це призведе до стрімкого посилення міжнародної конкуренції за інтелектуальні ресурси. Якщо постіндустріальна інтелектуальна економіка в Україні не буде створена протягом найближчих 20-25 років, то реальне майбутнє України – територія для розміщення шкідливих виробництв із дешевою робочою силою. Єдиний вихід – форсоване формування постіндустріальної інтелектуальної економіки в Україні шляхом забезпечення зростання інтелектуального капіталу та розвитку інтелектуальної праці як основних факторів виробництва. І цей процес зобов'язана ініціювати й активно реалізовувати держава.

Таким чином, *в пострадянському українському суспільстві економісти продуктивно працювали над проблемою оптимізації ринкових перетворень з метою створення сучасної ефективної економіки*.

4. Демографічні зміни в сучасній Україні

Поряд із економічним формувалася демографічний напрям розвитку теорії соціальних змін. *Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України* спеціалізується на системних дослідженнях проблем демографічного і соціального розвитку. Серед наукових здобутків цього Інституту слід зазначити публікації таких видатних вчених як **С. Пирожков**, **Е. Лібанова**, **О. Гладун** та інші. Зусилля науковців Інституту завжди були спрямовані на збереження і відтворення демографічного потенціалу України, але правлячі кола, проігнорували їхні розробки. **О. Шнипко** справедливо зазначає: «Найбільш трагічним з провалів української влади є те, що вона, маючи потрібні для цього можливості та ресурси, **не зуміла подолати**

тенденції вимирання народу. ... За активної неучасті (...неспроможності) національної політичної еліти незалежна Україна так і не спромоглася виробити **Стратегію національного розвитку України на 20-30 річну перспективу**, яка відповідала б сучасним реаліям, суспільним очікуванням та сподіванням» [38, с. 194-195].

Серед наукових праць у галузі сучасної української демографії чільне місце посідають монографія **О. Гладуна «Нариси з демографічної історії України ХХ століття»** і колективна монографія **«Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002–2019 рр.»**, у якій досліджено тенденції народжуваності, смертності і міграції за період 2002–2019 рр., представлено демографічний прогноз до 2100 р. за різними сценаріями, визначено основні напрями соціально-демографічної політики.

Загрозливі тенденції у змінах народонаселення України сформувалися ще в 90-х рр. ХХ ст., але в центрі уваги громадськості проблема демографічної кризи опинилася після Всеукраїнського перепису населення 2001 р. За результатами **Всесоюзного перепису населення 1989 року** населення УРСР становило **51 452 тис. осіб. Станом на 01.01.1993 р. населення України досягло 52 243 тис. осіб**, тобто воно сягнуло максимуму за всю історію країни. За даними **Всеукраїнського перепису населення 2001 р.** населення України склало **48 457 тис. осіб**. Це означає, що за даними цього перепису в порівнянні з попереднім населення України скоротилося на 3 млн. осіб, а якщо порівнювати з 1993 роком, коли воно було найвищим, то скорочення складає 3,78 млн. осіб. З 1993 р. відтворення населення в Україні характеризувалося наростанням негативних тенденцій, що засвідчили загрозу демографічної катастрофи. **Е. Лібанова** констатує, що за офіційними даними населення України в 1995 р. за один рік скоротилося 299,7 тис. осіб, у 1996 р. на 309,5 тис., у 1997 р. на 311,6 тис., у 1998 р. на 300,7 тис., у 1999 р. на 350,0 тис., у 2000 р. на 373,0 тис., у 2001 на 369,5 тис. За цей період процес вимирання українців прискорився і досяг рівня, коли щодня їх ставало приблизно на одну тисячу менше.

Таким чином, *українські вчені забезпечили дослідження демографічних процесів на належному рівні, попереджали про загрози, перед якими опинився демографічний потенціал України.*

5. Соціокультурні зміни в пострадянському українському суспільстві

В осмисленні соціальних змін в Україні поряд із економічним та демографічним швидко формувався **соціокультурний напрям**, який зайняв одне із провідних місць у вітчизняній науці. Після здобуття Україною незалежності **формаційний підхід** разом із його теоретичним фундаментом – марксизмом – на всьому пострадянському просторі було відкинуто, як пережиток, який не може бути корисним для розуміння суспільства. Тоді ж в Україні для вивчення суспільства було запроваджено домінуючий на Заході **цивілізаційний підхід**, відповідно до якого основою життєдіяльності суспільства визнається не економіка, а культура. Зміна підходу до вивчення суспільства зумовила кардинальну зміну методології та інструментарію його дослідження, а також формування іншої моделі системи управління ним. Тепер

в управлінні суспільством головним об'єктом дослідження постає не економічна діяльність та народногосподарські досягнення, а культурні засоби впливу на суспільство, що спрямовані на формування певних цінностей, але нерідко ці засоби використовуються для маніпулювання свідомістю людей. Як засвідчує наш вітчизняний досвід, в такій моделі управління, реальні соціальні процеси нерідко підміняються імітаційними. Цивілізаційний підхід, як і будь-який інший методологічний підхід, має як сильні, так і слабкі сторони.

Визначальну роль у дослідженні цивілізаційного розвитку людства, проблем глобальної безпеки, соціокультурного розвитку різних суспільств відіграв *Інститут світової економіки та міжнародних відносин НАН України (ІСЕМВ)*. Діяльність цієї наукової установи включала міжнародні економічні та політичні дослідження, розробку напрямів економічного та зовнішньополітичного розвитку України. Знайомство з роботами науковців ІСЕМВ, таких як **О. Білорус, С. Кримський, Ю. Павленко, Ю. Пахомов**, засвідчує, що в їхніх дослідженнях міститься *аналіз соціальних явищ та процесів, які породжують загрози, небезпеки, ризики та виклики для українського народу та інших соціальних суб'єктів*.

Книга видатних українських вчених **С. Кримського і Ю. Павленка** *«Цивілізаційний розвиток людства»* присвячена розробці нових підходів до розуміння історії, узагальненому осмисленню цивілізаційного розвитку людства та місця в ньому України. В книзі подається розуміння пізнання в системі культуро творчої діяльності, розкриваються визначальні принципи цивілізаційного процесу у його органічному зв'язку з етноісторичним розвитком, висвітлюються культурні архетипи та цивілізаційна ідентичність українського народу, визначаються глобальні культур-цивілізаційні зрушення на межі тисячоліть. *Знання про соціокультурну специфіку суспільства є надзвичайно важливим чинником соціальних змін*. Оскільки саме опора на цивілізаційну природу суспільства стала одним із визначальних чинників успішної модернізації таких азійських країн як Гонконг, Китай, Південна Корея, Сінгапур, Тайвань, Японія, то правлячі кола України, якщо вони дійсно прагнуть до збереження і процвітання України, мають створити сучасну модель соціального управління, яка спирається на соціокультурну специфіку суспільства.

Таким чином, вітчизняні науковці створили актуальне наукове знання про соціальні зміни в українському суспільстві, про вплив ринкових реформ на трансформацію суспільства, про демографічну кризу, про цивілізаційний підхід у дослідженні суспільства, про соціокультурний розвиток людства та місце в ньому України.

? Питання для самоконтролю:

1. Доведіть, що збереження соціоісторичного організму є ключовою проблемою соціально-гуманітарного знання кожного суспільства
2. Охарактеризуйте дослідження вітчизняними науковцями соціальних змін у пострадянському українському суспільстві.

3. Охарактеризуйте основні моделі економічних реформ, що були розроблені українськими вченими.
4. Охарактеризуйте наукові дослідження демографічних змін у пострадянській Україні.
5. Охарактеризуйте соціокультурні зміни в пострадянському українському суспільстві.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Яка проблема є ключовою для пострадянського українського суспільства:

- а) інтеграція України в Європейський Союз;
- б) вступ України в НАТО;
- в) звільнення території України від російської окупації;
- г) збереження цілісності соціоісторичного організму України.

2. Чим визначатиметься здатність суспільства зберігати свою цілісність?

- а) національним багатством країни;
- б) високим рівнем технологічного розвитку;
- в) духовні чинники, що визначають дух народу культура, освіта, духовність громадян;
- г) могутність збройних сил держави.

3. Автором концепції реформування економіки на основі моделі народного капіталізму є:

- а) О. Кендюхов;
- б) О. Соскін;
- в) В. Тарасевич;
- г) А. Філіпенко.

4. Автором концепції створення постіндустріальної економіки України є:

- а) О. Кендюхов;
- б) О. Соскін;
- в) В. Тарасевич;
- г) А. Філіпенко.

5. Автором книги «Нариси з демографічної історії України ХХ століття» є:

- а) О. Гладун;
- б) Е. Лібанова;
- в) С. Пирожков;
- г) О. Шнипко.

♣ Практичні завдання

1. Обґрунтуйте сильні та слабкі сторони економічних реформ, що проводилися в пострадянській Україні.
2. Охарактеризуйте зміну соціальної структури населення в пострадянській Україні.

Тема 14. Місце українського суспільства в соціальній еволюції людства

План

1. Зміст поняття «соціальна еволюція».
2. Соціоісторичний організм України.
3. Шляхи розвитку суспільства і Україна.
4. Трансформація соціоісторичного організму України.

Ключові поняття: соціальна еволюція людства, пострадянське українське суспільство, модернізація, шляхи розвитку суспільства, моделі економічних систем, соціоісторичний організм, суспільна трансформація.

1. Зміст поняття «соціальна еволюція»

У сучасному глобалізованому світі відбуваються суперечливі зміни, що характеризуються, з одного боку, *прогресом у науково-технічній, виробничій та інформаційній сферах*, а з другого боку, *посиленням соціальної деградації не лише соціальних груп та спільнот, а й цілих суспільств*. Соціальні зміни в різних країнах світу потребують адекватної оцінки, що враховує визначальні процеси в контексті соціальної еволюції людства. Саме соціальні зміни в кожній країні на тривалих проміжках часу, що вимірюється десятиліттями, в порівнянні зі змінами в інших країнах (групах країн) позначають основні тенденції та загальний напрямок руху суспільства.

В останні десятиліття у світі спостерігаються соціальні трансформації, які характеризуються кардинальними *змінами статусних позицій* багатьох держав. Дивує досвід **Сінгапуру**, який був колонією Великобританії до 1965 р., а після здобуття незалежності протягом трьох десятиліть пройшов *шлях із третього світу до першого*. Не менш вражаючими є результати *модернізації Китаю*, що вийшов на передові позиції у боротьбі за лідерство у соціальній еволюції людства. Разом із піднесенням низки народів на сходах соціальної еволюції спостерігається і зворотний процес, деградація та занепад, втрата цілісності та самостійності держав, у тому числі на пострадянському просторі. І підйом, і занепад як наслідок зміни статусного стану держав є наслідком вибору елітами цих країн шляху, яким рухалося кожне суспільство. *Вибір шляху розвитку кожного суспільства і держави залежить від розуміння його елітами основних тенденцій у розвитку світового порядку та місця даного соціоісторичного організму в системі геополітичних координат*. Якщо ж національні еліти ігнорують ці геополітичні обставини, то їх народи не тільки втрачають ресурси та можливості просування сходами соціальної еволюції, а й потрапляють в *екзистенційну пастку*.

В розвитку соціології як науки неперевершену роль відіграли *концепція соціального організму та концепція соціальної еволюції*. Один із засновників соціології Г. Спенсер обґрунтував *ідею соціальної еволюції*, сутність якої полягає в розвитку *соціального організму*, ускладненні його структури, диференціації функцій його складових, посилення взаємодії між ними. Ідеї соціального організму і соціальної еволюції сприяли формуванню *теорії*

структурного функціоналізму, але у вченні Г. Спенсера не враховувалася творча роль людини у творенні суспільства, основним фактором визнавалися еволюційні процеси.

За певних суспільно-політичних обставин в науковому середовищі певні групи науковців ставили під сумнів як *концепцію соціального організму*, так і *концепції еволюції*. Разом з тим, **як теорія соціального організму, так і еволюційний підхід до вивчення соціальних процесів продовжують виявляти вагомий потенціал в методології соціального пізнання**. Американський політолог Г. Кіссінджер у своєму дослідженні «Світовий порядок» один із підрозділів назвав «*Еволюція міжнародного порядку*».

Соціальна еволюція – це поняття, що позначає зміни в суспільстві, їх спрямованість, порядок, певні стани соціальних систем, які постають результатом тривалих змін попередніх станів. Поняття «соціальна еволюція» має величезний евристичний потенціал для вивчення змін у таких феноменах як соціальна система, соціальний організм, суспільство, соціальний порядок, світовий порядок тощо.

Зміст соціальної еволюції завжди відображає зміну форм соціальної організації життя людей. Важливими складовими світового еволюційного процесу були процеси утворення народів, держав, націй та цивілізацій. На певному етапі світової історії взаємодія цих історичних суб'єктів поставила питання про світовий порядок як певний результат еволюційного процесу.

Соціальна еволюція людства – це поняття, що позначає якісні зміни стану великих соціальних систем, що включають великі соціоісторичні організми, системи наддержавного рівня та цивілізації, взаємозв'язки між якими в ході історичного процесу утворюють певні системи світового порядку.

Г. Кіссінджер розкрив сутність феномену світового порядку, визначив цивілізаційний фундамент, який детермінує формування моделей світового порядку, виділив основні моделі світового порядку, що сформувалися протягом останніх століть. В розділі 9 «Моделі світового порядку» наведено коротку характеристику обґрунтованих дослідником Г. Кіссінджером основних моделей світового порядку, що сформувалися протягом останніх століть, – **Європейської, Московської, Китайської, Американської, а також Ісламської концепції світового порядку**.

Навіть коротка характеристика розроблених Г. Кіссінджером теоретичних моделей світового порядку засвідчує, що **ці моделі виростають із уявлень про внутрішній лад кожної із цих систем наддержавного рівня, які, у свою чергу, обумовлені потребами забезпечення безпеки суспільства та мають власний світоглядний фундамент**. Зміст та характер моделей світового порядку визначається їхньою цивілізаційною специфікою.

А. Зінов'єв доводить, що всі теорії соціальної еволюції виходили з погляду на еволюцію людства як на стихійний, не запланований, не підконтрольний волі та свідомості людей природно-історичний процес. У другій половині ХХ століття відбувся **еволюційний перелом**, соціальна сутність якого полягає у двох процесах: 1) *перехід людства від епохи суспільств до епохи надсуспільств*;

2) *перетворення історичного процесу зі стихійного та некерованого в проєктований та керований.*

Після Другої світової війни у світі склалася **двополюсна система світоустрою**, в якій взаємодія двох наддержав – США та СРСР, які були лідерами «вільного світу» та соціалістичного табору, визначало напрями руху людства. Між суспільствами велася **«холодна війна»**, яку А. Зинов'єв вважає **еволюційною війною**. Головним «противником західністського надсуспільства» був Радянський Союз, який випередив західний світ в еволюційному відношенні більш ніж на півстоліття. Для Заходу проблема розгрому СРСР була не просто проблемою ослаблення військового, політичного, ідеологічного та економічного конкурента. Це була *проблема знищення еволюційного конкурента*, який погрожував влаштувати світовий порядок за своїм планом і мав на це реальні шанси». На думку А. Зинов'єва, головною перешкодою на шляху західністського надсуспільства до світової гегемонії після краху радянського блоку та Радянського Союзу стає комуністичний Китай.

Через два десятиліття підтвердився прогноз А. Зинов'єва про те, що саме **Китай перетвориться на потужну індустріальну державу та основного конкурента Заходу у боротьбі за лідерство у соціальній еволюції людства**. Підйом Китаю відбувався за умов трансформації світового порядку. Після розпаду СРСР протягом двох десятиліть у світі встановилася гегемонія США, період однополярного світу, що прийшов на зміну біполярному.

3. Бжезінський визнав, що в процесі фінансової кризи 2007 р. стало очевидним, що для подолання економічних труднощів вже недостатньо зусиль США та Заходу, тепер потрібна участь держав, яких до останнього часу до участі у вирішенні світових фінансово-економічних проблем не допускали. Підйом на вершину світового панування Японії, Китаю та Індії кардинально змінив баланс світових сил. Отже, політолог констатував початок **формування багатопольярного світу**.

Для України, як і для інших країн, **розуміння ролі соціальної еволюції** людства полягає в тому, що українському суспільству як соціальному організму країни доводиться взаємодіяти з іншими такими ж організаціями (конкурувати, боротися, співпрацювати тощо). В процесі цієї взаємодії мають місце *соціальні процеси, що змінюють стани, статуси і ролі цих соціальних організацій*, тобто відображають *тенденції, напрями і шляхи руху суспільства*, його здобутки і втрати, тобто ті фактори, що формують майбутнє країни.

Короткий огляд соціальної еволюції людства дає підстави для таких висновків. Соціальна еволюція людства є такими змінами в життєдіяльності цивілізаційних систем, які дозволяють їм зберігати себе, а світовий порядок є балансом, що забезпечує мир між цивілізаціями. У соціальній еволюції людства можна назвати такі періоди формування світового порядку: 1) З XVII в. до середини XX ст. встановилася система міжнародного ладу, в якій взаємодіяли всі цивілізації, але *домінуючу роль відігравала Європейська цивілізація*. 2) У результаті Другої світової війни сформувався **двополюсний світовий порядок**, у якому між СРСР та Заходом велася **боротьба за лідерство у соціальній еволюції людства**. 3) Після розвалу СРСР встановився **однополярний світовий**

лад, заснований на гегемонії США. 4) З кінця першого десятиліття XX ст. однополярний світ почав змінюватися багатополярним. Цей чинник і визначатиме характер подальшої соціальної еволюції людства. Основним критерієм цього процесу буде спроможність соціальної системи відповідати на виклики часу.

2. Соціоісторичний організм України

Актуальність осмислення пострадянського українського суспільства як соціоісторичного організму зумовлена впливом на цю соціальну реальність, що історично сформувалася як органічна цілісність, соціальних процесів, що здійснюються з участю суб'єктів державного і соціального управління, які можуть зберігати або руйнувати цю цілісність.

М. Шульга констатував великі *труднощі вітчизняної науки в поясненні і оцінці того, що відбувається в країні*. «Ми не маємо надійної теорії пояснити нинішній стан українського суспільства, у нас немає необхідного для цього понятійно-категоріального апарату. ... Спроби імпортувати для нашого суспільства пояснювальні схеми, що виникли для пояснення інших суспільств, на перевірку неодноразово виявлялися теж малопродуктивними». Дослідник зробив такі **висновки про ключову проблему і одне з основних завдань вітчизняної суспільствознавчої науки**: 1) Ніхто окрім самих українських соціологів, не здатний створити адекватну картину українських соціальних реалій, дати їх кваліфікований аналіз, розробити пояснювальну теоретичну модель суспільних процесів. 2) Перед наукою гостро стоїть завдання створення картини соціологічного бачення сучасного українського суспільства. Потрібні теоретичні моделі пояснення того, що відбувається в країні, потрібен розгалужений науковий апарат, здатний дати адекватний практиці образ суспільства. Без цього наше соціальне життя залишатиметься непоясненим, а, отже, некерованим і не прогнозованим. Зазначені реалії стану осмислення українського суспільства зумовлюють пошук нових підходів до розуміння тих процесів, що відбуваються в ньому.

Науковці **С. Кримський** і **Ю. Павленко** обґрунтували, що формування певного народу як етно-соціо-культурної системи з власною національною самосвідомістю передбачає утворення відповідного життєздатного **соціального організму** завдяки самоорганізації значної та близької в культурно-діалектному відношенні кількості людей, що мешкають на спільній території, усвідомлюють спільність своїх інтересів і готові обстоювати їх. Національна культура у цій системі виконує функцію найважливішого регулятора поведінки членів відповідного соціуму. Пострадянське українське суспільство виникло не з державно-племінних союзів, а в результаті поділу радянського суспільства, але це не заперечує того, що воно є соціальним організмом.

В радянські часи поняття «**соціальний організм**» на десятиліття було виключене з наукового обігу, мабуть, з причини безпосереднього відношення до національних питань і міжнаціональних відносин. **Ю. Семенов** у 60-х роках XX століття зробив спробу повернути до наукового обігу поняття «соціальний

організм», але не знайшов у цьому підтримки науковців. Пізніше він розробив *концепцію соціоісторичного організму*.

Соціально-історичний організм (скорочено – «соціор») розглядається як конкретне суспільство, яке являє собою відносно самостійну одиницю історичного розвитку, яка локалізована в просторі та часі, займає певну територію і підпорядкована одній публічній владі. *Соціори є головними, первинними суб'єктами історії і водночас основними об'єктами історичного дослідження*. Кордони соціорів у класовому суспільстві, як правило, співпадали з державними кордонами. Те, що колонії були особливими соціорами, не означає, що вони були особливими державами. Поділ однієї держави на кілька самостійних рано чи пізно приводив до утворення кількох соціорів. Існує два основні способи проведення кордонів між соціорами. **Геосоціальні організми** або **геосоціори** характеризуються невідривністю соціоісторичного організму від території і називаються *державами*. Іноді геосоціальні організми позначають поняттям «країна», але це поняття щодо минулого носить багато в чому умовний характер. **Демосоціальні організми** або **демосоціори** розглядалися як соціоісторичні організми, що складаються з населення, вони являють собою особливо організоване та структуроване населення. Якщо геосоціальний організм невіддільний від території, яку він займає, то демосоціальний – від особового складу населення. Розглянута концепція розкриває специфіку визначальних типів соціальних суб'єктів (геосоціорів і демосоціорів) в історичному процесі.

Концепція соціоісторичного організму чітко корелюється із такими поняттями як «історичний процес», «історичний стан», «розвиток соціальних організмів», які були ґрунтовно розроблені в творчості В. Воловика.

В. Воловик визначив зміст понять для вивчення соціального організму. **Історичний процес** – це одне з основних понять соціальної філософії і філософії історії, що позначає сукупність послідовно змінюючих одне одного історичних подій і станів, які об'єктивно склалися, і в яких знаходить свій вираз маюча певну спрямованість зміна суттєвих властивостей і відношень, притаманна соціальному організму, що перебуває у розвитку. **Розвиток соціальних організмів** (будь то певний клас, конкретне суспільство чи людство в цілому) з'являється як складноорганізована система економічних, політичних, соціальних і духовних процесів, що характеризують все різноманіття життєдіяльності того або іншого соціального організму. Під **історичним станом** розуміється не вся сукупність властивостей і стосунків, притаманних даному соціальному організму в конкретний період його становлення і розвитку, а лише та частина, в якій знаходить своє вираження стан сутності соціального організму.

Рух українського суспільства від стану радянського періоду до стану пострадянського характеризувався порушенням рівноваги між соціальним відтворенням і трансформацією. **Е. Гідденс** визначив *аналіз співвідношення між соціальним відтворенням і трансформацією як соціологічну проблему*. «Неперервність та змінність у суспільному житті можна уявити у вигляді «суміші» навмисних і ненавмисних наслідків людських дій. Завдання соціології

– дослідити отриманий в результаті баланс між соціальним відтворенням і трансформацією. Соціальне відтворення показує, яким чином суспільство «підтримує своє життя» в часі, трансформація означає зміни, до яких схильні суспільства» [6, с. 32-34]. Отже, ***життєдіяльність соціального організму складається із соціального відтворення, яке його зберігає, і трансформації, яка його змінює, а баланс цих процесів зберігає цей організм.***

З позицій цивілізаційного підходу глибокий аналіз проблеми цілісності соціального організму країни та впливу на нього факторів, що зміцнюють або послабляють цей організм, знаходимо в творах **С. Кара-Мурзи**. Він зазначає: «Творець і «держатель» країни – народ. Перша умовою міцності країни – об'єднання її населення в народ багатоманітними зв'язками. Головних типів таких зв'язків можна виділити близько сотні, об'єднати їх у десяток «пучків». В духовному плані об'єднання в народ означає наявність спільного культурного ядра (світогляд, поняття про добро і зло), спільного образу «благого життя». В плані земному – спільний для народу реальний образ життя, приналежність до одного типу цивілізації». ***Головною умовою життєздатності цивілізації є надійний захист її генетичного апарату, який виконує свої функції тільки за умови його високої стійкості.*** До головних систем цивілізації, які необхідно безперебійно відтворювати, відносяться такі. 1) ***Народ (нація)*** в його якісних і кількісних параметрах і в структурній повноті (тобто відтворювати весь перелік необхідних для життя цивілізації спільнот, що виконують весь набір необхідних рольових функцій). 2) ***Природні умови*** (територія, ґрунти та надра, водні ресурси, біогеоценози). 3) ***Культура*** у всіх її зрізах (зокрема, *універсум символів та цінностей; знання, навички та вміння, системи їх соціодинаміки; мистецтво*). 4) ***Техносфера***. 5) ***Господарство***. 6) ***Держава***. Отже, генетичний апарат соціального організму країни забезпечує відтворювальні процеси, що зберігають його цілісність.

Таким чином, запропонована ***методологія дослідження суспільства як соціоісторичного організму*** ґрунтується на використанні таких понять як «соціоісторичний організм», «історичний процес», «історичний стан» та «розвиток соціальних організмів», а ***критерієм оцінки впливу соціальних процесів на суспільство є закон рівноваги між соціальним відтворенням та трансформацією.*** Ця методологія дозволяє осмислити такі важливі проблеми пострадянського українського суспільства: *Як виник цей соціоісторичний організм? Як він розвивався і в якому напрямку рухався? Як і чому він змінювався? Які основні тенденції соціальних змін, що притаманні йому на даному етапі розвитку? Яких змін зазнав генетичний апарат соціального організму України? Перед якими загрозами і ризиками він опинився?*

3. Шляхи розвитку суспільства і Україна

Після десятирічного досвіду впровадження неоліберальних реформ в Україні **М. Павловський** розробив ***загальну характеристику можливих шляхів розвитку суспільства***, проаналізувавши ті чинники, що визначають модель розвитку країни (форми власності, державне регулювання та ринкове саморегулювання, економічні реформи, стійкість економічної системи).

Виходячи з того, що протягом перших десяти років ринкових реформ Україна із першої десятки найрозвинутіших країн світу була відкинута далеко за 100 місце, М. Павловський ставить питання про можливі стратегічні шляхи розвитку суспільства і механізми, які надійно забезпечують його прогресивний розвиток. Для визначення стратегічних шляхів розвитку суспільства дослідник розробив своєрідну систему координат «*Ступінь втручання держави в економіку*» (СВДЕ), що відображена в наступній схемі (див. рис. 1).

Ступінь втручання держави в економіку визначається формами власності і перебуває в межах від 0 до 100 відсотків. Втручання держави в економіку на рівні нульового відсотка відповідає моделі вільного ринку, або класичного капіталізму, а повне (близько 100 відсотків) – моделі державного соціалізму.

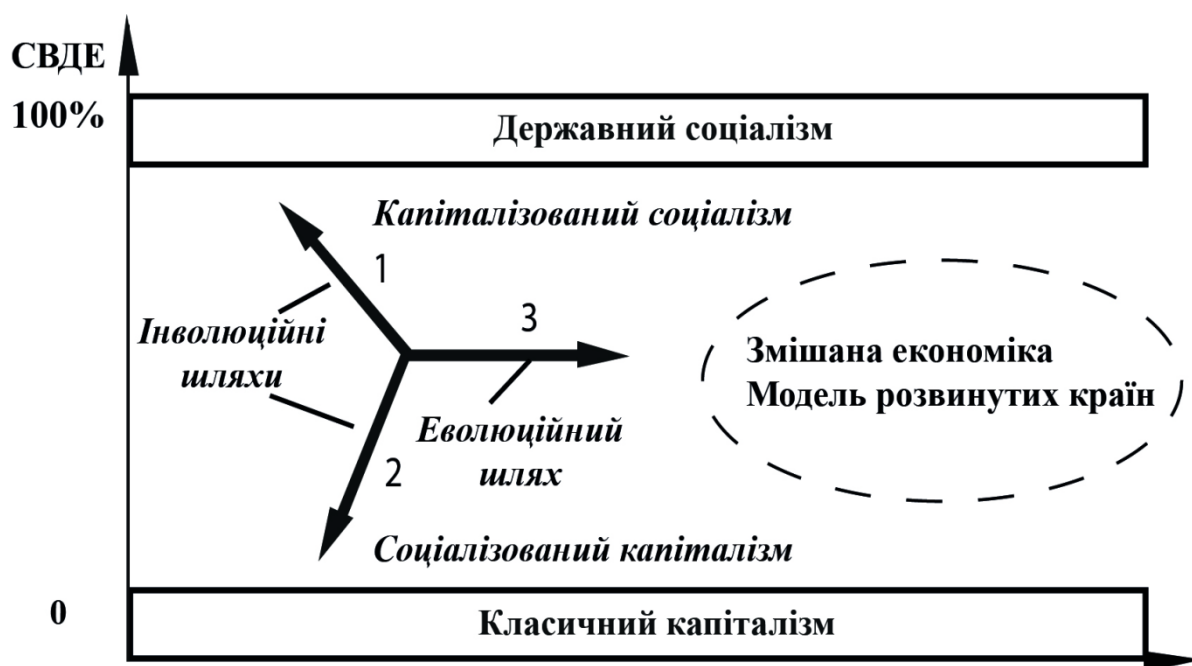

Рис. 1. Шляхи розвитку суспільства

Оскільки втручання держави в економіку не може бути меншим за нуль та більшим за 100 відсотків, ця система координат унаочнює межі (крайнощі), в яких розвивається суспільство. З одного боку, *класичний (дикий) капіталізм*, а з іншого – *державний соціалізм*. Між цими межами знаходиться простір змішаної економіки – *модель розвинутих країн*. Залежно від того, до якої межі ближче модель певної країни, її можна назвати або капіталізованим соціалізмом (соціальні принципи переважають) або, якщо вона ближче до верхньої межі, – державним соціалізмом. Соціалізованим капіталізмом (переважають принципи свободи особистості) можна назвати таку модель, якщо вона наближається до нижньої межі – класичного (дикого) капіталізму. Така крайність, як класичний капіталізм, формувалась у ХІХ ст. на основі ідеї вільного підприємництва і доктрини невтручання держави в економіку. **Дж. Сорос** назвав цю крайність «*ринковий фундаменталізм*» (однофакторна модель максимізації прибутку). Крайності розвитку суспільства (державний соціалізм і класичний капіталізм)

за своєю ідеологією хоча принципово й відрізняються і багато в чому протилежні (з одного боку – рівність, з іншого – повна свобода особистості, централізована планова економіка – і ринкова система, державне регулювання – і ринкове саморегулювання, закритість – і відкритість суспільства, жорсткий протекціонізм – і радикальна лібералізація), але вони мають і багато спільного – **створюють сприятливі умови для авторитарних і навіть тоталітарних режимів, несприятливі до національної ідеї і національного інтересу**, не сприяють прогресивному розвитку, а призводять до деградації суспільства.

Першим вичерпав себе класичний капіталізм (вільний ринок) під час кризи 1932-1933 рр., коли ринкова система США була врятована за допомогою нового курсу **Ф. Рузвельта** або, як називають інші, економічної революції **Кейнса**. Суть її полягала в нарощуванні системного цілеспрямованого втручання держави в економіку з метою приборкання ринкового хаосу, створення робочих місць, розв'язання соціальних проблем. **Ці заходи стали початком і основою для утвердження змішаної економіки в розвинутих країнах.** Наприкінці ХХ ст. вичерпав себе і державний соціалізм, що спричинило розпад соціалістичної системи. Спираючись на наведений аналіз, М. Павловський виділяє три стратегічні шляхи розвитку суспільства. Два інволюційних – повернення до державного соціалізму початку ХХ ст. та повернення у XVIII – XIX ст. до моделі вільного ринку, вільного підприємництва (за Дж. Соросом, до ринкового фундаменталізму). Еволюційний – третій шлях – це рух у коло розвинутих держав за моделлю змішаної економіки.

Правлячи класом України було обрано курс моделі вільного ринку, тобто *інволюційний шлях розвитку економіки, шлях занепаду і деградації суспільства*. Перехід від економіки з майже повним одержавленням власності в УРСР до економіки з питомою вагою приватної власності в розмірі 93 % від загального обсягу означає, що українське суспільство вже три десятиліття рухалося інволюційним шляхом до класичного (дикого) капіталізму.

У фундаментальній праці **«Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь»** визнається, що **незалежна Україна переживає процес перетворення на периферію світової капіталістичної системи**. Бути периферією – означає бути включеним до світових виробничо-вартісних ланцюгів як джерело сировини, дешевої робочої сили і місце зосередження низькотехнологічних екологічно шкідливих галузей, що виробляють продукти з низькою доданою вартістю. Тому країни периферії не мають можливості акумулювати достатньо ресурсів для забезпечення потреб власного розвитку, відчують нестачу капіталів і залежать від світових центрів накопичення капіталу. Україна, як будь-яка країна периферії капіталістичного світу, збагачує центри за рахунок надання їм дешевої робочої сили, дешевих товарів і вивозу капіталу у формі репатріації прибутку іноземними підприємцями, переведенню в офшорні зони капіталів українських олігархів, а також через механізм обслуговування зовнішнього боргу. Борг перед міжнародними фінансовими інститутами зростає внаслідок постійного знекровлення економіки в результаті діяльності коаліції місцевих правлячих класів та транснаціонального капіталу. *Периферизація українського суспільства є наслідком його включення до світової*

капіталістичної системи на засадах Вашингтонського консенсусу. Ринкові реформи здійснювалися як «шокова терапія», нав'язана – Міжнародним валютним фондом та Всесвітнім банком країнам Центральної та Східної Європи як єдино можливий шлях забезпечення економічного зростання. Неоліберальні реформи, які включали приватизацію, лібералізацію фінансів і торгівлі, дерегуляцію економіки, мали на меті відкрити транснаціональному капіталу нові, до того закриті для нього сфери діяльності, та вбудувати так звані країни з перехідною економікою в світову капіталістичну систему на позиції експлуатованої периферії.

4. Трансформація соціоісторичного організму України

Розглянемо основні соціальні процеси, що мали вплив на цілісність соціального організму пострадянської України. Визначальні тенденції цих соціальних процесів були пов'язані із проведення неоліберальних реформ, що розгорнулися в 90-х роках XX століття і продовжуються до останнього часу. Ці реформи мали визначальний вплив на економічну систему України, соціальну структуру її населення, формування і функціонування політичної системи, зміну духовного життя країни та демографічну ситуацію в ній.

М. Павловський визначив сутність реформ: *«Економічні реформи – це такі перетворення, такі зміни в системі ведення господарства, організації виробництва і управління економікою, грошово-фінансовою, соціальною та екологічною сферами, які зачіпають співвідношення між різними формами власності, між державним регулюванням і ринковим саморегулюванням, між лібералізацією і протекціонізмом, між закритістю та відкритістю суспільства, між рівністю і свободою, між глобалізацією і самодостатністю економіки, між інтеграцією і національними інтересами. Особливий вид реформ проводиться в постсоціалістичних країнах. Ці реформи пов'язані з переходом від централізованої планової економіки до ринкової. Економічні реформи в цьому разі трансформують суспільство, ведуть до змін соціально-економічного середовища»*.

Реформування як перехід від соціалізму до ринкових відносин у другій половині XX ст. проводився за двома моделями. Перша – за єдиною *моделлю Чиказької неоконсервативної школи на базі монетаристської теорії Фрідмана*, яку впроваджували в життя Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Світовий банк (СБ), як у латиноамериканських, так і в постсоціалістичних країнах. Друга – це *модель реформ Китайської Народної Республіки, в основу якої покладена інноваційна теорія М. Туган-Барановського* на основі інновацій та інвестицій у пріоритетні галузі. Реформи за першою моделлю виявились надзвичайно руйнівними. Україна за 10 років реформ утратила майже 75 відсотків свого економічного потенціалу і була відкинута із десятки найрозвинутіших країн світу далеко за 100-е місце. Китай же за роки реформ мав приріст ВВП на рівні 8–12 відсотків за рік і протягом усього періоду – зростання добробуту свого населення. Отже, неоліберальні реформи визначили рух пострадянської України.

Одним із важливих наслідків ринкових реформ в Україні постає **процес деіндустріалізації економіки країни**. З початку входження України (1991 р.) до світового економічного простору впродовж 25 років більшість країн наростила обсяги промислового виробництва, проте в Україні воно не тільки скоротилося, склавши (без урахування тіньового сектору) у 2016 р. лише 72% від рівня 1990 р., але й зазнало серйозних деструктивних структурних змін, повністю протилежних тим, які відбулись у світовій індустрії. Істотно збільшилося структурне безробіття, але не з причин підвищення технологічності та продуктивності праці, як на Заході, а внаслідок фізичної ліквідації тисяч переробних підприємств (у тому числі високотехнологічних). Соціальна й економічна ціна деіндустріалізації України – це скорочення зайнятості і декваліфікація робочої сили, руйнування виробничих потужностей та інфраструктури індустріальних центрів, створеної у прив'язці до потреб функціонування промислових підприємств. Це кількісне і якісне зменшення промислового і наукового потенціалу, без відновлення яких як бази подальшої неоіндустріалізації неможливо реалізувати стратегію інноваційного розвитку економіки України. Ще тяжчими є соціальні наслідки деіндустріалізації – погіршення соціального і фізичного здоров'я населення, зниження рівня та якості життя, зростання соціальної нерівності.

Аналізуючи наслідки глобалізації для країн пострадянського простору, **Джозеф Стігліц** писав: «Для більшості мешканців колишнього Радянського Союзу економічне життя за капіталізму виявилось навіть гіршим, ніж про нього казали старі комуністичні вожді. Перспективи майбутнього похмурі. Середній клас зруйновано, створено систему «кумівського» й мафіозного капіталізму, а єдине досягнення – запровадження демократії з важливими свободами, включно зі свободою преси – виявляється в кращому разі недостатньо міцним...».

Ринкові реформи в Україні супроводжувалися **деіндустріалізацією** її економіки. Були ліквідовані галузі виробництва: електронна та радіотехнічна промисловість, приладобудування, суднобудування, сільськогосподарське машинобудування. До жалюгідного стану вже доведене виробництво авіаційної та космічної техніки.

Одним із основних наслідків деградації економіки та виробничого потенціалу стала **деградація робочої сили** в Україні. В період з 1990 р. по 2015 р. чисельність працівників скоротилася: в промисловості з 7,8 млн. осіб до 2,2 млн., тобто в 3,5 рази; у будівництві – з 2,4 млн. осіб до 0,2 млн., у 12 разів; у сільському господарстві – з 4,4 млн. осіб до 0,5 млн., у 8,8 разів; в транспорті – з 1,8 млн. осіб до 0,7 млн., у 2,5 рази; в освіті, культурі, науці та мистецтві – 3 млн. осіб до 1,7 млн., в 1,7 рази. Загальна кількість працівників, які зайняті у названих галузях економіки, зменшилася із 19,4 млн. осіб до 5,3 млн., тобто в 3,6 рази. Це є свідченням того, що близько 14 млн. осіб були позбавлені звичної роботи та джерела доходів. Вони були виключені зі сфер життєдіяльності суспільства, змушені були шукати нові засоби до існування, боротися за виживання, тобто пережили **процес маргіналізації**.

В пострадянський період українське суспільство переживає *глибоку демографічну кризу*. За даними органів державної статистики, за всю свою історію Україна досягла найбільшої чисельності населення на 01.01.1993 р., коли воно становило 52,244 млн. осіб. На 01.01.2018 р. загальна чисельність населення України склала 42,234 млн. осіб. Отже, протягом 25 років населення України скоротилося на 10 млн. осіб, або на 19 %. З 1 по 26 грудня 2019 р. в Україні проводився пробний електронний перепис населення, згідно з даними якого, на території України (без урахування анексованого Росією Криму та окупованих територій Донбасу) проживає 37 млн. 289 тисяч осіб, тобто її населення за останні 27 років скоротилося на 15 млн. осіб.

Таким чином, *ринкові реформи спричинили процеси приватизації, деіндустріалізації, масової маргіналізації населення, переходу до ліберальної держави, депопуляції населення, тобто ті процеси, що визначають характер трансформації українського суспільства*. Ці процеси зумовили глибокі, іноді кардинальні, соціокультурні зміни в житті громадян України.

? Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте зміст поняття «соціальна еволюція людства».
2. Поясніть зміст понять «еволюційний перелом» та «еволюційна війна».
3. Поясніть зміст поняття «соціоісторичний організм».
4. Охарактеризуйте методологію дослідження суспільства як соціоісторичного організму.
5. Охарактеризуйте шляхи розвитку суспільства за моделлю М. Павловського.
6. Охарактеризуйте вплив неоліберальних ринкових реформ на трансформацію соціоісторичного організму України.
7. Опишіть соціальні наслідки ринкових реформ в Україні.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Поняття, що позначає якісні зміни стану великих соціальних систем, що включають великі соціоісторичні організми, системи наддержавного рівня та цивілізації, взаємозв'язки між якими в ході історичного процесу утворюють певні системи світового порядку:

- а) глобалізація;
- б) історичний стан;
- в) історичний процес;
- г) соціальна еволюція людства.

2. Понять соціальної філософії, що позначає сукупність послідовно змінюючих одне одного історичних подій і станів, які об'єктивно склалися, і в яких знаходить свій вираз маюча певну спрямованість зміна суттєвих властивостей і відношень, притаманна перебуваючому у розвитку соціальному організму:

- а) глобалізація;
- б) історичний стан;
- в) історичний процес;
- г) соціальна еволюція людства.

3. Поняття, що позначає не всю сукупність властивостей і стосунків, притаманних даному соціальному організму в конкретний період його становлення і розвитку, а лише та частина, в якій знаходить своє вираження стан сутності соціального організму:

- а) глобалізація;
- б) історичний стан;
- в) історичний процес;
- г) соціальна еволюція людства.

4. Поняття, що позначає конкретне суспільство, яке являє собою відносно самостійну одиницю історичного розвитку, яка локалізована в просторі та часі, займає певну територію і підпорядкована одній публічній владі:

- а) держава;
- б) союз держав;
- в) цивілізація;
- г) соціально-історичний організм.

5. Яким шляхом рухалося пострадянське українське суспільство?

- а) шляхом класичного капіталізму;
- б) шляхом державного соціалізму;
- в) шляхом формування змішаної економіки і входження до кола розвинутих країн;
- г) шляхом формування закритого суспільства.

6. Визначте, який серед названих процесів є ключовим, тобто таким, що зумовлює всі інші процеси в пострадянському українському суспільстві?

- а) деіндустріалізація країни;
- б) маргіналізація населення країни;
- в) демографічна;
- г) ринкові реформи.

♣Практичні завдання

1. Доведіть, що ринкові реформи 90-х років XX століття відіграли провідну роль у трансформації українського суспільства.
2. Поміркуйте, чи були в українського суспільства 90-х років XX століття альтернативні шляхи розвитку.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Антиглобалізм – загальний термін, що описує політичну позицію людей, що протистоять політиці глобалізації. Прихильники антиглобалізму загалом об'єднані ідеєю протистояння політичній владі транснаціональних корпорацій за рахунок суверенітету держав, що проявляється у вигляді торгових договорів та впливу міжнародних економічних організацій.

«Вашингтонський консенсус» – це поняття (до наукового обігу ввів Джон Уільямсон) позначає розроблений МВФ план для групи країн Латинської Америки, що спрямований на досягнення стабілізації і стійкості в цих країнах з метою забезпечення повернення боргів американським банкам. Цей план включав макроекономічну стабілізацію, приватизацію, жорстку монетарну політику, відмову від бюджетного дефіциту, лібералізацію торгівлі, відкритість для іноземних інвестицій. Ці заходи розглядалися як припис МВФ щодо країн, що розвиваються, які, потрапивши в борговий зашморг, гостро потребували валютних кредитів фонду. Підхід став «правильним» рецептом для вирішення проблем країн, що розвиваються, його було покладено в основу реформ в Латинській Америці та Східній Європі. Цим країнам запропонували програму структурної перебудови економік цих країн, що включає такі 10 пунктів: 1) приватизація; 2) фінансова дисципліна; 3) переорієнтація державних видатків; 4) реформа оподаткування; 5) фінансова лібералізація; 6) лібералізація торгівлі; 7) досягнення конкурентоздатності валютних курсів; 8) цінова лібералізація; 9) відкриття кордонів для прямих іноземних інвестицій; 10) зміцнення майнових прав власників.

Вестернізація – процес переносу західних форм розвитку в країни які розвиваються.

Випереджувальна акультурація – це пристосування локальних інституцій, організацій, послуг, споживчих благ до сподіваних очікувань закордонних туристів, підприємців, інвесторів.

Гіперглобалісти – це одна з течій глобалістики, представники якої розглядають глобалізацію як свідчення настання нової епохи, в якій відбуватиметься «денаціоналізація» економіки, формування єдиного світового ринку і символічного простору та глобальної конкуренції.

Глобалізація – процес ущільнення та інтенсифікації економічних, фінансових, політичних, мілітарних, культурних, ідеологічних зв'язків і залежностей між людськими спільнотами, що призводить до уніфікації світу в усіх цих сферах і знаходить віддзеркалення у появі соціальних зв'язків, солідарності та ідентичності в надлокальному й наднаціональному масштабах.

Глобалізація як американізація – процес глобалізації способу життя США, запровадження в культуру незахідних країн принципів ринку в їх американській інтерпретації. Американізація розходиться в своїх ціннісних основах із світоглядом багатьох народів, частково народів Сходу і мусульманського світу, що слугує джерелом нестабільності.

Глобалізація як вестернізація – процес глобалізації західних форм культури і способу життя. Досить часто мова іде про поширення не лише базових інститутів західного світу, а й ціннісно-світоглядних уявлень про світ, засновані на індивідуалізмі і всезагальності раціональні методи.

Глобалізм – ідеологія і політика неоліберальної глобалізації. Обґрунтовує намагання управляти світом з одного центру, визначає правила поведінки для інших однією наддержавою або групою найбільш розвинених країн. Розглядається як нова модель міжнародних відносин, заснована на ідеї життєдіяльності на основі культурно-цивілізаційних цінностей Заходу. Досить часто розуміється як вестернізація або як американізація.

Глобалістика – а) новий науковий міждисциплінарний напрямок, який перебуває в процесі формування; б) сукупність знань і практичних дій, спрямованих на забезпечення управління процесом глобалізації.

Глобальна (планетарна) соціоекосистема – комплекс природних та соціокультурних явищ і процесів, які функціонують як єдине ціле на планетарному рівні.

Глобальна солідарність – це почуття спільноти, що виходить за рамки одного народу чи держави й виражається в ідеї універсальних прав людини, екологічному русі, русі за мир, міжнародних кампаніях допомоги жертвам катастроф, стихійних лих.

Глобальне громадянське суспільство – це ініційовані знизу форми соціальної мобілізації – соціальні рухи, політичні кампанії, культурні ініціативи, що набувають світового, наднаціонального масштабу.

Глобальне суспільство – це населення планети Земля, всі люди, які живуть на ній, іншими словами – сучасне людство.

Глобальні проблеми – система проблем і небезпек планетарного масштабу, які загрожують розвитку та існуванню людства, потребують для свого вирішення об'єднання зусиль усього світового співтовариства.

Глокалізація (globalization + localization = glocalization) – слово-гібрид, термін, що використовується для позначення глобальної локалізації – глобального світогляду, пристосованого до локальних умов.

Життєустрій народу – це поняття, що позначає історично утворений порядок взаємозв'язку людини, природи і суспільства, що забезпечує інтеграцію суб'єктів життєдіяльності в певний соціоісторичний організм і відтворення останнього як органічної цілісності, яка ґрунтується на відтворювальних процесах, що включають відтворення людини, економічної системи, соціальної структури, політичної системи, техносфери, соціокультурної сфери та способу життя соціальних суб'єктів.

Залежний розвиток – специфічний перебіг господарського розвитку в країнах, залежних від великої держави або групи країн, які домінують в економічному, політичному чи мілітарному аспекті.

Західна цивілізація – це цивілізація, що виникла на основі античної цивілізації і успадкувала основні цінності своєї попередниці: домінування приватновласницьких відносин і виробництва, орієнтованого на ринок;

прагнення до зразка народовладдя – демократії та республіканської форми правління, а також засад громадянського суспільства, що забезпечують права і свободу особистості.

Імперіалізм – колоніальна експансія, пряме завоювання, а також непряме підпорядкування слабших країн (неоколоніалізм), що дає змогу експлуатувати дешеву робочу силу, відкриває доступ до сировини та нових ринків збуту для надлишку власних товарів.

Компрадорські еліти – політичні та економічні еліти в залежних країнах, які реалізують інтереси імперського центру, часто на шкоду власній державі.

Культура – це всі матеріальні та духовні цінності, створені людством. В осмисленні культури виділяють такі напрями: філософський, антропологічний і соціологічний. В них розуміння сутності культури змінювалася залежно від змісту, що вкладався в цей феномен. Але як би не різнилися підходи до визначення поняття «культура», всі вони збігаються в тому, що це характеристика способу життєдіяльності людини, а не тварин.

Культурна амальгамація – діалог та обмін між культурою центру і культурою периферії; вибіркова модифікація культури центру через вплив реінтерпретації, виконаної у периферійних суспільствах, а водночас стимулювання і відродження певних прихованих цінностей локальних культур через вплив культури центру.

Культурна деформація – спрощення, зубожіння і навіть деградація культури центру під час її адаптації в периферійних країнах.

Культурна ойкумена – це простір постійних культурних взаємодій, взаємопроникнення і взаємообміну культурними змістами.

Культурний демпінг – пропагування і продаж у периферійних країнах масових культурних чи мистецьких продуктів найнижчої якості за низькою ціною.

Культурний імперіалізм – пропагування і поширення країнами, що мають найсильнішу позицію (економічну, політичну та військову) власного стилю життя, моделей споживання, звичаїв, мистецьких продуктів, мови й навіть релігійних переконань.

Культурно-історичний процес – це поняття, що позначає неповторні риси як індивідуального буття людини, так і історичної особистості людських спільностей (соціальних груп, етносів, націй). У певному розумінні національна культура втілює ціннісно-сміслову будівництво етносу. І людина як представник певних спільностей знаходить своє місце в бутті в тому культурно-історичному процесі, який, на думку М. Хайдеггера, характеризує Дім, Поле, Храм. Це означає, що людина (як і етнос) шукає те святе докільля, в якому вона (як у власній хаті) може посісти чільне місце. Людина визначає свій «топос» через той життєвий простір, що забезпечує її земними благами (природними джерелами існування), всім, що визначається для селянина «полем» і з'являється на його (родинному) столі. Людина, як і етнос, шукає своє небо і свої святині, те, що символізується храмом її ідеалів, духовних благ загалом. Культура

визначається тим, що є змістом соціального наслідування. У цій здатності вона виступає як етнокреативна сила, бо актуалізує не лише втілене в життя, але й нездійсненні можливості історичного процесу, дозволяє збудувати життя за допомогою досвіду минулих поколінь.

Мондіалізм (від фр. Monde – світ) – це рух за об'єднання світу та його окремих регіонів на федеральній основі із всесвітнім урядом. Мондіалізм – це свідоме перетворення світового співтовариства у відкриту цілісну систему, основою якого є інтернаціоналізація капіталізму і технологічна революція, що виражається в посиленні транспарентності національних кордонів, взаємозалежності окремих людських співтовариств у планетарному масштабі і породжує відповідні ідеологію та стратегію.

«Пекінський консенсус» – це поняття (до наукового обігу ввів Джошуа Купер Рамо) позначає модель ринкових реформ економіки, альтернативну Вашингтонському консенсусу, що забезпечила успіхи економічних та соціальних реформ у Китаї. Якщо «вашингтонський консенсус», на думку вчених, «ощасливив одних банкірів», то «пекінський консенсус» працює в інтересах простих людей. Мета Пекінського консенсусу – забезпечення зростання економіки при збереженні незалежності. Китайська модель видалася лондонським науковцям універсальною відповіддю на виклики сучасності. На основі аналізу основних факторів економічного розвитку Китаю Рамо сформулював три основні рекомендації для економічного розвитку. 1) Прихильність інноваціям та постійному експериментуванню. 2) Доход на душу населення не може бути єдиним показником прогресу, поряд із ним повинні враховуватися стійкість економічної системи та розподіл багатства. 3) Політика самовизначення, за якої менш розвинені держави контролюють відношення запозиченого капіталу до власних коштів з метою економічного захисту від наддержав і збереження свого фінансового суверенітету. Також поряд із цим рекомендується побудова ефективної воєнної стратегії, що має переважно асиметричний характер і не передбачає прямої конфронтації.

Періодизація історії – це особливого роду систематизація, яка полягає в умовному поділі історичного процесу на певні хронологічні періоди, для виділення яких використовуються різні критерії.

Політична система – це сукупність органів державної влади та недержавних громадських об'єднань (політичних партій, громадських організацій, професійних спілок, трудових колективів тощо), які здійснюють управлінський вплив на суспільство.

Політичний процес – це категорія політології, політичної соціології, соціальної і політичної філософії, що позначає сукупність послідовно змінюючих один одного політичних станів, що об'єктивно склалася, у якій знаходить свій вираз певна спрямована зміна системи державного устрою суспільства.

Політичний стан – це поняття, що позначає сукупність властивостей, притаманних соціальному організму – суспільству, класу, більш дрібній соціальній групі, окремій особистості – в конкретний період його

становлення і розвитку, у якій знаходить свій вираз стан відносин до існуючої системи державного устрою, державної влади, що склалися в ньому.

Світова система – охоплення всього світового простору, навіть тих територій, котрі номінально залишалися чи ще залишаються поза капіталістичною системою, прямим чи опосередкованим впливом капіталістичного ринку.

«Світовий порядок» – це поняття, що описує концепцію, якої дотримується регіон чи цивілізація щодо природи справедливих домовленостей та розподілу влади і яка вважається прийнятною для всього світу

Скептики – це одна з течій глобалістики, представники якої стверджують, що сучасні рівні економічної взаємозалежності не є безпрецедентними, а ажіотаж навколо глобалізації – це, по суті, міф, який приховує неоліберальні капіталістичні інтереси та регіональну гегемонію деяких національних урядів.

Соціальна еволюція людства – це поняття, що позначає якісні зміни стану великих соціальних систем, що включають великі соціоісторичні організми, системи наддержавного рівня та цивілізації, взаємозв'язки між якими в ході історичного процесу утворюють певні системи світового порядку.

Соціальний організм – це одне з понять соціальної філософії, що сформувалося як теоретико-методологічний засіб осмислення соціальних явищ і процесів, пов'язаних із виникненням і функціонуванням конкретних суспільств і соціальних систем.

Соціально-історичний організм, або соціоісторичний організм (скорочено – «соціор») – це поняття розроблене Ю. Семеновим і позначає конкретне суспільство, яке являє собою відносно самостійну одиницю історичного розвитку, яка локалізована в просторі та часі, займає певну територію і підпорядкована одній публічній владі. Соціори є головними, первинними суб'єктами історії і водночас основними об'єктами історичного дослідження. Кордони соціорів у класовому суспільстві, як правило, співпадали з державними кордонами. Те, що колонії були особливими соціорами, не означає, що вони були особливими державами. Поділ однієї держави на кілька самостійних рано чи пізно приводив до утворення кількох соціорів. Існує два основні способи проведення кордонів між соціорами. Геосоціальні організми характеризуються невідривністю соціоісторичного організму від території і називаються державами. Іноді геосоціальні організми позначають поняттям «країна», але це поняття щодо минулого носить багато в чому умовний характер. Демосоціальні організми розглядалися як соціоісторичні організми, що складаються з населення, вони являють собою особливо організоване та структуроване населення. Якщо геосоціальний організм невіддільний від території, яку він займає, то демосоціальний – від особового складу населення

Соціокультурний розвиток людства – напрям розвитку соціального і гуманітарного знання, що ґрунтується на цивілізаційному підході до вивчення суспільства і має високий науковий потенціал осмислення тих

соціальних змін, що відбуваються в сучасному світі, зокрема в українському суспільстві

Схід і Захід як соціокультурні світи – це теоретична модель, що відображає два шляхи історичного розвитку соціальних організмів та соціокультурних систем, в яких домінують різні історико-культурні типи людини. Ця ідея належить М. Веберу, який сприяв утвердженню думки про існування двох відмінних типів культури: «західної» – раціоналістичної, утилітарної, і «східної» – містичної, орієнтованої на внутрішній світ людини. В XIX-XX ст. виникли концепції, які визнавали універсальну значущість в одних випадках культурних цінностей Заходу, а в інших – Сходу. В сучасній науці поняття «Захід» асоціюються з парадигмою антропоцентризму, а поняття «Схід» – з парадигмою космоцентризму або з трансцендентальною культурою. Захід орієнтований на вдосконалення зовнішніх форм і матеріальних умов соціального життя, а Схід – на вдосконалення внутрішнього світу людини, розвиток її духовної свідомості.

Теорія залежності виникла в XX ст., коли на зміну політичній залежності відсталих країн прийшла сильна неоколоніальна економічна залежність (постколоніальний період), відносини між «першим світом» і «третім світом» (країни Латинської Америки) П. Пребіш позначив як відмінності між «центром» (найрозвиненіші індустриальні країни) і «периферією» (бідні сільськогосподарські країни), а перспективу Латинської Америки деякі автори (А. Франк) вбачали в постійному й неминучому відставанні, посиленні експлуатації і поневолення з боку США і багатонаціональних корпорацій.

Теорія імперіалізму – це сформульована британським автором Джон А. Гобсоном (у 1902 р.) теорія, що набула поширення у версії В. Леніна і М. Бухаріна, які доводили, що імперіалізм – це найвища фаза розвитку капіталізму, що супроводжується кризами перевиробництва та падінням прибутковості, а захисною стратегією від них є колоніальна експансія, загарбання або непряме підпорядкування собі слабших країн.

Трансформаціоналісти – це одна з течій глобалістики, представники якої стверджують, що сучасна модель глобалізації безпрецедентна і є насиченим суперечностями історичним процесом, який не має заданого напрямку розвитку, тобто перебуває в стані становлення, який може привести до різних результатів.

Теорія світової системи – це створена І. Валлерстайном теорія, в якій виділено три стадії історії людства (епоха «міні-систем» – невеликих економічно самодостатніх суспільств із внутрішнім поділом праці та монолітним комплексом культури; епоха «світових імперій», які поглинають значну частину «міні-систем», заснованих на землеробстві, і підпорядковують їх сильною політичною і військовою владою, війнами та завоюваннями; епоха світової системи, що починається в XVI ст. із зародженням раннього капіталізму), а на останньому етапі держава поступово передає свою роль економічного регулятора ринкові, а єдиною економічною

функцією держави залишається захист власності, вільного ринку й вільної конкуренції.

Уніфікація світу (гомогенізація) – це процес поступового уподібнення форм економічної і політичної організації, моделей споживання, традицій і звичаїв, мистецьких стилів, систем цінностей, ідей та ідеологій у загальносвітовому масштабі.

Цивілізаційна структура людства – це поняття відбиває розроблену українським вченим Ю. Павленком концепцію, згідно якої основними цивілізаційними масивами людства є Китайсько-Далекосхідний, Індійсько-Південноазійський, Мусульмансько-Афроазійський та Макрохристиянський цивілізаційні світи.

Цивілізаційний підхід – один із основних філософських підходів до осмислення феномена суспільства, визначення засад його життєдіяльності та основ функціонування, дослідження його історичного буття, соціокультурної специфіки, що є теоретичним підґрунтям формування системи управління та проектування майбутнього.

ТАБЛИЦІ ТА СХЕМИ ДО КУРСУ

Таблиця 1. Підходи до визначення «глобалістика» та «глобалізація»

Джерело: Петькун С.М. Формування нової галузі знання – глобалістики.
Наука. Релігія. Суспільство. 2013. №1. С. 116.

Глобалістика	Глобалізація
Глобалістика – це наука про глобальний світ і його проблеми.	Глобалізація – це загальний, всесвітній процес діалектичної взаємодії національних і глобальних суспільних процесів, за якого відбувається поступове обмеження національних особливостей суспільних відносин (і відповідних якостей людей) та їх поступове підпорядкування системі глобальних відносин, а також законів і закономірностей такої взаємодії, цілісність якої забезпечується національними структурами.
Глобалістика – це міждисциплінарна область наукового знання, яка виникає на межі філософських, природничих, технічних і гуманітарних наук, а також сукупність практичних дій (урядових рішень, політичних акцій, суспільних рухів і т.п.), зорієнтованих на аналіз та вирішення суперечностей загальнолюдського характеру.	Глобалізація – це історично соціальний процес, змістом якого є зростання взаємозв'язку та взаємозалежності національних економік, політичних та соціально-культурних систем, а також взаємодія суб'єктів світосистемних відносин 7 різних рівнів щодо регулювання їх діяльності в різних сферах на єдиному світовому просторі.
Глобалістика – це наука про методологію глобалізму і глобалізації, їх зміст, тенденції розвитку та наслідки, глобальні, регіональні стратегії, методи світового стратегічного планування і прогнозування.	Глобалізація – широкий спектр подій і тенденцій: розвиток світових ідеологій, інтенсивна боротьба за встановлення світового порядку; стрибкоподібне зростання кількості і впливу міжнародних організацій, ослаблення суверенітету національних держав, поява і розвиток транснаціональних корпорацій, зростання міжнародної торгівлі; інтенсивні масові міграції і формування мультикультурних співтовариств; створення планетарних ЗМІ.
Глобалістика – мегадисциплінарна наука, що досліджує загальнопланетарні проблеми теперішнього і майбутнього розвитку людських цивілізацій, глобальних процесів в усіх сферах життя людства як єдиного цілого.	Глобалізація – феномен злиття ринків окремих продуктів, які виробляють великі багатонаціональні корпорації.
Глобалістика – це наука про методологію досліджень системи глобалізму і процесів глобалізації, що розкриває їхній зміст, тенденції розвитку та наслідки, глобальні, регіональні стратегії, формулює методи світового стратегічного планування і прогнозування» вивчає світосистемні відносини та їх глобальне регулювання; глобальні трансформації в різних галузях життєдіяльності світової спільноти; глобальні проблеми існування земної цивілізації; основні напрями і рушійні сили безпечного розвитку людства.	Глобалізація – це формування міжнародного правового і культурно-інформаційного поля, інфраструктури міжрегіональних, у тому числі інформаційних обмінів.
Глобалістика – це система наукових знань про життєво важливі загальнолюдські проблеми.	Глобалізація осмислена як новий тип і нова якість взаємопов'язаності і взаємозалежності людства.
Глобалістика – це нова галузь знань, що вивчає планетарні процеси в цілому.	Глобалізація – це процес становлення нового світового порядку, як сучасний етап колонізації світу.

Таблиця 3. Етапи розвитку глобалістики

Джерело: Книш М., Котик Л. Становлення глобалістики як науки. *Львівська суспільно-географічна школа : історія, теорія, українознавчі студії : матеріали Всеукраїнської наукової конференції з участю закордонних учених, присвяченої 70-річчю кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка* (м. Львів, 19-20 листопада 2015 р.) / відп. ред. : проф. О. І. Шаблій. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 345.

Етапи розвитку глобалістики

Назва етапу	Часові рамки	Характерні риси
1	2	3
Донауковий	До 60-х років XX ст	> зародження принципу географічного детермінізму: XVIII ст. - французький мислитель Ш. де Монтеск'є (<i>Ch. de Montesquieu</i>, 1689-1755) висунув ідею виникнення і розвитку суспільства, як природно обумовленого процесу ("Про дух законів", 1748); > обґрунтування необхідності контролю за приростом населення Землі: Т. Мальтус (<i>T. Malthus</i>, 1766-1834), праця "Досвід про закон народонаселення" (<i>An Essay on the Principle of Population</i>, 1798): населення зростає експоненціально (подвоюється приблизно кожні 20 років), а кількість продуктів харчування - за арифметичною прогресією (ефект "абсолютного перенаселення Землі"). Вчений трактував війни, хвороби, голод, як необхідні, природні процеси коректування чисельності населення; > зародження мальтузіанства - сукупності концепцій, що розглядають необмежене зростання кількості населення як головну причину соціальних негараздів, політичних потрясінь, економічних та екологічних катастроф; > формулювання закону "збереження, перетворення і нагромадження сонячної енергії на поверхні Землі завдяки людській праці" - С. Подолинський (1850-1891), твір "Праця людини і її відношення до розподілу енергії" (1880); > введення в науковий обіг поняття "життєвий простір" - важливий географічний фактор середовища проживання, що впливає на діяльність людини, зумовлює хід і напрямок розвитку конкретних суспільств: Ф. Ратцель (<i>F. Ratzel</i>, 1844-1904), праці "Антропогеографія" (<i>Anthropogeographie</i>, 1882), "Життєвий простір" (<i>Lebensraum</i>, 1901), "Земля і життя: порівняльна географія" (<i>Die Erde und das Leben: Eine vergleichende Erdkunde</i>, 1901-1902); > зародження вчення про ноосферу - етап розвитку біосфери, на якому людина, свідомо використовуючи свої знання, підтримуватиме існування ноосфери та сприятиме її розвитку. Засновники вчення: В. Вернадський (1863-1945; закон ноосфери Вернадського - "Декілька слів про ноосферу", 1944), Т. де Шарден (<i>T. de Chardin</i>, 1881-1955; закон гармонійного примирення свободи і національних особливостей з плануванням і об'єднанням - "Фенемени людини" (<i>Le Phénomène humain</i>), 1938-1940, опубліковано 1955).
Перший етап	Середина 60-х - середина 70-х років XX ст.	> усвідомлення загрози глобальних проблем для розвитку суспільства (ядерне самознищення людства, продовольча, нестача мінеральних ресурсів); > формування концепції глобалізму (Е. Ласло, Д. Месарович, А. Печчеї); > створення Римського клубу (1968); > усвідомлення загрози глобальних проблем для розвитку суспільства (ядерне самознищення людства, продовольча, нестача мінеральних ресурсів); > формування концепції глобалізму (Е. Ласло, Д. Месарович, А. Печчеї); > створення Римського клубу (1968);

Перший етап	Середина 60-х - середина 70-х років XX ст.	> розуміння експоненціального збільшення кількісних та якісних змін у суспільстві, зумовлених становленням світового господарства та глобалізацією - “футурошок” (<i>“стрес та дезорієнтація, які виникають у людей, при появі занадто великої кількості змін за дуже короткий термін”</i>), - Е. Тоффлер (A. Toffler) “Шок майбутнього” (<i>“Future Shock”</i>, 1970)); > розробка перших моделей світової динаміки “Світ-1”, “Світ-2” (Дж. Форрестер (J. Forrester) націлених на напрацювання сценаріїв розвитку усього людства у його взаємовідносинах з біосферою. Модель “Світ-1” розкривала динаміку світової соціально-економічної системи, “Світ-2” — репрезентувала суттєві взаємозв'язки між населенням, промисловістю, забрудненням довкілля, наявними ресурсами та їжею; > публікація праці Дж. Форрестера “Світова динаміка” (<i>“World Dynamics”</i>, 1971); > формування первинної тематики наукових пошуків глобалістики — зростання народонаселення, вичерпність ресурсів, криза суспільного розвитку; > публікація перших доповідей представників Римського клубу: “Межі росту” (<i>“Limits to Growth”</i>, 1972; автори Д. Медоуз та ін. (D. Meadows & C); дослідження довготермінових наслідків глобальної тенденції зростання населення, обсягів виробництва, виснаження ресурсів та забруднення довкілля за допомогою моделі “Світ-3”) і “Людство у пункті повороту” (<i>“Mankind at the Turning Point”</i>), 1974; автори М. Месарович (M. Mesarovic), Е. Пестель (E. Pestel); пропагується ідея необхідності створення дійсно взаємозалежного (“органічного”) суспільства для подолання глобальних проблем); > формування концепції “меж зростання” (Д. Медоуз, Е. Пестель, Дж. Форрестер, Д. Месарович) й засад сучасної концепції “сталого розвитку”
Другий етап	Середина 70-х - середина 90-х років XX ст.	> перше використання терміну “глобалізація” у науковій дискусії - соціолог Дж. Маклін (J. McLean, 1981), популяризація терміну - Т. Левітт (T. Levitt “Глобалізація ринків” (<i>“Globalization of Markets”</i>, 1983, часопис: “Harvard Business Review”), Р. Робертсон (R. Robertson “Релігія, глобальна складність і стан людини” (<i>“Religion, global complexity and the human condition”</i>), 1983; “Інтерпретація глобальності” (<i>“Interpreting globality”</i>), 1983); > вихід першої наукової розвідки присвяченої глобалізації, як явищу та процесу — Р. Робертсон “Глобалізація: соціальна теорія та світова культура” (<i>“Globalization: Social Theory and Global Culture”</i>, 1992); > пошук та знаходження нових точок розвитку глобалістики: розробка теоретико-дескриптивних моделей цілісності світу - концепція світового порядку (С. Мендловіц (S. Mendlovitz), Р. Фалк (R. Falk) “Стратегія світового порядку” (<i>“Strategy of World Order”</i>), 1966-1967), концепція постіндустріального суспільства (Е. Тоффлер, “Третя хвиля” (<i>“The Third Wave”</i>), 1980), комунікаційна модель (Ю. Габермас (J. Habermas), “Теорія комунікативної дії” (<i>“Theorie des kommunikativen Handelns”</i>), 1981), концепція соціальної моделі модернізації (Е. Гідденс (A. Giddens), “Модерність і самоідентичність” (<i>“Modernity and Self-Identity”</i>), 1991), глобальна екологічна модель (Н. Реймерс (H. Реймерс) “Надія на виживання людства. Концептуальна екологія” (<i>“Надежды на выживание человечества. Концептуальная экология”</i>), 1992), історико-економічна модель (І. Валлерстайн “Після лібералізму” (<i>“After Liberalism”</i>), 1995); > публікація 14 доповідей Римського клубу, які торкаються проблем соціальної нерівності (“Третій світ: три четверти світу” (<i>“Tiers-monde: Trois quart du monde”</i>), 1980, автор: М. Ґернер (M. Guernier)), екологічної ситуації (“Майбутнє океанів” (<i>“The Future of the Oceans”</i>), 1986, автор: Е. Манн Боргезе (E. Mann Borgese); “Брати до уваги природу” (<i>“Taking Nature into Account”</i>), 1995, автор: В. Ван Дірен (W. Van Dieren)), дослідження укладу життя суспільств (“Перегляд міжнародного порядку” (<i>“Reshaping the International Order”</i>), 1976, автор: Я. Тінберген (J. Tinbergen); “Дороговкази в майбутнє” (<i>“Road Maps to the Future”</i>), 1980, автор: Б. Гаврилишин), тощо; > запровадження 1980 р. Китаєм демографічної політики націленої на обмеження народжуваності та скорочення природного приросту населення держави “Одна сім'я - одна дитина”; > аварія на Чорнобильській АЕС (Україна, 1986): засвідчила незахищеність світу перед екологічними катастрофами - активізація досліджень у сфері аналізу екологічної ситуації, моделювання наслідків екологічних катастроф;

Другий етап	Середина 70-х - середина 90-х років XX ст.	> публікація праці С. Гантінгтона "Третя хвиля: демократизація наприкінці двадцятого століття" (<i>"The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century"</i>, 1991): роздуми про демократичні перетворення у світі в цілому та в окремих державах зокрема та їхній вплив на трансформацію суспільства; > поява перших згадок у наукових розвідках терміну "глобалістика" у руслі сфера наукового дослідження / науковий напрям / наука. Припускають, що вперше термін "глобалістика" у значенні "методологія наддержавного розв'язання сучасних світових проблем" вжив польський мислитель С. Лем (<i>S. Lem</i>, 1921-2006) в есе "Попередній перегляд наступного століття" (<i>"Vorschau auf das ndchste Jahrhundert"</i>), 1990). Необхідність розвитку глобалістики він пов'язував із загрозою існування людства (проблему регулювання суспільного розвитку філософ піднімав, ще в монографії "Сума технологій" (<i>"Summa technologiae"</i>, 1964): "...оволодіти силами природи легше аніж здійснити глобальне регулювання суспільства, цілком можливо, що випередження соціоеволюції техноеволюцією є типовою динамічною рисою таких процесів"); > публікація праці Ф. Фукуями (<i>F. Fukuyama</i>) "Кінець історії і остання людина" (<i>"The End of History and the Last Man"</i>, 1992): поширення у світі демократії західного взірця свідчить про закінчення соціокультурної еволюції людства, це не означає кінець історії як такої, але означає кінець епохи ідеологічних протиріч, глобальних революцій та війн, а разом з ними й кінець мистецтву та філософії; > початок діяльності інституцій, які пропагують ідеї глобалізму: Стокгольмський міжнародний інститут досліджень миру (<i>Stockholm International Peace Research Institute</i>, 1966, Швеція), Проект "Polity" (1974, США), "Дім свободи" (<i>"Freedom House"</i>, 1978, США), Інститут відкритого суспільства (<i>Open Society Institute</i>, 1979, США), Програма розвитку ООН (<i>United Nations Development Programme</i>, 1993), Міжнародна група з запобігання криз (<i>The International Crisis Group</i>, 1995, США); > проведення 1992 р. Міжнародної конференції з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро ("Саміт землі") (<i>United Nations Conference on Environment and Development (Earth Summit)</i>, Rio de Janeiro, 1992). На конференції розглянуто оточуюче середовище і соціально-економічний розвиток як взаємопов'язані і взаємозалежні області. Головним документом конференції став "Порядок денний на ХХІ століття" (<i>"Agenda 21"</i>), який розглянуто як програму всесвітнього співробітництва; > зародження перших антиглобалістичних рухів: "Друзі Землі" (<i>"Friends of the Earth International"</i>, 1971, Велика Британія, Швейцарія, Франція, США), "Мережа дій проти змін клімату" (<i>"Climate Action Network"</i>, 1989, по усьому світу), "Альянс за відповідальну торгівлю" (<i>"Alliance for Responsible Trade"</i>, 1991, США), "Міжнародний форум з глобалізації" (<i>"The International Forum on Globalization"</i>, 1994, Канада, США), "Глобальний Південь у фокусі" (<i>"Focus on the Global South"</i>, 1995, Індія, Філіппіни); > поява перших праць в Україні з проблем глобалізації, глобальних проблем - Б. Гаврилишин "Дороговкази в майбутнє" (переклад з англ., 1993), Б. Карпінський "Концептуальні основи створення технопаркових структур на Україні: методологія і практика" (Харків, 1993), Г. Клімова "Цивілізація як якісна характеристика розвитку суспільства" (Харків, 1995
Третій етап	3 середини 90-х років XX ст. до сьогодні	> публікація праці С. Гантінгтона "Зіткнення цивілізацій" (<i>"The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order"</i>, 1996): ідея праці - у майбутньому світі конфлікти матимуть не ідеологічне, а релігійне підґрунтя; формування концепції "зіткнення цивілізацій"; > публікація праці З. Бжезінського (<i>Z. Brzezinski</i>) "Велика шахівниця" (<i>"The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives"</i>, 1997): роздуми про геополітичну могутність США та роль Євразії, яка займає ключове положення у світі та є геополітичним надбанням США; > затвердження ООН "Повістки дня на ХХІ ст." (2000) та ухвалення "Цілей розвитку тисячоліття" (подолання бідності, зниження рівня материнської смертності, боротьба з поширенням ВІЛ/СНІДу і т. д.); > проведення Світового саміту зі сталого розвитку ("Саміт Землі 2002", "Ріо+10") (<i>"World Summit on Sustainable Development (Earth Summit 2002)"</i>) (м. Йоганнесбург (Південна Африка), 2002): підписання "Йоганнесбурзької декларації зі сталого розвитку" та "Йоганнесбурзького плану з імплементації";

Третій етап	З середини 90-х років XX ст. до сьогодні	> проведення “Конференція ООН зі сталого розвитку”, відома також під назвою “Rio+20” (“<i>RIO+20 United Nations Conference on Sustainable Development</i>”) (м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія), 2012): головні питання пов’язані з дотриманням стійкого розвитку в економічній, соціальній сферах, збереження природного середовища. Саміт завершився підписанням підсумкової декларації “Майбутнє, якого ми хочемо” (“<i>The future we want</i>”); > публікація 18 доповідей Римського клубу, які торкаються проблем соціальної сфери (“Межі соціальної єдності: конфлікти та порозуміння в плюралістичному суспільстві” (“<i>The Limits of Social Cohesion: Conflict Mediation in Pluralist Societies</i>”), 1998, автор: П. Бергер (P. Berger)); “Подвійна спіраль навчання та роботи” (“<i>The Double Helix of Learning and Work</i>”), 2003, автори: О. Гіаріні (O. Giardini) та М. Маліца (M. Malitza)), інформаційного суспільства (“В Мережі: гіпотетичне суспільство” (“<i>Im Netz - Die hypnotisierte Gesellschaft</i>”), 1999, автор: Ж.-Л. Себріан (J.-L. Cebrian)), проблем управління (“Здатність керувати” (“<i>Capacity to Govern</i>”), 2001, автор: Є. Дрор (Y. Dror)), економічної ситуації (“Синій економіці - 10 років, 100 інновацій, 100 мільйонів робочих місць” (“<i>Factor Five: Transforming the global economy through 80 % improvements in resource productivity</i>”), 2010, автор: Г. Паулі (G. Pauli)), глобальних прогнозів (“2052: Глобальний прогноз на найближчі сорок років” (“<i>2052: A Global Forecast for the Next Forty Years</i>”), 2012, автор: Й. Рандерс (J. Randers)), тощо; > формування глобалістики як самостійної, міждисциплінарної, інтегральної, постнекласичної науки, яка має власний об’єкт, предмет, методи дослідження, напрямки розвитку, наукові школи, центри досліджень практично у всіх державах світу; > присутність проблематики глобалістики (глобалізація, глобальні проблеми, глобальне моделювання, антиглобалістичні рухи) у дослідженнях практично усіх вчених суспільних наук; > поява фундаментальних наукових праць з глобалістики в українському науковому просторі: М. Шепелєв “Глобалістика” (Дніпропетровськ, 2001), О. Білорус “Економічна система глобалізму” (Київ, 2003), В. Бебик “Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика” (Київ, 2006), В. Лукашевич “Глобалістика” (Львів, 2012), В. Власов “Глобалістика : історія, теорія” (Вінниця, 2012), тощо; > прийняття ООН розширеного переліку “Цілей розвитку тисячоліття” (2015).
-------------	--	---

**Таблиця 4. Основні підходи щодо інтерпретації процесів глобалізації:
порівняльна характеристика джерела відмінності**

Джерело: Ковтун О.І. Глобальна економіка: підручник / Ковтун О. І., Куцик П. О., Башнянин Г. І. ; за заг ред. Ковтуна О. І. Львів : Видавництво ЛКА, 2014. 704 с. С. 53.

Критерії оцінки	Підходи щодо інтерпретації глобалізації		
	<i>Гіперглобалісти</i>	<i>Скептики</i>	<i>Трансформаціоністи</i>
Фактори новизни (Що є новим?)	Глобальне століття	Торгівельні блоки, слабкіше геоуправління у порівнянні з попередніми періодами	Історично беспрецедентні рівні глобальної взаємопов'язаності
Домінуючі риси	Глобальний капіталізм, глобальне управління. Глобальне громадянське суспільство	Світ менш взаємозалежний у порівнянні з кінцем XIX століття	«Рясна» (екстенсивна та інтенсивна) глобалізація
Влада національних урядів	Зменшується або розмивається	Збільшується або поширюється	Реорганізована або переструктурована
Рушійні сили глобалізації	Капіталізм і технологія	Держава і ринки	Нова архітектура світового порядку
Форми стратифікації	Розмивання старих ієрархій	Зросла маргіналізація Півдня	Об'єднані сили сучасності
Домінуючий мотив	Макдональдс, Інтернет, Смартфон (Iphon), Мадонна тощо	Національний інтерес	Трансформація політичної спільноти
Концептуалізація глобалізації	Реорганізація структури людської дії	Інтернаціоналізація і регіоналізація	Реорганізація міжрегіональних відносин
Історична траєкторія	Глобальна цивілізація	Регіональні блоки	Невизначена: глобальна інтеграція і фрагментація
Висновковий досвід	Кінець нації-держави	Інтернаціоналізація залежить від мовчазної згоди або підтримки держави	Глобалізація трансформує державну владу і світову політики

Схема1. Основні структурні елементи сучасної глобалістики

Джерело: Петькун С. М. Формування нової галузі знання – глобалістики. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2013. №1. С. 117.

Схема 2. Еволюція напрямів глобалізації в економічній літературі

Джерело: Глобальна економіка: навчальний посібник / І. І. Вініченко, О. В. Гончаренко, С. В. Васильєв, К. М. Дідур. Київ : ТОВ «ДКС центр», 2019. С. 40.

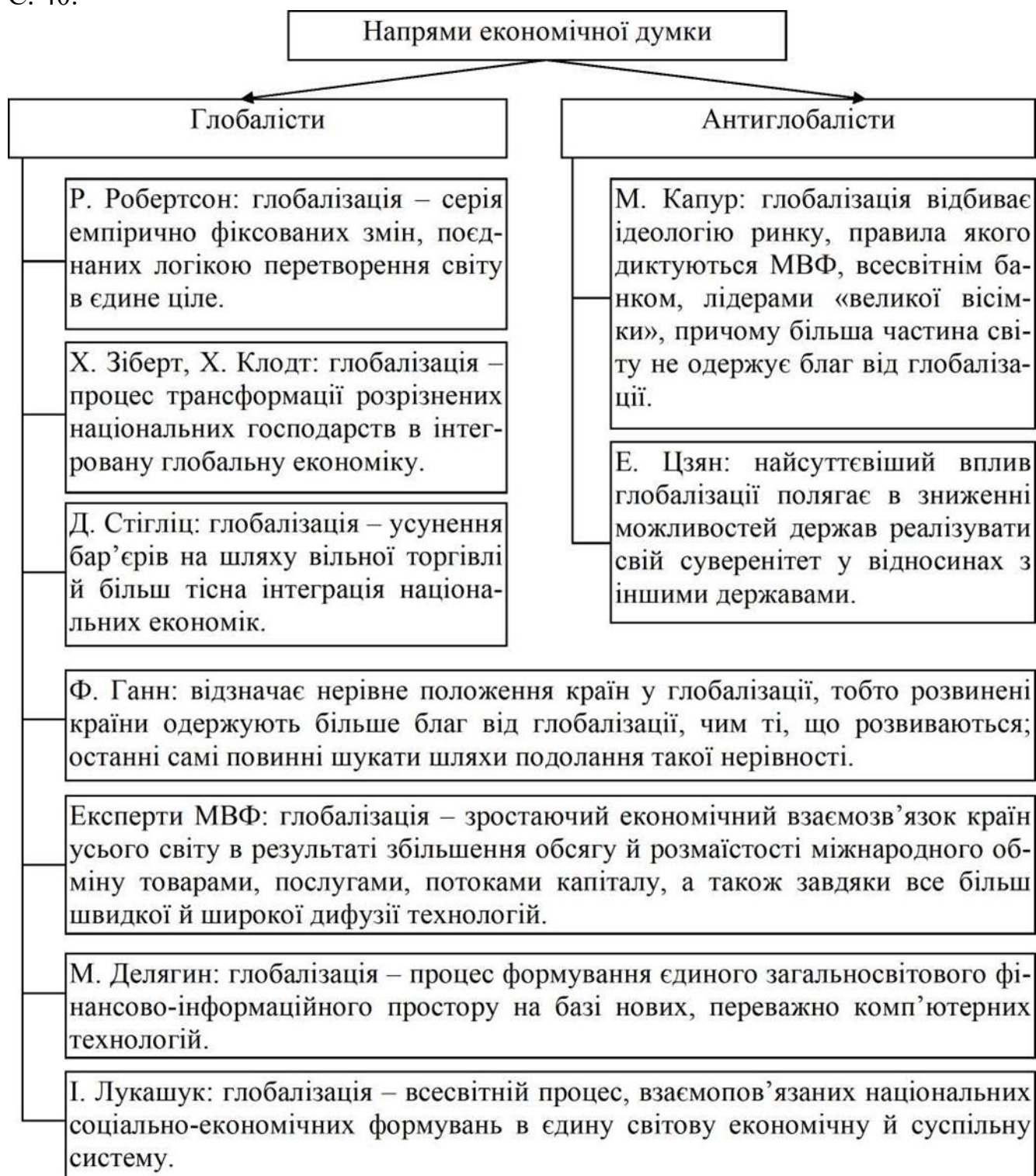

Схема 3. Загальна характеристика процесу глобалізації

Джерело: Економічна теорія. Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. 6-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання-Прес, 2007. С. 587.

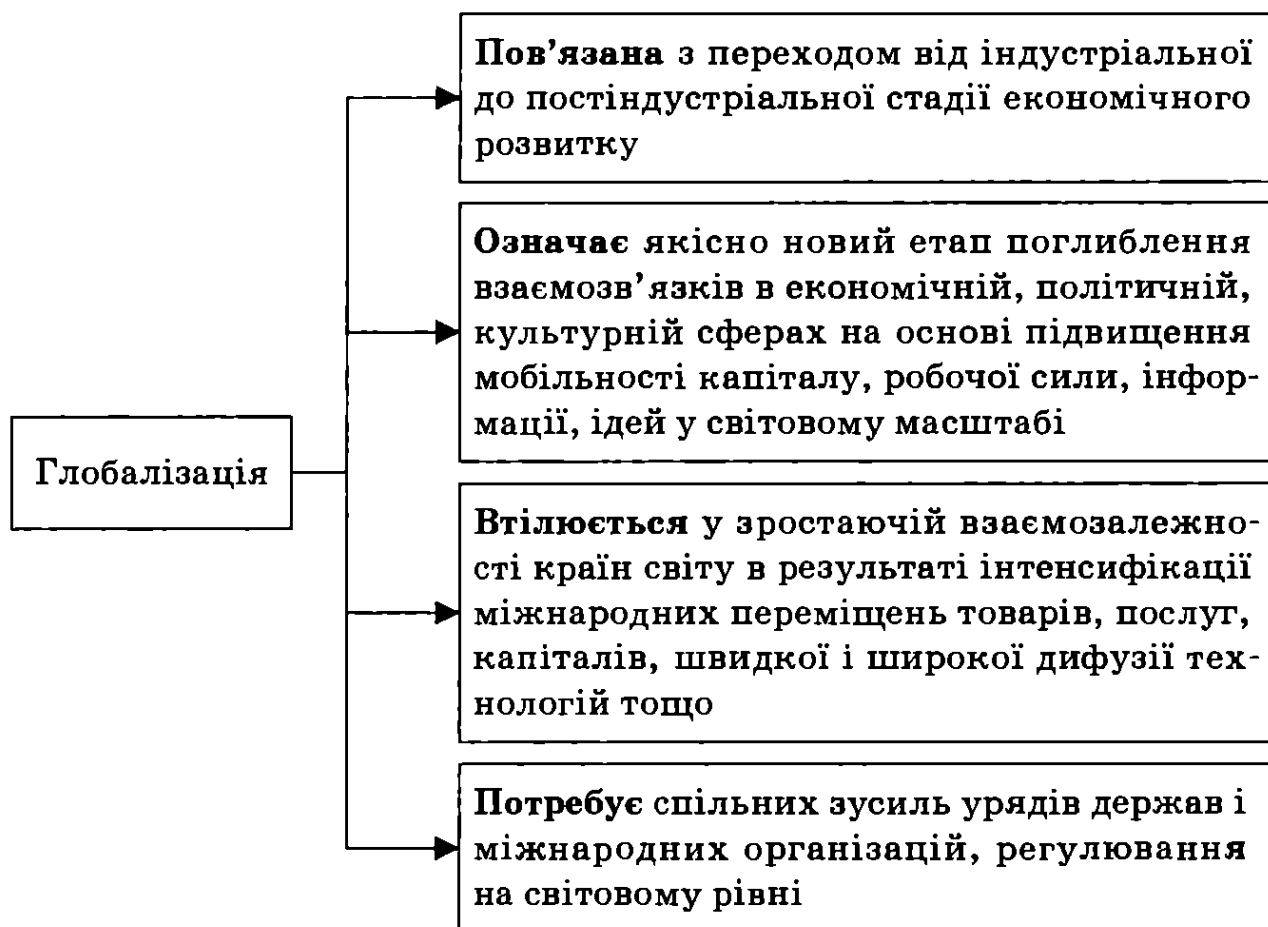

Схема 4. Ознаки глобалізації

Джерело: Економічна теорія. Політекономія: Підручник / за ред. В. Д. Базилевича. 6-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання-Прес, 2007. С. 595.

Схема 5. Глобалізація економіки як процес переходу від світової до планетарної господарської системи

Джерело: Економічна теорія. Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. 6-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання-Прес, 2007. С. 595.

Схема 6. Суперечливий вплив глобалізації на світогосподарський розвиток

Джерело: Економічна теорія. Політекономія. / за ред. В. Д. Базилевича. С. 602.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Соціолог Ульріх Бек про механізм дії глобалізації, який посилює владу транснаціональних корпорацій і послабляє владу національних держав

(Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. Перевод с немецкого А. Григорьева и В. Седельника. Москва. 2001. С. 12-14).

У. Бек зазначає: «введення в дію механізму глобалізації несе в собі фактор загрози, тобто політика глобалізації націлена на порятунок не тільки від профспілкових, а й від *національно-державних* обмежень, вона має на меті ослаблення національно-державної політики. Риторика представників економіки, що займають важливі посади, проти політики соціальної держави гранично ясна. Зрештою йдеться про те, щоб гранично зменшити покладені на державу завдання та скоротити державний апарат, здійснити мрію анархічного ринку – утопію мінімальної держави. При цьому відбувається досить парадоксальна річ: глобалізація нерідко тягне за собою денаціоналізацію.

Багато хто не розуміє, що глобалізація становить небезпеку не тільки для профспілок, а й для політики як такої, для держави. Представники різних політичних партій, вражені й захоплені глобалізацією, яка «розм'якшує державні та суспільні інститути», тільки починають смутно здогадуватися, що вони, за словами старого Маркса, приречені стати своїми власними «могильниками». Я, принаймні, з мимовільною іронією дивлюся на те, як деякі політики вимагають ринку, ринку, якнайбільше ринку, і вочевидь не помічають, що тим самим вони вмертвляють свій власний життєвий нерв, перекривають кран, з якого течуть гроші та владні повноваження. Чи бачили ви коли-небудь подібну бездумно-радісну театральну виставу публічного самогубства?

На чому будується нова влада і могутність транснаціональних підприємств? Із чого народжується, яким чином приростає їхній стратегічний потенціал?

Він народжується із вторгнення в матеріальні життєві артерії сучасних національно-державних утворень, вторгнення, що відбувається *без* революції, *без* зміни законодавчої бази й тим паче конституції, а тільки в процесі нормального функціонування, так би мовити, у *business as usual*, звичайній діловій активності.

По-перше, підприємства можуть експортувати робочі місця туди, де витрати на наймання робочої сили і податки найнижчі.

По-друге, вони в змозі (на основі створення інформаційно-технічної близькості та сусідства в будь-якій точці планети) завдяки розподілу праці в такий спосіб розосереджувати виробництво продуктів і надання послуг у різних місцях світу, що національна приналежність фірм здатна тільки вводити в оману.

По-третє, вони в змозі зіштовхувати лобами національні держави і в такий спосіб улаштовувати глобальні залаштункові торги в пошуках місць із найнижчими податками та найсприятливішою інфраструктурою; вони можуть

так само «карати» національні держави, якщо вважатимуть їх надто «дорогими» або такими, що «вороже ставляться до інвестицій».

Нарешті, по-четверте, вони можуть у вироблених і контрольованих ними нетрях глобального виробництва самостійно визначати місце для інвестицій, для виробництва, для сплати податків і для проживання та протиставляти їх одне одному. У результаті капітани бізнесу можуть жити в найкрасивіших місцях, а податки платити там, де вони найнижчі.

І все це, зрозуміло, без звернення до парламенту або консультації з ним, без рішення уряду, без зміни в законодавстві; для цього не потрібна навіть публічна дискусія. Це дає право запровадити поняття «субполітика» – не як (теоретичну) можливість змови, а як додатковий шанс для діяльності та узурпації влади *поза межами* політичної системи, шанс, який дедалі більшою мірою отримують підприємства, що діють на всьому просторі світового суспільства. Баланс влади порушується, договір про розподіл повноважень Першого модерну індустріального суспільства розривається і – без участі урядів і парламентів, громадськості та судів – переписується на користь *самостійного управління* економічною діяльністю самого себе. Перехід до ще не виторгованої, але, принаймні, такої, що наново переписує правила гри в суспільстві, політики глобалізації стався непомітно, у нормальному режимі, під час модернізації, що розгортається своєю чергою».

Іммануїл Валлерстайн про структурні кризи капіталістичної світ-системи**(Валлерстайн І. Структурні кризи.****URL: <https://commons.com.ua/uk/strukturni-krizi/>)**

«Поєднання трьох чинників – масштабів «типової» кризи, зростання витрат виробництва та додаткового системного тиску, викликаного стрімким економічним зростанням у Китаї (та в Азії загалом) – означає, що світ-система вступила в період структурної кризи. Її внутрішня динаміка значно відхилилася від положення рівноваги, і коливання її станів набули величезних масштабів. З цього моменту ми знаходимося в точці біфуркації системного процесу. На порядку денному тепер не стоїть питання: «яким чином капіталістична система повернеться до попереднього порядку речей та поновить свій рух уперед?». Ключовим тепер є інше: «що прийде на зміну нинішній системі? Який саме порядок народиться із цього хаосу?».

Період системної кризи можна розглядати як арену, на якій точиться запекла боротьба за те, якою буде наступна світ-система. Результат цієї боротьби, можливо, є непередбачуваним за самою своєю природою, але суть її є досить зрозумілою. Перед нами стоїть декілька варіантів вибору, кожен із яких неможливо достеменно викласти в інституційному плані, але можливо розглянути в якості найширшої гіпотези. Людство як таке може обрати нову систему, яка за основними своїми характеристиками буде нагадувати нині існуючу: ієрархічну, засновану на експлуатації та соціальному розшаруванні. Існує багато форм, які може набути такий поворот подій, і деякі з них можуть призвести до виникнення системи, що буде значно гіршою, ніж капіталістична світ-система, у межах якої людство існувало останні століття. Можливий також і варіант вибору кардинально відмінної від нинішньої системи – відносно демократичної та егалітарної. Для позначення цих двох альтернатив я використовую терміни «дух Давосу» та «дух Порту-Алегре», однак ці назви самі по собі не є особливо важливими. Що дійсно важливо, так це аналіз організаційних стратегій обох сторін протистояння, яке в тій чи іншій формі відбувається з 1968 року і навряд чи завершиться до, приблизно, 2050 року.

Перш за все, слід виокремити дві основні риси структурної кризи. Оскільки системні коливання є настільки різкими, тиск у напрямку відновлення попередньої рівноваги є відносно незначним. Протягом «природного», тривалого циклу життєдіяльності системи саме цей тиск був причиною того, що масштабні суспільні мобілізаційні рухи – відомі під назвою «революцій» – завжди досягали лише досить обмежених успіхів. Але в ситуації, коли система дуже сильно відхилилася від положення рівноваги, може відбутися протилежне – невеликі соціальні мобілізації можуть мати далекосяжні наслідки (що в теорії складних систем дістало назву «ефекту метелика»). Цей момент можна також назвати точкою, в якій дії політичних суб'єктів беруть гору над структурними обмеженнями самої системи. Другою важливою рисою нинішньої кризи є те, що жоден із двох таборів, що протистоять один одному, не очолюється верхівкою, що визначає всі дії своїх послідовників «згори»: не існує ані діючого

«виконавчого комітету правлячого класу», ані політичного авангарду пригноблених. Навіть серед суб'єктів, залучених у боротьбу за визначення характеру наступної системи, існує багато гравців, що дотримуються різних політичних підходів. Дві групи активних прихильників альтернативних політико-економічних моделей, зі свого боку, відчують все більше труднощів у спробах переконати більші суспільні групи, що включають їх потенційних прихильників, у доцільності та можливості організованого переходу від нині існуючої системи до якоїсь майбутньої. Коротше кажучи, хаотична ситуація, що склалася внаслідок початку структурної кризи, знаходить своє відображення у відносній дезорганізованості обох таборів.

«Табір Давосу» переживає глибокий внутрішній розкол. З одного боку, до нього входять ті, хто прагне встановити жорстко репресивний порядок, заснований на відвертому закріпленні влади привілейованих над безправними підданими. З іншого боку, існують і ті, хто переконаний, що найкращим методом підтримання та закріплення їх контролю над суспільством та власних привілеїв є розширення, на меритократичній основі, кількості кадрів органів, що підтримують функціонування системи з використанням мінімуму відвертого примусу та максимуму пропаганди. Ця група використовує фразеологію, що історично пов'язана з антисистемними рухами, – «зелений світ», утопія мультикультуралізму, меритократичні «можливості для всіх» – при цьому виступаючи за збереження системи соціальної поляризації та нерівності. У межах «табору Порту-Алегре» також спостерігається подібний розкол. До нього входять групи, що прагнуть досить децентралізованого світу, у рамках якого надається перевага розподілу ресурсів на потреби, що мають довготерміновий характер, перед економічним зростанням як таким, а інновації здійснюються без створення експертних органів, що знаходяться поза межами контролю з боку суспільства в цілому. Є також інші групи, орієнтовані радше у напрямку здійснення соціальної трансформації «згори», силами експертів та спеціалістів; їх ідеалом є ретельно координована та інтегрована система, формальний егалітаризм без дійсних змін. На відміну від традиційних уявлень про двосторонню боротьбу за характер наступної світ-системи, я пропоную розглядати її як тристоронню – між двома протилежними таборами та між різними напрямками всередині кожного з них. І в моральному, і в політичному плані така ситуація виглядає досить суперечливо; її результат за самою своєю природою неможливо точно передбачити.

Які ж практичні дії кожен з нас може здійснити для того, щоб сприяти завершенню цієї боротьби на нашу користь? У такій справі не існує стандартних рецептів, тільки найбільш загальні дороговкази. На перші місця у списку я б поставив короткотермінові заходи, яких ми можемо вжити для мінімізації негативних наслідків колапсу існуючої системи та хаосу при переході до нової. Такі заходи можуть включати перемогу на виборах задля надання матеріальних благ найбільш нужденним; боротьбу за дотримання громадянських і політичних прав та свобод; заходи, спрямовані на зупинення процесу подальшого розграбування природних ресурсів нашої планети та забезпечення умов для виживання людства. Тим не менше, такі дії не є власне

кроками до створення нової світ-системи, якої ми потребуємо. Необхідна серйозна дискусія щодо характеру світ-системи, яка нам потрібна, і стратегії переходу до неї. Для цього потрібна готовність слухати всіх тих, кого ми вважаємо людьми доброї волі, навіть якщо вони не поділяють наших поглядів. Відкрита дискусія у будь-якому випадку поглибить почуття єдності радикального руху і, можливо, убереже нас від упадання в сектантство, що завжди ставало могилою для антисистемних рухів. І нарешті, там, де можливо, слід здійснювати заходи, спрямовані на формування основ альтернативних товарному способів виробництва. Таким чином ми зможемо випробувати на практиці сильні та слабкі сторони багатьох конкретних підходів до подолання ринку і продемонструвати, що способи раціональної організації суспільного виробництва, відмінні від існуючої системи винагороди виробників, заснованої на гонитві за прибутком, можливі. До того ж боротьба проти самих основ соціальної нерівності будь-якого роду – гендерної, класової чи расової (етнічної, релігійної) – повинна бути найважливішою складовою нашої діяльності, теоретичної та практичної. З усіх наших завдань це – найскладніше, оскільки жоден із нас не вільний від упереджень, і геокультура, частиною якої ми є, стоїть нам на заваді в їх подоланні. Думаю, буде зайвим попереджати, що нам слід позбутися будь-яких ілюзій щодо того, що історія іманентно перебуває на нашому боці. У найкращому випадку наші шанси на створення світ-системи, досконалішої за нині існуючу, – 50 на 50. Але навіть це досить багато. Ми повинні спробувати, так би мовити, схопити удачу за хвіст, навіть якщо вона від нас вислизає. Що ще кожен з нас може робити?»

13.09.2010.

ДОДАТОК В

Суперечливий характер впливу глобалізації на життя різних народів світу

(Щетинін А. І. Політична економія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. С. 459-460).

«Глобалізація економічного життя як об'єктивний процес веде до суттєвих позитивних змін в організації всього світового суспільного відтворення. Перш за все, має місце поширення нових технологій в усі куточки сучасного світу. Це приводить до включення в загальносвітові процеси все більше націй і народів. Посилюється демократизація суспільного виробництва, що виявляється в зменшенні перешкод для вільного руху капіталу, робочої сили, а відтак, і посилюється право кожної людини на вільний вибір свого місця в системі суспільного відтворення. Посилюються науково-технічні, фінансові, валютні і виробничо-технічні зв'язки між різними країнами, що забезпечує зростання обміну, а отже, і зростання продуктивності праці.

Але процес глобалізації економічного життя має і зворотний бік. Відзначені вище зміни в продуктивних силах здійснюються на фоні наявності незалежних країн, які мають кордони, власний особливий політичний устрій та владу і свої національні інтереси. За цих умов глобалізація економічного життя породжує низку суперечностей і за своїми наслідками вона далеко неоднозначна стосовно національних інтересів конкретної держави. Найбільш суттєві негативні зміни, що пов'язані з економічною глобалізацією, виявляються в такому:

- посилюється нерівномірність розвитку країн. Частина найбільш потужних, розвинених країн формують нові центри міжнародної економіки. Саме їм переважно і належить той транснаціональний капітал, який через систему ТНК охоплює весь світ. Це, у свою чергу, веде до того, що лівова частка прибутку, створеного працею часто мільйонів найманих працівників по всьому світові, привласнюється саме цими центрами. Що ж стосується країн, де цей прибуток створюється, то їм залишаються крихти. Вони несуть основні витрати у зв'язку з діяльністю міжнародного капіталу і перетворюються на віддалені периферійні зони. До найбільш розвинених регіонів світу належать: США, Канада, країни Західної Європи і Японія. Усі інші країни перетворюються на регіони збуту продукції і постачання сировини й дешевої робочої сили;

- нерівномірність розвитку країн веде до нерівномірності розподілу світового ВВП. Наслідком стає стрімко зростаючий розрив між багатими і бідними на планеті. Яскравим підтвердженням цьому є те, що частка в сукупному світовому доході 20 % найбіднішого населення світу скоротилася з 2,3 % у 1960 р. до 1,1% у 1994 р.

Відношення доходу, який отримували найбагатші люди планети, до доходу, який отримують 20 % найбідніших на планеті людей, становило: 1960 р. – 30:1; 1990 р. 60:1; 1999 р. 90:1. Це свідчить про величезні темпи зростання перерозподілу глобального валового продукту. Раніше цей процес таких темпів

не знав. Це є наслідком процесів глобалізації, тобто все більша частина розвинених країн, а в них багатих людей, живе за рахунок відсталих країн і всесвітнього жебрацтва найбідніших верств населення в слаборозвинених країнах, а частково і в самих розвинених країнах.

Сьогодні, за даними Світового банку, 1,5 млрд. людей існує на дохід, який менший за 1 дол. США на день; 3 млрд. людей існують на дохід менший за 2 дол. США на день;

- прямим наслідком глобалізації стає зниження керованості суспільним відтворенням з боку національних органів влади, зростання залежності країни від дії транснаціональних корпорацій. Це може призвести до загострення внутрішніх проблем країни, а саме до зростання безробіття, погіршення матеріального стану населення тощо».

ДОДАТОК Г

Оцінка українськими економістами діючої моделі економіки України

(Глобальна економіка : навчальний посібник / І. І. Вініченко, О. В. Гончаренко, С. В. Васильєв, К. М. Дідур. Київ : ТОВ «ДКС центр», 2019. С. 207).

«У контексті економічного розвитку і багатства у світі сформувалося два полюси: «країни золотого мільярда», тобто розвинені країни, та периферія світового господарства. «Країни золотого мільярда» споживають 80 % природних ресурсів, що видобуваються на земній кулі, з яких 40 % використовують США. Західна «допомога» Україні, яку через міжнародні фінансові інститути – Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, через інститути іноземних радників-консультантів, їх програму «шокової терапії», яка фактично реалізується в Україні і втілена в нинішній курс реформ, є шляхом до однофакторної моделі вільного ринку, орієнтованого на максимізацію прибутку. Дана модель отримала своє походження з моделі ринку Адама Сміта (XVIII ст.), Чиказької школи (XIX ст.). Саме така економічна модель – модель «периферійного» капіталізму, в умовах недосформованих ринкових зв'язків і структурної розбалансованості національної економіки, є в певній мірі джерелом організованої економічної злочинності та корупції, тому жодне підсилення поліцейських функцій держави не подолає злочинність, бо вона закладена в ідеології реформ».

Рекомендації українських економістів щодо зміни національної моделі економіки України

(Глобальна економіка : навчальний посібник / І. І. Вініченко, О. В. Гончаренко, С. В. Васильєв, К. М. Дідур. Київ : ТОВ «ДКС центр», 2019. С. 207-209).

«Україні, щоб вийти з кризи і перейти до стану економічного зростання, необхідно:

- розробити власну, без участі радників МВФ чи СБ, програму виходу з кризи та економічного зростання. В її основу можна покласти українську «Національну програму відродження України», яка б узагальнювала напрацювання українських науковців і практиків;

- опанувати нову циклічну стадію зростання, врахувати та поєднати в практичному використанні сукупність економічних теорій, серед яких провідною має бути українська інноваційна теорія, створена М. Туган-Барановським та розвинута Д. Кейнсом. Як доведено в працях багатьох учених, монетаристська економічна теорія Фрідмена – це велике досягнення економічної науки, але лише для врівноважених усталених економічних систем;

- урахувати переконливий досвід виходу з кризи США, Японії, Німеччини та прогресу розвинених країн; взяти на озброєння політику протекціонізму – підтримку свого виробника та захист свого ринку.

- відновити купівельну спроможність населення, тобто підвищити рівень зарплат, пенсій та стипендій; повернути довіру народу до влади та уряду настільки, щоб населення змогло трансформувати свої заощадження (12 млрд дол. США) в інвестиції. Такий захід суттєво зменшить або зовсім ліквідує потребу в зовнішніх запозиченнях; і тоді Україна матиме ознаку розвиненої країни.

Виконання зазначених рекомендацій дає підстави окреслити новий курс реформ як шлях у напрямку розвинених держав на основі моделі змішаної економіки. Щоб увійти до кола розвинених держав, а не рухатися на периферію світового господарства, потрібно в економіці, політиці та культурі відтворювати всі ознаки розвинених держав: не протиставлення, а органічна єдність ринкової саморегуляції та державного регулювання економіки; розвиток на основі інноваційних факторів; розвинена демократія, незалежність і патріотизм засобів масової інформації; заборона продажу землі іноземцям, обережне ставлення до іноземних інвестицій у своїй фірми; використання національної ідеї, національних інтересів як ідеології розвитку країни; збереження незалежності і керованості в політиці, економіці та культурі, забезпечення всіх умов для національної безпеки; політика односторонньої лібералізації зовнішньоекономічної діяльності по відношенню до країн, ринок яких завойовується з одночасним захистом свого ринку та підтримкою свого виробника тощо».

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / перевод с немецкого А. Григорьева и В. Седельника. Москва : Наука, 2001. 304 с.
2. Бжезинский З. Стратегический взгляд: Америка и глобальный кризис / пер. с англ. М. Н. Дятловой. Москва : АСТ, 2015. 288 с.
3. Білорус О. Г. Глобалізація та глобальний менеджмент: аналіз і реальність сучасних концепцій. *Економічний часопис – XXI*. 2003. № 9. С. 3-7.
4. Бойченко І. В. Філософія історії : підручник. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2000. 723 с.
5. Бьюкенен П. Дж. Смерть Запада / пер с англ. А. Башкирова. Москва : ООО Издательство АСТ ; СПб. : Terra Fantastica, 2003. 444 с.
6. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / пер. с англ. под ред. В. И. Иноземцева. Москва : Логос, 2004. 368 с.
7. Воловик В. І. Політична філософія : навчальний посібник. Запоріжжя : КСК Альянс, 2011. 184 с.
8. Воловик В. Філософія історії : курс лекцій. Запоріжжя : Просвіта, 2004. 157 с.
9. Воронкова В. Г. Метафізичні виміри людського буття (проблеми людини на зламі тисячоліть). Запоріжжя, 1999. 176 с.
10. Економічна теорія. Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. 6-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання-Прес, 2007. 719 с.
11. Егишянц С. А. Тупики глобализации: Торжество прогресса или игры сатанистов. URL: <http://www.e-reading.club/book.php?book=89452>
12. Гидденс Э. Социология. Москва : Эдиториал УРСС, 1999. 532 с.
13. Гладун О. М. Нариси з демографічної історії України ХХ століття : монографія. НАН України, Ін-т демограф. та соціальн. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ, 2018. 224 с.
14. Глобальна економіка : навчальний посібник / І. І. Вініченко, О. В. Гончаренко, С. В. Васильєв, К. М. Дідур. Київ : ТОВ «ДКС центр», 2019. 234 с.
15. Головатий М. Обережно – глобалізація. *Освіта і управління*. 2004. Т. 7. № 2. С. 24-29.
16. Горський С. В. Зміна соціокультурного простору. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. С. 42-46.
17. Загороднюк Т. Концепции постсоветской трансформации общества Т. И. Заславской и Н. В. Паниной : монография. Киев : Институт социологии НАН Украины, 2013. 164 с.
18. Застава І. Політичний процес. Соціологія: терміни і поняття : навч. словник-довідник. Львів : Новий світ-2000, 2018. С. 347-348.
19. Збітнєв Ю. І., Сенченко М. І. Біла книга України або Вашингтонський консенсус в дії. Наслідки економічних реформ 1991-2001 років. Київ : Вид. дім «Княгиня Ольга», 2003. 250 с.

20. Зиновьев А. Несостоявшийся проект: Распутье. Русская трагедия : сб. Москва : АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. 542 с.
21. Кендюхов О. В. Стратегія соціально-економічного розвитку України: мета, завдання і ключові проблеми. *Економіка промисловості*. 2009. № 47(4). URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc...47/st_47_01.pdf
22. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті / пер з англ. Надія Коваль. Київ : Наш формат, 2017. 292 с.
23. Книш М., Котик Л. Становлення глобалістики як науки. *Львівська суспільно-географічна школа : історія, теорія, українознавчі студії : матеріали Всеукраїнської наукової конференції з участю закордонних учених, присвяченої 70-річчю кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка* (м. Львів, 19-20 листопада 2015 р.) / відп. ред. : проф. О. І. Шаблій. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 484 с.
24. Космина В. Г. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу : монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. 310 с.
25. Кримський С. Б., Павленко Ю. В. Цивілізаційний розвиток людства. Київ : Фенікс, 2007. 316 с.
26. Махбубані К. Чи виживе Сінгапур? Як місто-держава готується до нових викликів / пер з англ. А. Марховська. Київ : Наш формат, 2021. 272 с.
27. Межжерін В. О. Чому народжувались, досягали розквіту і гинули цивілізації? *Безпека життєдіяльності*. 2003. № 3. С. 32-35.
28. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002–2019 рр. : кол. моногр. / за ред. О. М. Гладуна ; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. Київ, 2020. 174 с.
29. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ : НВЦ НБУВ, 2010. 232 с.
30. Основи стратегічного прогнозування політичних ситуацій та процесів: навчальний посібник / Воловик В. І., Лепський М. А., Гугнін Е. А. та ін. ; за заг. ред. М. А. Лепського. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2012. 293 с.
31. Павленко Ю. В. Глобалізація та її протиріччя. *Наука та наукознавство*. 2000. № 3. С. 11-23.
32. Павленко Ю. Глобалізація та цивілізаційні зрушення сьогодення. *Міжнародна економічна політика*. 2005. Вип. 2 (№ 1). С. 102-118.
33. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації : Соціокультурний розвиток людства. Київ : Генеза, 1996. 360 с.
34. Павленко Ю. В. Концептуальні засади осмислення цивілізаційного процесу. URL: <http://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/2007-4-pavlenko.pdf>
35. Павленко Ю. В. Українська модель у цивілізаційному вимірі. *Розбудова держави*. 2000. № 1-6. С. 114-122.
36. Павленко Ю. В. Цивілізаційні аспекти глобальних протиріч у сучасному світі. *Освіта і управління*. 2004. Т. 7. № 2. С. 9-17.

37. Павлова О. Єдність і локальність культурно-історичного процесу. *Історія української культури*. URL : http://libfree.com/170213555_kulturologiyayednist_lokalnist_kulturnoistorichno_go_protseesu.html
38. Павловський М. А. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія). Київ : Техніка, 2001. 312 с.
39. Панарин А. С. Вызов глобализации. *Персонал*. 2002. № 9. С. 24-30.
40. Пахомов Ю. Глобальные тектонические сдвиги: вызовы и отклики. *Глобальні тектонічні зрушення : матер. Міжвід. наук.-теорет. конф.* Київ : Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2005. 151 с.
41. Петькун С. М. Формування нової галузі знання – глобалістики. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2013. № 1. С. 114-118.
42. Пирожков С. І. Соціальний прогрес і проблеми безпеки. *Стратегічна панорама*. Київ, 2004. № 4. С. 3-9.
43. Семигіна Т. Соціальна політика у глобальному вимірі. Київ : Унів. Вид-во «Пульсари», 2003. 252 с.
44. Сенченко Н. И. Глубинные государства. Киев : Изд-во Лира-К, 2020. 242 с.
45. Скворець В. О. Демографічна ситуація в Україні. *Соціологія: терміни і поняття : навчальний енциклопедичний словник-довідник*. Львів : Новий Світ – 2000, 2018. С. 141-143.
46. Скворець В. О. Державна соціальна політика. *Соціологія: терміни і поняття : навчальний енциклопедичний словник-довідник*. Львів : Новий Світ – 2000, 2018. С. 153-154.
47. Скворець В. О. Життеустрій народу як соціальний феномен : монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2012. 462 с.
48. Скворець В. О. Життеустрій народу. *Філософія: терміни і поняття : навчальний енциклопедичний словник*. Львів : Новий світ – 2000, 2020. С. 147-148.
49. Скворець В., Кудінов І. О. Transformation of the Social Management Model in Post-Soviet Ukraine. *Культурологічний вісник : науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни*. 2019. Т. 2. Випуск 40. С. 92-100.
50. Скворець В. О. Проблеми сучасного українського суспільства. *Соціологія: терміни і поняття. Навчальний енциклопедичний словник-довідник*. Львів : Новий Світ – 2000, 2018. С. 367-370.
51. Скворець В. О. Соціальний організм. *Філософія: терміни і поняття : навчальний енциклопедичний словник*. Львів : Новий світ – 2000, 2020. С. 356-358.
52. Скворець В. О. Трансформація соціоісторичного організму України: аналітика соціальних процесів. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2019. 520 с.
53. Скворець В. О. Українське суспільство як соціоісторичний організм. *HUMANITIES STUDIES : збірник наукових праць*. 2020. Випуск 4 (81). С. 92-107.

54. Скворець В. О. Філософія історії. *Філософія основних сфер і напрямів людської життєдіяльності : словник – довідник*. Львів : Новий Світ- 2000, 2022. С. 164-167.
55. Скворець В. О. Цивілізаційний підхід. *Філософія: терміни і поняття : навчальний енциклопедичний словник*. Львів : Новий світ – 2000, 2020. С. 444-446.
56. Соскін О. І. Можливості реалізації моделі народного капіталізму в Україні. *Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія»: збірник наукових праць ЛНТУ*. Випуск 7 (28). Ч. 2. Луцьк, 2010. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_etei/2010_7_2/30.pdf
57. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ : НВЦ НБУВ, 2009. 687 с.
58. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар : пер. з англ. Київ : Вид дім «КМ Академія», 2003. 252 с.
59. Тарасевич В. Ідеологічні доктрини: цивілізаційні аспекти і національний колорит. *Економіка України*. 2011. № 3 (592). С. 12-13.
60. Тишкун Ю. Глобальна політика і глобальний розвиток: співвідношення понять. *Humanitarian Vision*, Volume 2, Number 2 (2016). С. 49-54.
61. Тойнбі А. Дослідження історії : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1995. 866 с.
62. Требін М. Політика. Соціологія: терміни і поняття : навч. словник-довідник. Львів : Новий світ-2000, 2018. С. 381.
63. Трофименко М. В. Глобалізація: підходи, школи, визначення. *Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу : зб. матеріалів II Інтернет-конф.*, 16 берез. 2012 р. Маріуполь, 2012. С. 49–56. URL: <https://repository.mu.edu.ua/jspui/handle/123456789/474>
64. Українське суспільство в умовах війни. 2022 : колективна монографія. Київ : Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiiivse.pdf>
65. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. Київ : Інститут соціології НАН України, 2013. 566 с.
66. Філіпенко А. С. Модель народної економіки для України: основні риси. *Економічний часопис – XXI*. 2010. № 3-4. С. 3-4. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Ech/2010_3.../1_Filipenko.pdf
67. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва : Издательство АСТ, 2020. 576 с.
68. Цимбал Т. В. Глобальність як проблема соціологічного теоретизування: концептуальний та методичний аспекти. URL: file:///D:/OneDrive/!Desktop/actprob13_6.pdf
69. Цимбал Т. В. Інтеграція теорій глобалізації в соціологічну теорію: Концептуальний і методичний аспекти. *Вісник ХНУ. Серія «Соціологія»*. 2010. № 891. С. 44–49.
70. Шергін С. Сучасний вимір глобалізації: концепції і реальність. *Світогляд*. 2008. №4. С. 26-33.

71. Шнипко О. С. Економічна влада в системі соціальних координат. Київ : ПАТ «ВІПОЛ», 2012. 403 с.
72. Шнипко О. С. Інноваційний дефолт України: економіко-технологічний контекст : монографія. Київ : Генеза, 2009. 248 с.
73. Шнипко О. Україна перед викликами глобального конкурентного простору. *Вісник Національного банку України*. 2008. № 10. С. 8-14.
74. Штомпка П. Соціологія. Аналіз суспільства. Львів : КолірПРО, 2020. 800 с.
75. Шульга М. Криза як загроза суспільній безпеці. *Криза в Україні: зона ураження. Погляд соціологів*. Київ : ТОВ «Бізнесполіграф», 2010. 104 с.
76. Шульга М. О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні. Київ : ТОВ «Бізнесполіграф», 2011. 448 с.
77. Щетинін А. І. Політична економія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 480 с.
78. Ю Лі Куан. Із третього світу в перший. Історія Сингапуру: 1965-2000 / пер. з англ. Є. Сагайдака. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2016. 760 с.
79. Skvorets V. O., Kudinov I. O. Socio-cultural transformation of post-Soviet Ukraine. *Skhid : analytic and informativ journal. Cxid : аналітично-інформаційний журнал*. 2021. № Vol. 1(2). С. 43-51. URL: <http://skhid.kubg.edu.ua/article/view/236142>
80. Giddens A. The Consequences of Modernity. Cambridge : Polity Press, 1990. 186 p.
81. Global Insecurity : Futures of Global Chaos and Governance / edited by A. Burke, R. Parker. London : Palgrave Macmillan, 2017. 379 p. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi65/0047792.pdf>.
82. Interrogating the Social : A Critical Sociology for the 21st Century / edited by F. Kurasawa. Cham : Palgrave Macmillan, 2017. 296 p. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi65/0048208.pdf>
83. Methodological Approaches to Societies in Transformation : How to Make Sense of Change / edited by Y. Berriane, A. Derks, A. Kreil, D. Luddeckens. Cham : Palgrave Macmillan, 2021. 282 p. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi65/0047768.pdf>
84. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. London: Sage, 1992. 211 p.
85. Santos M. Toward an Other Globalization: From the Single Thought to Universal Conscience. Cham : Springer, 2017. 111 p. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi65/0047794.pdf>
86. Social Problems: Continuity and Change. Saylor Foundation, 2016. 868 p. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi64/0047673.pdf>
87. Theory and practice of social, economic and technological changes : monograph / editorial board: Z. Zeman, I. Ignatieva, D. Kucherenko, N. Chagrak. Prague : Nemoros, 2018. 388 p. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi56/0042311.pdf>.
88. Wallerstein, Immanuel The End of the World as We Know it: Social Science for the Twenty-first Century. Minneapolis : University of Minnesota Press, London, 2001. 368 p.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Глобальна економіка : навчальний посібник / І. І. Вініченко, О. В. Гончаренко, С. В. Васильєв, К. М. Дідур. Київ : ТОВ «ДКС центр», 2019. 234 с.
2. Скворець В. О. Трансформація соціоісторичного організму України: аналітика соціальних процесів. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2019. 520 с.

Додаткова:

1. Білорус О. Г. Глобалізація та глобальний менеджмент: аналіз і реальність сучасних концепцій. *Економічний часопис* – XXI. 2003. № 9. С. 3-7.
2. Гелд Д., МакГрю Е., Голдблатт Д., Перратон Дж. Глобальні трансформації: Політика, економіка і культура. / пер. з англ. В. Курганський і В. Сікора. Київ : Фенікс, 2003. 584 с.
3. Гіденс Е. Нестримний світ: Як глобалізація перетворює наше життя. / пер. з англ. Н. Поліщук. Київ : Альтерпрес, 2004. 100 с.
4. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / пер. з англ. Київ : Вид дім «КМ Академія», 2003. 252 с.
5. Економічна теорія. Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. 6-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання-Прес, 2007. 719 с.
6. Збітнев Ю. І., Сенченко М. І. Біла книга України або Вашингтонський консенсус в дії. Наслідки економічних реформ 1991-2001 років. Київ : Вид. дім «Княгиня Ольга», 2003. 250 с.
7. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті / пер з англ. Надія Коваль. Київ : Наш формат, 2017. 292 с.
8. Павленко Ю. В. Глобалізація та її протиріччя. *Наука та наукознавство*. 2000. № 3. С. 11-23.
9. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ : НВЦ НБУВ, 2010. 232 с.
10. Павленко Ю. В. Цивілізаційні аспекти глобальних протиріч у сучасному світі. *Освіта і управління*. 2004. Т. 7. № 2. С. 9-17.
11. Павловський М. А. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія). Київ : Техніка, 2001. 312 с.
12. Семигіна Т. Соціальна політика у глобальному вимірі. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2003. 252 с.
13. Скворець В. О. Українське суспільство як соціоісторичний організм. *HUMANITIES STUDIES : збірник наукових праць*. 2020. Випуск 4 (81). С. 92-107.
14. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ : НВЦ НБУВ, 2009. 687 с.

15. Цимбал Т. В. Інтеграція теорій глобалізації в соціологічну теорію: Концептуальний і методичний аспекти. *Вісник ХНУ. Серія «Соціологія»*. 2010. № 891. С. 44–49.
16. Шергін С. Сучасний вимір глобалізації: концепції і реальність. *Світогляд*. 2008. №4. С. 26–33.
17. Giddens A. *The Consequences of Modernity*. Cambridge : Polity Press, 1990. 186 p.
18. Robertson R. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London : Sage, 1992. 211 p.

Інформаційні джерела:

1. Економічна теорія. Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. 6-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання-Прес, 2007. 719 с. URL: https://pidru4niki.com/1502111940011/politekonomiya/sutnist_oznaki_rivni_globalizatsiyi_ekonomiki
2. Трофименко М. В. Глобалізація: підходи, школи, визначення. *Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу* : зб. матеріалів II Інтернет-конф., 16 берез. 2012 р. Маріуполь, 2012. С. 49–56. URL: <https://repository.mu.edu.ua/jspui/handle/123456789/474>
3. Українське суспільство в умовах війни. 2022 : колективна монографія. Київ : Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>
4. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. Київ : Інститут соціології НАН України, 2013. 566 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/soc-mon-2012.pdf>
5. Цимбал Т. В. Глобальність як проблема соціологічного теоретизування: концептуальний та методичний аспекти. URL: file:///D:/OneDrive/!Desktop/actprob13_6.pdf
6. *Global Insecurity : Futures of Global Chaos and Governance* / edited by A. Burke, R. Parker. London : Palgrave Macmillan, 2017. 379 p. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi65/0047792.pdf>.
7. *Interrogating the Social : A Critical Sociology for the 21st Century* / edited by F. Kurasawa. Cham : Palgrave Macmillan, 2017. 296 p. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi65/0048208.pdf>.
8. *Methodological Approaches to Societies in Transformation : How to Make Sense of Change* / edited by Y. Berriane, A. Derks, A. Kreil, D. Luddeckens. Cham : Palgrave Macmillan, 2021. 282 p. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi65/0047768.pdf>.
9. Moak K. *Developed Nations and the Economic Impact of Globalization*. Cham : Palgrave Macmillan, 2017. 259 p. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi61/0045212.pdf>.
10. Santos M. *Toward an Other Globalization: From the Single Thought to Universal Conscience*. Cham : Springer, 2017. 111 p. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi65/0047794.pdf>.

11. Social Problems: Continuity and Change. Saylor Foundation, 2016. 868 p. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi64/0047673.pdf>.
12. Theory and practice of social, economic and technological changes : monograph / editorial board: Z. Zeman, I. Ignatieva, D. Kucherenko, N. Chagrak. Prague : Nemoros, 2018. 388 p. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi56/0042311.pdf>.
13. Understanding Globalization, Global Gaps, and Power Shifts in the 21st Century : CCG Global Dialogues / edited by H. Wang, L. Miao. Singapore : Palgrave Macmillan, 2022. 213 p. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi69/0050677.pdf>.

Навчальне видання
(українською мовою)

Скворець Володимир Олексійович
Бірюкова Тетяна Федорівна

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти магістра
спеціальності «Соціологія»
освітньо-професійної програми «Соціологія»

Рецензенти *В. В. Кривошеїн, М. А. Лепський*
Відповідальний за випуск *І. О. Кудінов*
Коректор *О. С. Сорокіна*